

A badeni kultúra épületei Balatonőszöd-Temetői-dűlő lelőhelyen

„A folyó sátra szétszakadt, utolsó levél-ujjak
Mélyednek be a nedves partba. Szél fut
A barna földön nesztelen. Elköltöztek a nimfák.”
(T. S. Eliot: Tűzbeszéd; fordította: Vas István)

Bevezetés¹ (Horváth Tünde)

A késő rézkori badeni kultúrát markáns, nagy számú lelőhellyel rendelkező régészeti művelődésként ismertük meg, amelynek lelőhelyei elsősorban településeként azonosíthatók (BONDÁR 2002, 1. táblázat, 3. kép 2). A korszakba sorolható kisebb-nagyobb településrészekeken belül feltárt jelenségek számát tekintve elenyészően kevés esetben említenek földbe mélyített épületeket. Figyelembe véve a kultúra meglehetősen hosszú élettartamát (500–1000 év),² változatos települési módját és földrajzi hely kiválasztását,³ ez a negatív adat nem magyarázható csupán kutatástörténeti okokkal. A kutatók többsége arra gondol, hogy a badeni kultúrának földfelszín fölé épített házai voltak: ezt a feltételezést támasztják alá a települések nagy részén előkerült tapasztás- és paticstörédek (BONDÁR 2002, 12). Mások úgy vélik, hogy esetleg egy félnomad, intenzív állattartást végző, folyamatosan vagy időszakosan mozgásban levő kultúrával számolhatunk, amelynek rövid időtartamú telepei voltak és ezért nem találunk épültre utaló nyomokat (KALICZ 1970, 53).⁴

Az M7-es autópálya új nyomvonalának S-10 jelzésű csomópontján, Balatonőszöd-Temetői dűlő lelőhelyen 2001–2002 folyamán a badeni kultúra nagy kiterjedésű települését tártuk fel.⁵ A csomópont és az útszakasz összterülete 100 000 m²-t tett ki, amelyből 76 000 m² került teljes feltárára. A maradék területet kutatóárokokkal szondáztuk meg (1. kép 2). Összesen 2800 beásást és 320 kemencét tártunk fel, ezek közül 939 objektumból keltezhető biztosan a badeni kultúra korába. A kultúrréteg kb. 6000 m²-es területet fedett.

¹ A konferencián elhangzott előadás a közelmúltban megjelent idegen nyelven: HORVÁTH ET AL. 2007. Jelen tanulmány ennek átdolgozott, rövidített változata. A képtáblák digitálizálását Schilling László végezte, köszönjük segítségét.

² A dendrokronológiai adatokkal is kalibrált ¹⁴C-es adatok szóródása Kr. e. 3500–2800 között a legsűrűbb (WILD ET AL. 2001). A balatonőszödi település ¹⁴C-es adatairól ld. HORVÁTH–S. SVINGOR–MOLNÁR 2006.

³ Barlangi, nyíltszíni, magaslati, magaslati-erődített, többteregű települések egyaránt ismertek a badeni kultúrából. Csak találjuk azonban, hogy van-e a településtípusok között

A Balaton mai medervonalától kb. 2–2,5 km-re, É–D-i irányú, szelíd lejtésű dombhátakkal párhuzamosan, hosszan húzódik a badeni kultúra települése. Kelet felől az őskorban a Balatonra merőleges irányú vízfolyás szabja természetes határát, nyugat és észak felől határa az általunk feltárára kijelölt terület vonalába esik, déli irányban azonban annál tovább terjed.⁶ A vízfolyás — ma elmosarasodott terület, a Kis- és Nagy-metszés csatornákkal — másik, keleti oldalán, a szőládi határ részben terepbejárás adatokból ismert hasonló kiterjedésű településrészt húzódik (1. kép 1).

A feltárt nyugati települési rész két nagyobb települési magra bontható, északi oldalon a bolerázi, déli oldalon pedig döntő többségében a badeni kultúra klasszikus fázisának — Viera Němejcová-Pavúková rendszerében az IB-től a III. fázis végéig (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1981) — jelenségei és leletei jelentkeztek.

Leelőhelyünk több szempontból is különlegesnek tűnik. Hasonló nagyságú és feltárási állapotú, közölt magyarországi badeni lelőhely híján azonban jelenleg még kérdéses, mennyiben tekinthető valóban az átlagostól eltérőnek, avagy éppen hétköznapiak, csak éppen az eddig ismertektől jóval nagyobb mértékben feltártak. Az itt előkerült egyedi leletek (maszk, idolk, pecsétlők, épületmodellek, talpas kelyhek, kétosztatú tálak, gynekomorf edények, stb.), jelenségek (magas számban emberi és állati tetemek, áldozati hely, épületek alapjai)⁷ alapján tetszetős arra gondolni, hogy Balatonőszödon valamiféle közösségi áldozóhelyet, szertartási falut tártunk fel. Nem szeretnénk az ilyen elméleteket elhamarkodni, hiszen a ma folyamatban

hierarchiális és/vagy funkcionális különbség.

⁴ Ezt az elképzelést mai napig a viszonylag kisszámú botanikai maradvány és a nagyszámú, rituális szerepkörben is előkerülő állatcsont-leletanyag támogatja.

⁵ Az ásátás vezetői Belényesy Károly, Horváth Tünde, Sófálvi András voltak.

⁶ Sajnos terepbejárással a nyugati terület felszíni rombolsága miatt nem lehetett felbecsülni a lelőhely további kiterjedését, ásátásra viszont az autópálya-építkezés miatt nem lesz többé lehetőség. A lelőhely ezen része megsemmisült.

⁷ Vö. HORVÁTH 2002a; 2002b; 2004.

1. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1: a lelőhely és környezete (www.szekely-kiado.hu orto háttérkép alapján készítette Viemann Zsolt), 2: a feltárási terület alaprajza (készítette: Viemann Zsolt).

Fig. 1. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1: the site and its environment (made by Zolt Viemann, based on the orto background on www.szekely-kiado.hu), 2: map of the excavated area (made by Zsolt Viemann)

levő intenzív ásatások, leletmentések során akár a közeljövőben is feltárássra kerülhet egy ennél jóval nagyobb és összetettebb badeni lelőhely.

Balatonőszödon valóban figyelemreméltó építményekre utaló maradványok, jelenségek kerültek elő, amelyek részletes elemzését és lehetséges rekonstrukcióját próbáljuk meg az alábbiakban vázolni.

⁸ A tanulmányban az építmény, épület, ház szavakat egymás szinonimájaként használjuk, előtag használata nélkül (vö. lakóház, sütőház, szentély-épület, stb.), és csupán egy

A vízpart felőli legközelebbi, környezetből leginkább kiemelkedő dombvonulaton három, egymás mellett álló, félig földbe mélyített épületet tártunk fel 2001 folyamán (20., 22. és 23. házak). 2002 tavaszán e három, egy sorban álló építményektől 60 m távolságra, nyugati irányban egy negyedik alapja is kibontásra került (38. ház). A négy ház alaprajzát, szerkezetét tekintve nagyon egységes, kiforrott építéstechnikára utal, melynek párhuzamait megtalálni véljük a badeni kultúra más lelőhelyein is. A lehetséges rekonstrukcióhoz és az épületek egykori rendeltetésének megfejtéséhez szükséges a feltárt házak részletes adatainak bemutatása, a lelőhelyen található, e jelenségekkel összekapcsolható leletek illetve jelenségek ismertetése, valamint a badeni kultúra eddigi, épületek említésével jelzett lelőhelyeinek áttekintése.

A Balatonőszöd-Temetői dűlőben feltárt épületek leírása⁸

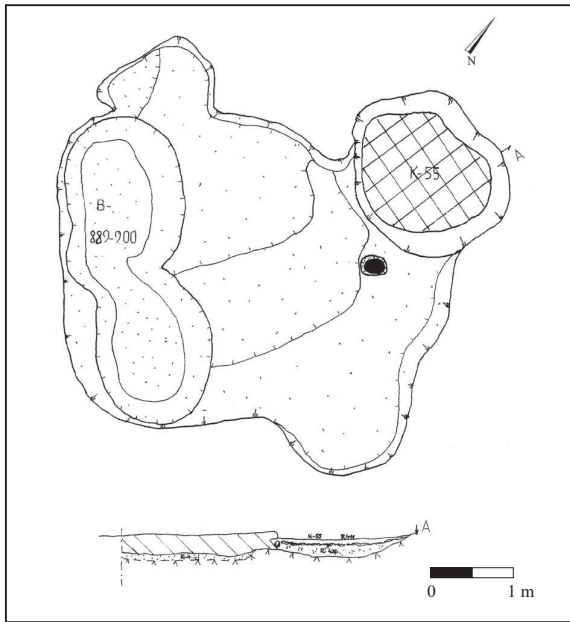
508. objektum, 20. ház, 52/14. szelvény, R-925 kultúrréteg határán:

A 4. rétegszámmal jelölt sárga altalajba ásott nagyméretű, amorf foltként jelentkező objektum metszetre bontása során az objektum oldalán az 55. kemence jelentkező jó minőségű platnival (411. réteg), előtte cölöplyuk mutatkozott. Az objektum betöltése egységesen kevert, tömör, kevésbé szerves volt. A sekély, bemélyített teknőt a munkások erősen túlbontották (a lősz alá ástak). A kemence metszetre bontása során a platni alatt vastag, badeni házi kerámiából álló alapozás került elő (426. réteg). Kibontottuk a ház Ny-i oldalát, ez alatt két egymásba olvadó sekély gödör folyt jelent meg (899., 900. gödrök). Mindkettőből a badeni kultúra klasszikus időszakára jellemző leletek kerültek elő. Az épület legnagyobb átmérője: 5×5,5 m, északi végén az alaprajzon kívül esik az 55. kemence (2. kép).

509. objektum, 22. ház, 51/12., 52/13., 14., 53/13. szelvények, R-925 kultúrréteg határán:

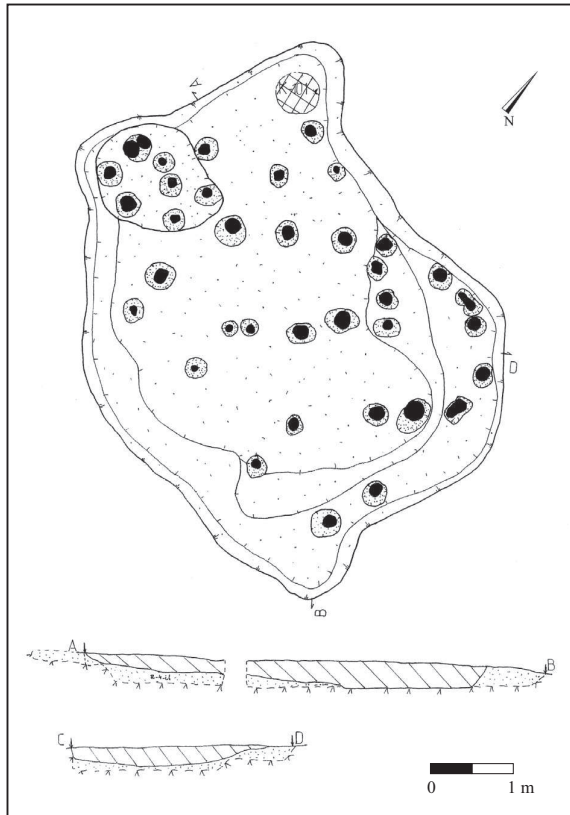
Metszetre bontottuk a sárga altalajba mélyedő nagyméretű, amorf foltként jelentkező, sekély betöltésű 22. házat, amelynek DK-i sarkában az alaprajzon belül cölöplyuk (619.) került elő. Az objektum É-i végében kevésbé átégett, vörös, kisméretű foltként jelentkező tűzhelyet bontottunk ki (101. számú, felsőbb humuszolási szinten talán kemenceként jelentkezett volna). A beásott teknőszerű, nem egyenletes mélyedés szélén és középtájon cölöplyukak szabályos, sűrű rendszere került elő. A teknő K-i nyúlványát szintén cölöpök kerítik, a beásás szélén levő lyukak sűrűbbek, a teknő belseje felé rézsútosan dőlnek. A cölöplyukak némelyikéből badeni kerámia került elő. Az ÉNy-i negyedben 16 cölöplyukat, a sarokban egy sekély gödröt bontottunk ki. A gödörben levő egyik kettős cölöplyukban egy nagyobb táltörredék volt. Az épület legnagyobb átmérője kb. 7,1×4,8 m, É-i végében az alaprajzon kívül esik a 101. tűzhely (3. kép).

ásatástechnikailag feltárható alaprajzot értünk alatta, amelyre elvi építészeti rekonstrukciók javasolhatók, utalás nélkül sincs az egykori épületek eredeti funkciójára.

2. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő — az 508. objektum / 20. ház alaprajza és metszete

Fig. 2. Balatonöszöd-Temetői dűlő — Feature 508 / ground plan and section of House 20

3. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő — az 509. objektum / 22. ház alaprajza és metszete

Fig. 3. Balatonöszöd-Temetői dűlő — Feature 509 / ground plan and section of House 22

513. objektum, 23. ház, 51/11., 12., 52/12. szelvények, R-925 kultúrréteg határán:

A sárga altalajba ásott nagyméretű, amorf foltként jelentkező 23. ház bontása során, középen cölöplyuk foltja került elő. Folytatva a DK-i negyed bontását 9 db cölöplyuk, az objektum közepén egy mélyebb, szervezesebb betöltésű gödör mélyült le, világosszürke, agyagos, letaposott szinttel (járószint?, 520. réteg). Az objektum betöltése egységesen szürke, kevés faszénnel kevert, tömör föld volt (519. réteg). Az É-i végében az objektumból kinyúlva tapasztott agyagplatinijú kemencét tártunk fel (111. számú), a platni alatt badeni kerámatapasztással (575. réteg, a kerámiaanyag a badeni kultúra klasszikus fázisába keltezhető). A platni Ny-i oldalán, a platni és az alapozás felszedése után cölöplyuk bontakozott ki. A kemence és a cölöplyuk közötti szuperpozíció szerint a kemence vagy későbbi volt, vagy pedig magasabb szinten állt a cölöpnél. A 23. ház DNY-i metszetében egy nagyobb, hamus betöltésű gödör és több cölöplyuk jelent meg foltban. Az objektum legnagyobb átmérője kb. 7×6 m, É-i végében K-111. kemencével, mely az alaprajzon kissé kívül esik (4. kép).

1428. objektum, 38. ház, 45/8. szelvény, R-925 kultúrréteg határán:

Metszetre bontottuk a sárga altalajba ásott nagyméretű, amorf foltként jelentkező 1428. objektumot, végében egy rossz állapotú kemencével. A 213. számú kemence nagy méretű, kavicsos alapozású sütőfelület (1197. réteg) maradványával, alatta kerámia alapozással (1198. réteg) jelentkezett. Az ezzel szembeni oldalon is kisebb, átégett foltot észleltünk (232. tűzhely), agyagos-sóderes platnimaradványokkal (1199. réteg). A 213. kemencétől K-re cölöplyuk foltok tűntek fel. A ház betöltése szürkésbarna, faszénnel, agyaggal kevert, tömör föld volt (1148. réteg). Mélyebb részén, középtájon járószinthez hasonló réteg látszik, amely tömör, fehéres-sárga, mészes és löszkonkréciókkal kevert föld. Legnagyobb átmérője kb. 6,1×6,1 m, É-i és D-i végében kinyúló kemencével, tűzhellyel (213., 232.). A házból a badeni kultúra klasszikus, IIB. fázisára jellemző kerámatöredékek kerültek elő (5. kép).

A faltapasztások interdiszciplináris vizsgálata

Nagy mennyiségű paticsfal-omladék került elő a 3 házból álló épületcsoport, illetve a távolabb előkerült 38. ház közötti területen (45/6. szelvény) található gödörrendszerből (1444., 1445., 1503., 1505., 1566., 1567., 1570., 1571., 1572., 1602., 1603., 1604., 1605., 1606., 1727. gödrök). Ezeket az objektumokat szinte kizárólag paticsrögökkel töltötték fel. A gödörkomplexumból előkerült hatalmas mennyiségű paticstöredékből a megőrzött, lenyomatos töredékek össz súlya 120 kg.

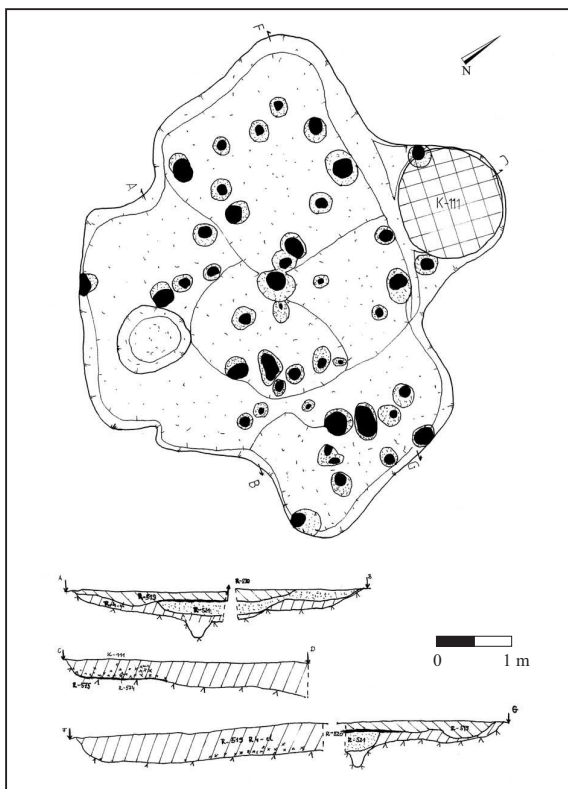
Az előkerült paticstöredékek leírása

(6–10. kép) (Horváth Tünde)

Oszloplenyomatos tapasztás-töredékek:

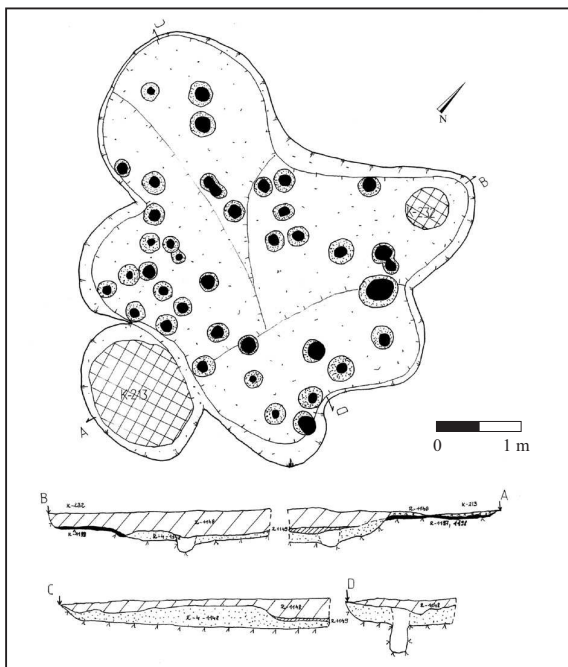
9. Külső felületén sík, tapasztott, több (?) rétegben fehérre, és a fehérén helyenként pirossal festett töredék. Belső felületén oszlophely ívének töredéke (Á.: 100 mm). M.: 145×110×50 mm.

10. Saroktöredék, a két külső, sík felület hegyesszögben találkozik egymással, az egyik oldala simított, több (min. 6) rétegben fehérre festett, a fehérén helyen-

4. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — az 513. objektum / 23. ház alaprajza és metszete

Fig. 4. Balatonőszöd-Temetői dűlő — Feature 513 / ground plan and section of House 23

5. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — a 1428. objektum / 38. ház alaprajza és metszete

Fig. 5. Balatonőszöd-Temetői dűlő — Feature 1428 / ground plan and section of House 38

ként vörössel festett (mintázott?). A belső felületén a festett vakolatfelülethez illeszkedő hántolatlan oszlophely lenyomata (Á.: 150–180 mm). A másik sík külső felületén kéreglenyomat látható, valószínűleg hasított deszkához illeszkedett. M.: 250×157×170 mm (6. kép 1).

11. Hántolatlan oszlopra tapasztott belső felület (Á.: 150 mm), erre tapasztott külső, legömbölyített sarok, felületét ujjal elsimitották. Párkányszerű töredék. M.: 185×150×85 mm (6. kép 2).

12. Belső felületén nagy ívhúrú, alig ívelődő körfelület (oszlop?) lenyomatának részlete, kívül besimított felületű, kb. derékszögű saroktöredék. M.: 195×130×128 mm.

13. Belül oszlophely íve (Á.: 80 mm), kívül derékszögű saroktöredék. M.: 125×90×60 mm.

14. Kívül simított, belül homorú felületű, itt is ívet követő tapasztástöredék. M.: 158×90×50 mm.

15. Kívül-belül nádkötegek lenyomatát mutató tapasztástöredék. M.: 155×87×68 mm.

16. Kívül simított saroktöredék, az egyik oldalfelülete szürke agyammázzal bevonva (vakolat), belső felülete törött. M.: 150×84×74 mm.

62. Oszlopiet követő tapasztástöredék (Á.: 180 mm), az oszlophoz csatlakozó egyik oldalon karóívvel. M.: 100×110×62 mm.

Sövénnykaró-lenyomatos tapasztástöredékek:

1. A külső falfelületén ujjal behúzkodott, enyhén homorú, belső felülete törött, jól láthatóan karókba nyomták bele a képlékeny anyagot; 3 karóhely látszik, egymással párhuzamosak. A karólyukak Á.: 23 mm, egymástól való távolságuk 60 és 45 mm. M.: 175×140×91 mm (7. kép 1).

2. Szögben egymás felé tartó sövénykarók lenyomatával a külső törésfelületen. A karók Á.: 32, 23 mm, belső felületén ezekre merőleges karók, és egy karó bemélyedő ürege (ovális, Á.: 10 mm) látszik. M.: 205×135×105 mm (7. kép 2).

3. Külső törésfelületén egymással párhuzamos karólenyomatok. Á.: 31, 22 mm, egymástól való távolságuk: 80 mm. Belső felületén a külsőre merőleges nádlenyomatkötegek. M.: 115×80×86 mm.

4. Domború felületű faltapasztás végtöredék-saroktöredék, karólyukak végeivel (Á.: 15, 17, 4, 8, 15, 7 mm), a karók változó vastagságúak, egy karólenyomaton belül is. A karólyukak a belső felületen derékszögű formáznak, középen egy nagyobb átmérőjű karóval, amelynek ürege mindkét végén nyitott, áttöri a tapasztást, a kisebb karók a töredékben végződnek, egyenes, éles vonalban, az ágakat valószínűleg éles munkaeszközzel vágják el. M.: 110×70×80 mm.

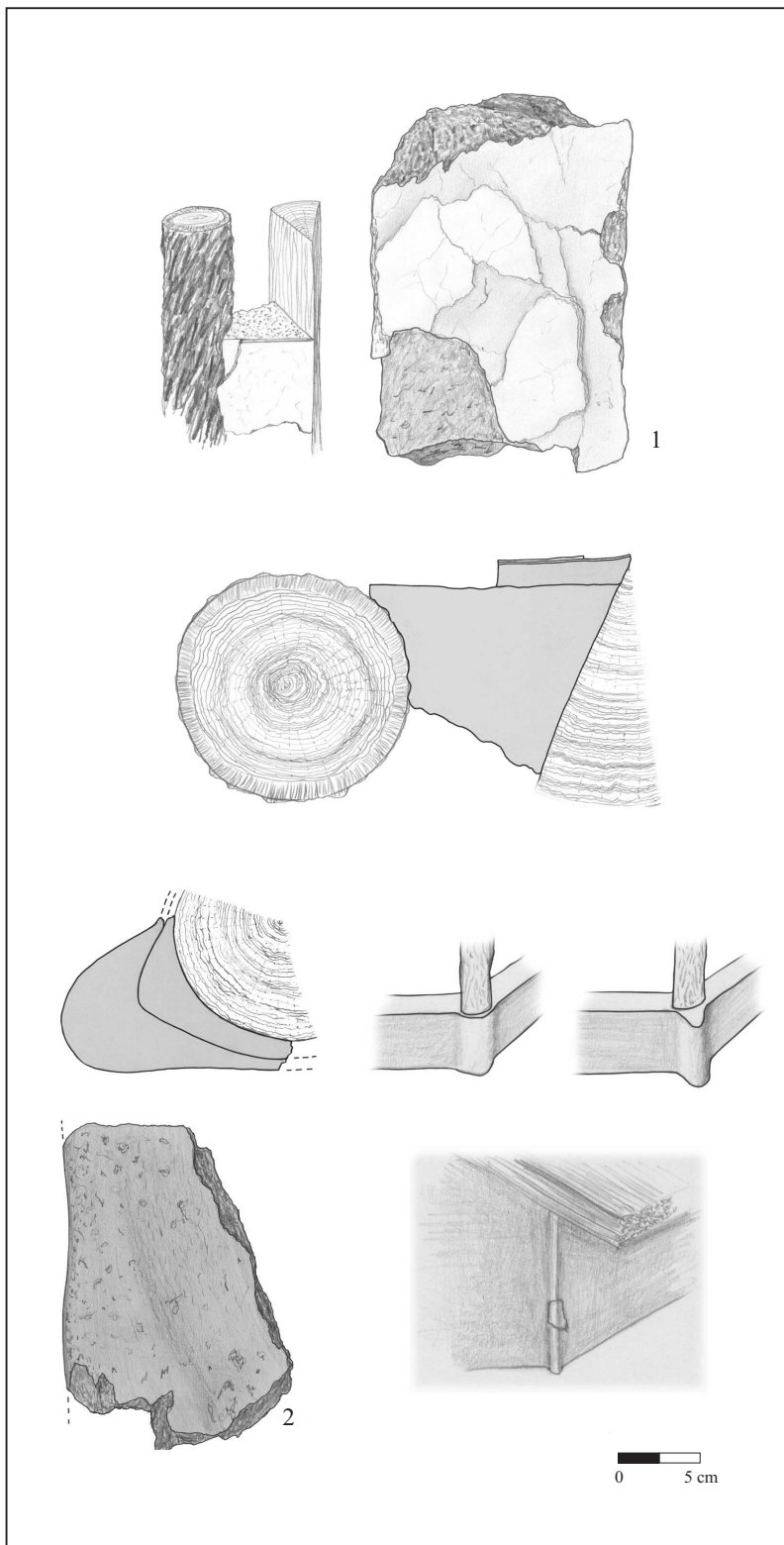
5. Külső törésfelületén karó lenyomata (Á.: 30 mm), felső részén szögben találkozó nádköteg-lenyomattal, belső részén a karólyukra merőleges nádköteg-lenyomattal. M.: 105×77×62 mm (7. kép 3).

6. Belső törésfelületén egymással párhuzamos karók lenyomata (Á.: 19, 20 mm), egymástól való távolságuk 47 mm, külső felülete ujjal behúzkodott-besimított falfelület. M.: 120×69×62 mm (7. kép 4).

8. Egymással ellentétes oldalon levő karók lenyomatai (Á.: 23, 27 mm), szögben egymás felé tartanak, az egyik belsejében kérgének lenyomata látszik. M.: 192×130×80 mm.

20. Külső felületén simított, enyhén homorú, erre merőlegesen a belső felületén karóhely lenyomata (Á.: 35 mm). M.: 200×135×110 mm.

55. Külső felületén ujjal több irányban durván besimított, belső felületén vastag, majd egyre vékonyodó karóhely lenyomata (Á.: 42 és 28 mm), kisebb vesszők lenyomatai (Á.: 11 mm). M.: 140×152×60 mm.

6. kép. Balatonószöd-Temetői dűlő — 1–2: oszloplenyomatos tapasztástöredékek, (rajz: Gucsi László)

Fig. 6. Balatonószöd-Temetői dűlő — 1–2: daub fragments with imprints of timbers, (drawing by László Gucsi)

56. Elválasztófal töredéke, külső felületén ujjal simára húzkodott, belső felületén több irányból találkozó karóhelyek lenyomataival. M.: 80×150×112 mm.

57. Tapasztástöredék, belső felületén nád- és karóhely lenyomatokkal. M.: 170×78×90 mm.

58. Nádfelületről levált tapasztástöredék, belül vékony karóhelyek lenyomataival (Á.: 12 mm). M.: 240×120×95 mm.

59. Külső felületén ujjal besimított, belső felületén egymással párhuzamos karóhelyek lenyomataival (Á.: 40 mm). M.: 113×134×47 mm.

60. Salakosra égett tapasztástöredék, karóhely lenyomatával (Á.: 27 mm). M.: 55×70×47 mm.

61. Saroktöredék, belső felületén karóhely lenyomatával (Á.: 21 mm). M.: 65×124×53 mm.

75. Külső felületén ujjal ferdén behúzkodott, belső felületén karóhelyet őrző tapasztástöredék. M.: 160×150×65 mm.

Nádköteg-lenyomatos tapasztástöredékek:

23. Külső felülete sík, ujjal behúzkodott, belső oldalán nádkötegek lenyomataival. M.: 190×100×70 mm (8. kép 1).

24. Külső felülete sík, ujjal behúzkodott, belső, törött oldalán nádkötegek lenyomataival.

25. Külső felülete sík, fehérre festett, helyenként vöröses színnel festett, a vakolat-alapozás 5 mm, a festékréteg 3 rétegű, 1 mm-es vastagságú. M.: 90×62×53 mm (8. kép 3).

26. Külső felületén sík, ujjal behúzkodott, belső, törött felületén nádkötegek lenyomataival. M.: 80×95×35 mm (8. kép 4).

27. Törött oldalfelületein nádkötegek lenyomataival. M.: 130×70×54 mm.

28. Törött oldalfelületein nádkötegek lenyomataival. M.: 74×48×63 mm.

29. Külső felületén oszlop lenyomatával, belső felületén visszahajtott nádkötegek lenyomatával. M.: 180×125×76 mm (8. kép 2).

66. Külső felületén enyhén domború, elsimított felülettel, belül nádköteg- és karóhely lenyomatokkal, salakosra égett tapasztástöredék. M.: 145×135×115 mm.

68. Külső felületén simított, belül nádköteg lenyomatos, salakosra égett tapasztástöredék. M.: 74×71×48 mm.

70. Salakosra égett, nádköteg lenyomatokat őrző tapasztásdarab. M.: 70×95×56 mm.

79. Belső felületén nádköteg lenyomatos, salakosra égett tapasztásdarab, amelynek belső felületében két részletben is már elsimított felület látható, újratapasztották. M.: 110×112×75 mm.

81. Salakosra égett tapasztásdarab, nádkötegek csúcsban található lenyomatával. M.: 140×110 mm.

13 db egyéb töredék: több oldalnézetben látható rajtuk nádkötegek lenyomata.

Külső felületén ujjal behúzkodott, simára simított tapasztás-darabok: 5 db.

Festett vakolatdarabok:

17. Külső felületén sík, több rétegben fehérre, azon mintába helyenként pirossal festett, a festékfelület erősen repedezett, a belső tapasztás-részen a külső vakolatbevonat vastagsága kb. 10 mm, belső felületén törött, nádkötegek lenyomataival. Töredékes oldalán a külső, sík felülettel hegyesszöget bezáróan másik sík, deszkalenyomatos felület töredéke látszik. Nagyon erősen kiégett. M.: 160×110×79 mm (9. kép 3).

18. Lapos külső tapasztás-darab, festékmaradvánnyal, fehér festék több rétegben (6), szürke agyagmázon, a vakolatréteg a tapasztáson kb. 7–10 mm vastag. M.: 180×145×47 mm.

19. Festett külső faltapasztás-töredék, a külső falfelületek hegyesszögben találkoznak egymással, belső felülete törött, a tapasztáson a vakolatréteg 25 mm vastag, a festés fehérre pirossal, több rétegben. M.: 142×100×75 mm (9. kép 1).

30. Külső felületén több rétegben vakolatlapozás és festékretegekkel, a mellette levő oldalon sík, simított, a festett falfelülettel hegyesszöget zár be. M.: 98×45×34 mm (9. kép 2).

63. Külső felületén több rétegben fehérre festett tapasztástöredék, belső felületén nádköteg-lenyomatokkal. M.: 26×51×18 mm.

64. Külső felületén homorú, fehérre festett vakolatdarab, az egyik belső oldalán sima deszkalenyomattal. M.: 210×198×105 mm.

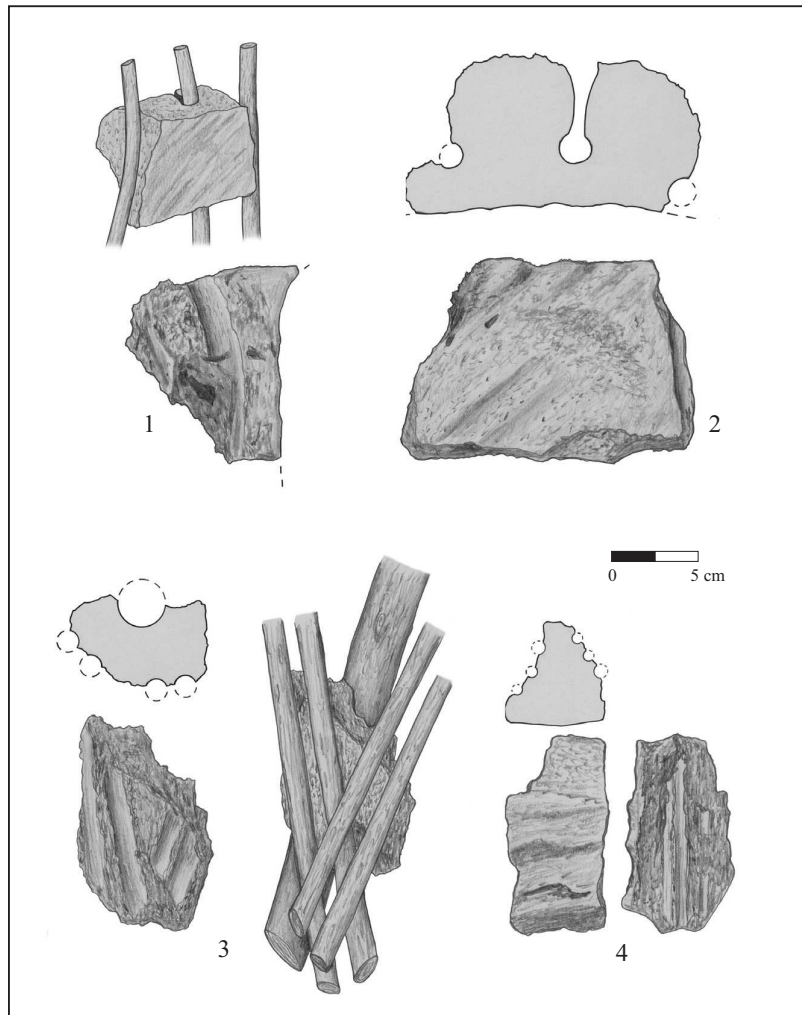
65. Külső felületén több rétegben fehérre festett tapasztástöredék, belső felületén karóhely lenyomattal, V-átmetszetű. M.: 100×158×67 mm.

67. Több irányban nádköteg lenyomatokat őrző, salakosra égett tapasztástöredék, belső törésfelületén sima, fehérre festett réteggel, újratapasztott darab. M.: 63×110×75 mm.

69. Félköríves, külső felületén több rétegben fehérre festett, belső felületén nádköteg lenyomatos, üvegesen salakosra égett tapasztástöredék. M.: 51×98×33 mm.

Padlóroncsok:

7. Külső részén sík felületű, az egyik ilyen oldala kisebb gerendalenyomattal folytatódik a belső oldalon (Á.: 100 mm), amely derékszöveget zár be a rézsúvel, a többi felület erősen kopott, törött. A külső, sík felület melletti oldaltalálkozás is simított, a derékszögnél nagyobb szöveget zárnak be egymással, talán saroktöredék. Padlótöredék is lehet. M.: 115×135×137 mm (10. kép 2).

7. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–4: sövénykaró-lenyomatos tapasztástöredékek, (rajz: Gucsi László)

Fig. 7. Balatonőszöd-Temetői dűlő — daub fragments with imprints of stakes, (drawing by László Gucsi)

21. Külső felületén emberi saroknyomok lenyomataival, belső felületén szerves anyag (fa?) lenyomatai. M.: 132×125×38 mm (10. kép 1).

22. Szürke agyagmázzal bevont padló (?) töredék. M.: 110×67×50 mm.

71. Külső felületén enyhén homorú, simított felületű tapasztásdarab, padlóból? M.: 160×155×72 mm.

72. A 71-hez hasonló. M.: 107×123×56 mm.

73. Külső felületén sík, simított. M.: 85×120×37 mm.

74. A 73.-hoz hasonló. M.: 145×125×92 mm.

76. A 73.-hoz hasonló. M.: 160×185×58 mm.

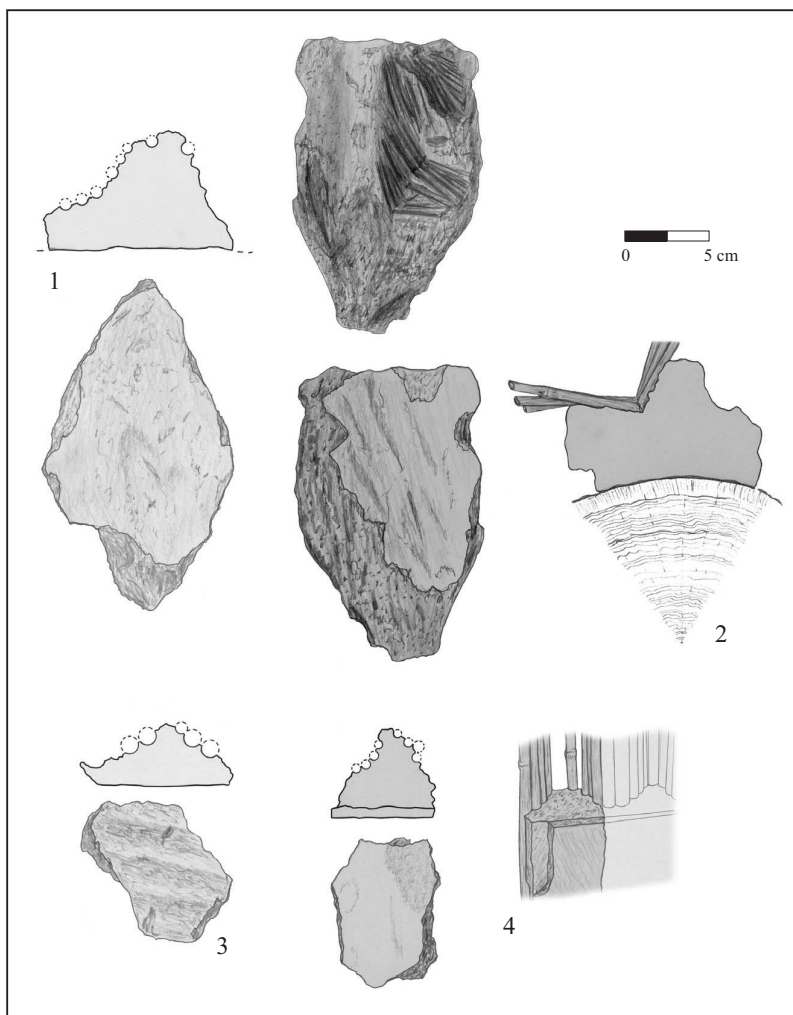
77. Két rétegben is besimított felülettel. M.: 150×90×44 mm.

78. A 73.-hoz hasonló. M.: 160×135×50 mm.

80. A 73.-hoz hasonló. M.: 230×163×45 mm.

82. A 73.-hoz hasonló. M.: 210×160×65 mm.

További kisebb–nagyobb, jelentéktelen vagy értékelhetetlen lenyomatokkal rendelkező darab.

8. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–4: nádköteg-lenyomatos tapasztástöredékek (rajz: Gucsi László)

Fig. 8. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–4: daub fragments with imprints of reed bundles (drawing by László Gucsi)

A faltapasztások paleobotanikai vizsgálata

(Herbich Katalin)

A paticsok közül makroszkópos megfigyelés után kiválasztottunk 47 db mintát: ezek egy része az előzőekben leírt paticsok közé tartozik, míg más részük önálló számozást kapott. Ezután mikroszkóp alatt, 6x-os nagyítással kerültek vizsgálatra.⁹

Nagyon gyakran találunk a paticsokban növényekre utaló nyomokat, ugyanakkor ezek vizsgálata még nem eléggé általános. Ennek oka az, hogy bár szabad szemmel felismerhetők a növényi maradványok, meghatározásuk gyakran nehéz. Kétféleképpen kerülhetnek az agyagtapasztásba. Egyrészt a patics keletkezésének egyik jellemzője, hogy a ház favázát,

⁹ A vizsgálati anyag részletes leírását lásd: HORVÁTH ET AL. 2007, 79–81.

a karókat, a hozzákötözött nádkötegeket sárral betapasztják, ez alkotja a ház falát, majd az épület tűz általi pusztulása következtében a sár téglaszerűen kiég, és benne a szerves anyag megsemmisül, de megmarad a lenyomata. Másrészt az agyagot általában növényi maradványokkal soványítják, mely általában gyom- és természetett növények szára, levele, pelyvéja és magja. Ezek is lenyomatként őrződnek meg.

A balatonőszödi paticsok esetében a nádköteg-, karó-, levéllenyomatok mellett találkozzunk növényi maradványokkal is. Sajnos ezek megtartási állapota nagyon rossz. Annak megállapítására, hogy ezek hogyan maradtak fenn, 20%-os sósavat cseppentettünk pár maradvány felületére, azonban pezsgést nem tapasztaltunk. Tehát nem karbonáttal átitatódott maradványok, mint ahogy a paticsban másodlagos fázisként található üregkitöltő karbonát jelenléte alapján gondolhatnánk. Valószínűleg a pelyva, toklász és villa szilíciumtartalmú epidermisze maradt így meg.

Villatöredék (kalászsorsótöredék) összesen hat paticsban fordult elő, melyek *Triticum monococcum* L.–Alakorhoz (BÖD-22, 30, 35, 36) és *Triticum dicoccon* SCHRANK. – Tönkéhez (BÖD-10 és 13) tartoznak. Villatöredék lenyomatként is megmaradt, két *T. monococcum* (BÖD-16, 44) és egy *T. dicoccon* (BÖD-42). A megmaradt pelyvákön töredezettségük miatt nem vizsgálható a pelyvagerinc és a pelyvacsúcs, mely határozóbélyeg. Látható, hogy ezek a maradványok a gabona feldolgozása után maradt hulladékból származnak.

Nagy mennyiségben vannak a paticsban lenyomatok. A maglenyomatokról néhány esetben pozitív lenyomatot vettünk ún. F. BS egykomponensű szintelen szilikonkaucsuk segítségével. Sajnos a

pozitív lenyomatok nem voltak alkalmasak a magok meghatározására. Nehezítette a dolgot az is, hogy a száradást és levételt követően a kaucsukra szemcsék tapadtak a porózus paticsról, ezzel megsemmisítve az eredeti negatív lenyomatot.

A vizsgált paticokban található levéllenymatok mindegyike párhuzamosan erezett, tehát a *Poaceae* (=Gramineae), azaz a pázsitfűfélék családjába tartoznak, azonban közelebbi meghatározásuk nem lehetséges.

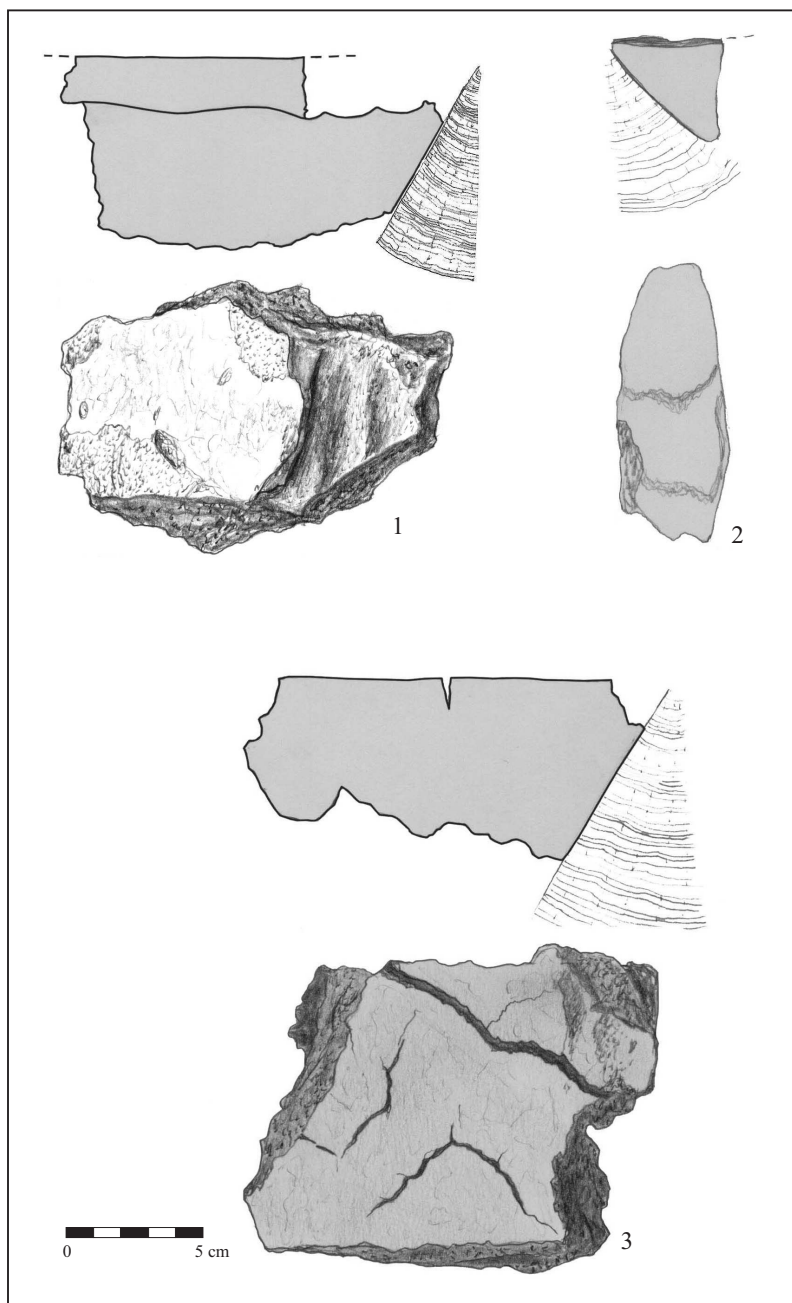
A legszembeütőbb lenyomatok a karókhöz és nádkötegekhez tartoznak. Minden esetben a lenyomatot valamiféle kéreg borította be, a növény kéregmintázata nem látszik és nem határozható meg.

A Balatonőszöd-Temetői dűlő késő rézkori lelőhelyen előkerült paticok vizsgálata során meghatározott gabonamaradványok (alakor, tönke) teljesen egybevágóak a más rézkori telepekről származó növényi anyaggal, azzal a különbséggel, hogy itt árpa nem fordul elő.

A rézkor kezdetén klíma-romlás¹⁰ következett be, így az állattenyésztés került előtérbe a növénytermesztéssel szemben. Ezt jelzi a leletanyagban megjelenő állatsontok növekvő aránya, illetve a gabonafélék pollenjének csökkenő száma. Az eddigi kutatások alapján a gabonafélék közül az alakor, a tönke és az árpa jelenik meg. Mosonszentmiklós-Pálmajor

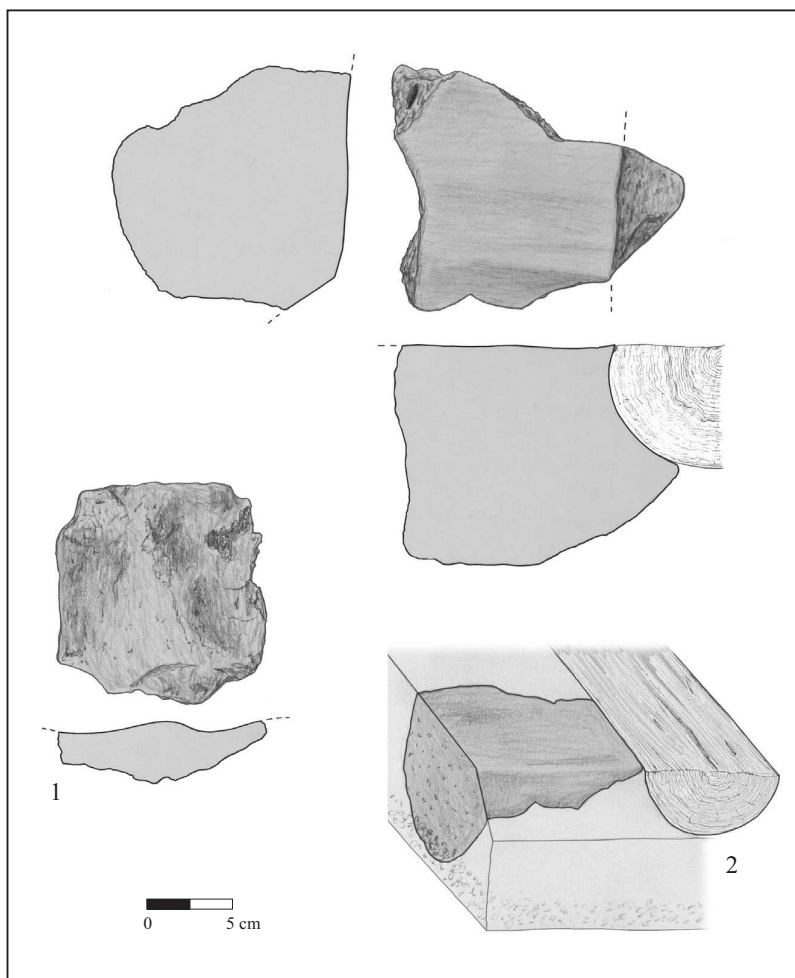
(Ludanice-kultúra) lelőhelyről hatsoros árpa és tönke került elő. A rézkor végén a klíma javulását jelzi, hogy míg Győr-Szabadrétdomb Balaton-Lasinjakultúra rétegéből árpa és köles, addig a bolerázi kultúrához tartozó rétegéből hatsoros árpa, csupasz árpa, köles, alakor, tönke és törpe búza került elő,

¹⁰ Vö. a 31. jegyzettel.

9. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő —1–3: festett vakolatdarabok, (rajz: Gucsi László)
Fig. 9. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–3: painted plaster fragments,
(drawing by László Gucsi)

tehát nőtt a termesztett fajok száma (GYULAI 2001, 86). Két badeni lelőhelyen (Budapest-Bécsi út 44., Budapest-Csepel-Vízmű) találtak gabonaféléket, melyek szerint árpát, alakort és tönkét termesztettek (GYULAI 2001, 88).

10. kép. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–2: padlóroncsok, (rajz: Gucsi László)
 Fig. 10. Balatonőszöd-Temetői dűlő — 1–2: floor fragments,
 (drawing by László Gucsi)

A faltapasztások petrográfiai vizsgálata

(Gherdán Katalin)

Az előzetes régészeti megfigyelések alapján négy faltapasztás töredéket választottunk ki további anyagvizsgálatra.¹¹

A vizsgált minták mindegyike két részből áll: a tapasztások fő tömegét adó anyagon egy éles, de hullámos határvonal mentén települő finom szemcsés karbonátos réteg látható. Ez a réteg optikai tulajdonságai alapján helyenként több, változó vastagságú (50–1000 µm) alrétegre bontható. A bevonat a felszín felé simított, egyenes felületű, csakúgy, mint az egyes alrétegek közti határvonal. A G1 jelű minta esetében az alrétegek közé ékelve megtaláljuk a tapasztás fő tömegét alkotó anyagot is.

¹¹ Az anyagvizsgálatokat lásd részletesen: HORVÁTH ET AL. 2007, 84–88.

A tapasztások fő tömegét alkotó anyag 40–50 térfogatszázalékot kitevő nem plasztikus elegyrészei között uralkodó a nem unduláló kioltású monokristályos kvarc. Nagyobb mennyiségben vannak jelen a földpátok (káli földpát, plagioklász), valamint a G3 és G4 jelű mintákban a karbonátos közettörmelékek. Jelen van még muszkovit, akcessóriák (epidot, turmalin, gránát) és helyenként metamorf közettörmelékek. Talajbéli átalakulásra utal az üregkitöltő másodlagos karbonát jelenléte.

A faltapasztások petrográfiai tulajdonságaik alapján két csoportra bonthatók:

- a) karbonátos közettörmeléket nem tartalmazó minták (G1, G2)
- b) karbonátos közettörmeléket tartalmazó minták (G3, G4)

Az a) csoporton belüli két minta között a muszkovit mennyisége alapján tehetünk különbséget: ez az ásvány a G2 jelű mintában csak nagyon kis mennyiségben fordul elő.

A tapasztások szeriális szövete nem utal soványító anyag adagolására, azonban a nem plasztikus elegyrészek rendki-

vül nagy mennyisége (40–50 térfogatszázalék) és összetétele közepesen osztályozott homok nyersanyag használatát teszi valószínűvé. Kérdés azonban, hogy a karbonátos közettörmelékek megléte, illetve hiánya a felhasznált üledék változatosságából ered, vagy két különböző nyersanyag használatáról van szó. A kérdés eldöntésében a két petrográfiai csoport mintáinak röntgen pordiffrakciós vizsgálata segíthet.

A tapasztások makroszkópos tulajdonságai arra utalnak, hogy a vizsgált minták anyaga megégett. Az égés hatásai azonban nem egyformák a négy mintában. Makroszkópos és mikroszkópos tulajdonságok alapján (sötét vörösesbarna szín (10R 3/4), nagyobb keménység, csaknem teljesen izotróp alapanyag) a leg-erősebb átalakulást a G2 jelű minta anyaga szenvedte.

Épületekre utaló ásatási megfigyelések

(Horváth Tünde)

A tapasztástöredékek vizsgálatából levonható következtetések:

1. A paticsok fő tömegét homokos agyag alkotja, amelyet növényi, szálas anyagokkal soványítottak.

2. A felmenő falú épület falához használt fő szerkezeti és kötőelemek (oszlophelyek) között hántolatlan, természetes állapotukban hagyott, legallyazott ágasok voltak, kb. 10–20 cm átmérővel.

3. Az épület falát az oszlopközök között vízszintes és/vagy függőleges irányú sövénykarók tagolták, amelyek közé nádkötegeket raktak, és ezt tapasztották be sárral, a falfelület mindkét oldaláról (kívül és belül). A fal becsült szélessége tekintélyes lehetett, bár teljes vastagságú, külső–belső falfelülettel rendelkező példány nem került elő, csak saroktöredékben, a faldarabok törött belső felületükkel is meglehetősen vastagok. A fal-elemekhez használt sövénykarók vastagsága 4–30 mm között változik, a karókat éles munkaeszkővel vágták ki és formálták. A karók egymástól való távolsága 45–80 mm között változik. Ezek a sövényvesszők alkothatták a fal középső síkját, amire két oldalról tapasztották fel a külső és belső falfelületeket. Az épület szerkezeti elemei között hasított deszkát is felhasználtak.

4. A fal (külső vagy belső, vagy mindkét) felületét festették: az alapként szürkés agyagmázzal bevont, elsimított felületre fehérrel és pirosas-vörös színnel festettek. A falfelületen ezeket a festékrétegeket több fázisban is megtaláljuk, szabad szemmel nem lehet megszámolni, hány réteget alkotnak. Úgy tűnik, a rétegek száma töredékenként változó. Voltak olyan részek, amelyeket többször, és voltak olyanok, amelyeket kevesebbszer festettek át. Nem lehet rekonstruálni a fehér és vörös festék egymáshoz való viszonyát sem: a fehér szín alapozás, amelyre vörössel mintába festenek (néha a vöröses szín mint ha sávokban lenne felfestve), vagy különálló, teljesen fehér és teljesen vörös falfelület-rétegek változnak? A töredékek túl kis méretűek ennek megállapításához és a leégés során a festékrétegek erősen megrepedeztek, felpúposodtak.

5. A többrétegű festés alapján elhamarkodottan levonhatnánk azt a következtetést, hogy az épület valószínűleg sokáig fennállt, ha ilyen sokszor átfestették. Nem tudunk azonban mihez viszonyítani! Hiszen nem ismerjük, csak feltételezzük, hogy mi-

lyen típusú építményről van szó. Ha valóban szentélyek voltak, akkor lehetséges, hogy egy ilyen fontos funkcióval bíró épületet sűrűn karbantartották, és akár ünnepenként, havonta, negyedévente átfestették. Ily módon akár egy év, vagy még rövidebb idő alatt is felhalmozódhatott ennyi festékréteg.

6. A padló sík, szerves felületre agyaggal tapasztott, a járószint síkjában agyagmázzal bevont volt.

7. A paticsötredékek kiégték, az épületeket valószínűleg tűz pusztította el.

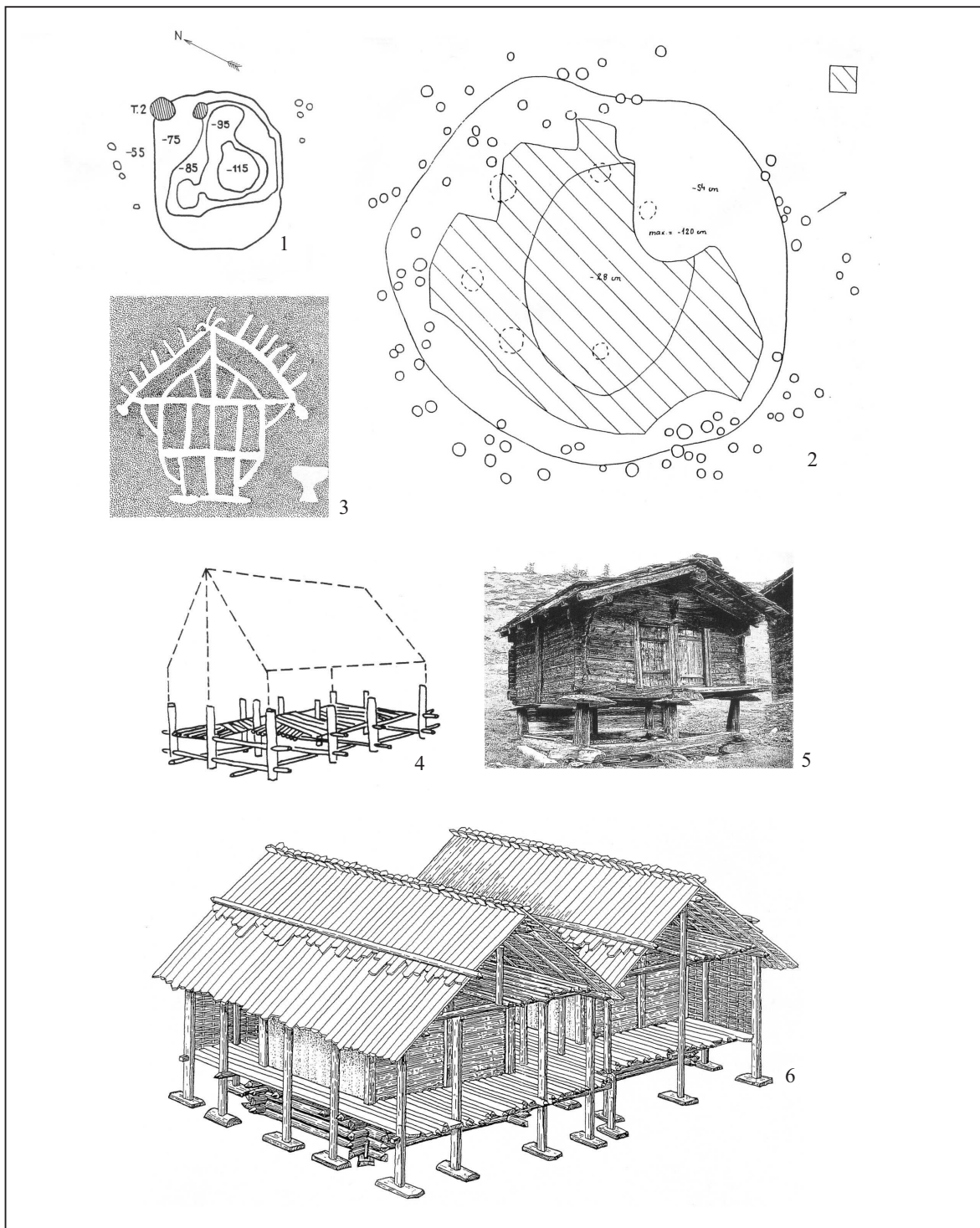
A fenti részletek alapján kijelenthetjük, hogy a badeni kultúra idején létezik egy épülettípus — legalábbis Balatonöszödön —, melynek bizonyos szerkezeti részeit a földbe mélyítették. Az építmény megfelelő humuszos és feltárási szinten egységes foltként jelentkezik. A balatonöszödi épületek metszetei alapján a betöltés vastagsága arra utal, hogy azok jelentkezési szintjének legalját találtuk meg: a betöltési réteg vastagsága átlagosan 20–30 cm, csak a belső, erősebben lemélyített részen vastagabb. Csak a 23. ház és a 38. ház metszetének egy részében látszott egy vékony agyagos, erősen mészrögös kiválású réteg, amely esetleg letaposott járószint nyoma lehet. Az építmények feltárásának lehetősége tehát nagy mértékben a szerencsének köszönhető: erőteljesebb humuszosítás után már semmit, vagy csupán egy értelmezhetetlen objektumcsoportot találtunk volna meg.

A humuszosítás szinten egységes foltként jelentkező objektum a további bontás során a belső részén szétváló gödrök rendszerévé alakult, mely a metszeten is megfigyelhető volt. A földbe mélyített gödrök eltérő nagyságúak és mélységűek, de nem metszik egymást, hanem széleik egymás mellé idomulnak, egymásba olvadnak — tehát egyszerre létesültek —, és az objektum belseje felé haladva lépcsőzetesen mélyülnek.

Az épület többnyire peremszerű, magasabban fekvő szélét és belsejét is sűrű cölöplyukrendszer tagolja. A cölöplyukak egy téglalap alakú teret kereteznek, amelynek nagysága kb. 7×6 m.¹² A cölöplyukrendszer nemcsak elkerít egy teret, de annak belső részét is tagolja. Emiatt a belső tér élettérként használhatatlanná válik a cölöpök megjelenési szintjén.

A cölöplyukak mélysége, átmérője és a metszetalakban látható foltjaik alapján a cölöpök magassága is változó lehetett és nem egyféle funkciót láttak el. A 23. ház kemence platnijának elbontása után megjelenő cölöplyuk foltja újabb megfigyelésre ad

¹² Összehasonlításként : a legszélső cölöphelyeket összekötve pl. Resnikov Prekop eneolitikus korú háza csak 2–3,5 m szélesek voltak (GREIF 1996, 445) (11. kép 4).

11. kép. 1: Palotabozsok, ház alaprajza (BANNER 1956, Abb. 34 nyomán), 2: Esztergom-Szentkirály, ház alaprajza (KÖVECSES-VARGA 1990, Abb. 1 nyomán), 3. földfelszín fölött álló, faszerkezetes ház sziklavéseten (HARDING 2000, Fig. 2. 1. 2 nyomán), 4: cölöpszerkezetes faház rekonstrukciója (GREIF 1996, Fig. 3a nyomán), 5: cölöpszerkezetes faház rekonstrukciója (SCHMAEDECKE 2002, Abb. 1 nyomán), 6: cölöpszerkezetes faház rekonstrukciója (FURRER 2002, Fig. 11 nyomán)

Fig. 11. 1: Palotabozsok, house plan (after BANNER 1956, Abb. 34), 2: Esztergom-Szentkirály, house plan (after KÖVECSES-VARGA 1990, Abb. 1), 3. above-ground, timber-framed house on a rock drawing (after HARDING 2000, Fig. 2. 1. 2), 4: reconstruction of a timber-framed house (after GREIF 1996, Fig. 3a), 5: reconstruction of timber-framed house (after SCHMAEDECKE 2002, Abb. 1), 6: reconstruction of a timber-framed house (after FURRER 2002, Fig. 11)

lehetőséget: a cölöplyukak egy részének felső szintje és a padlószint — mely kissé magasabban helyezkedhetett el a platninal, hiszen a platni feltárható volt, míg a ház eredeti járószintje nem — két teljesen önálló, független építési szintet alkotott. A cölöplyukak nagy száma és az általuk kirajzolt szabályosság alapján talán több építési fázist is el lehet különíteni. Esetleg a cölöpök egy része (a ferde irányú, és sekélyebb, kisebb átmérőjű beásások) sűrűségük és sajátosságaik miatt a külső, fő tartósor és a padlózat megtámasztását segítették elő és a ház padlószintjénél nem nyúltak magasabbra. Ezt a feltételezést azonban ásatástechnikai módszerekkel nem lehetett sem érzékelni, sem bizonyítani. A nagyobb átmérőjű, mélyebb cölöpök a padlószint fölött is folytatódhattak és a falak tartószerkezeti elemeiként a felmenő konstrukció részét alkothatták.

Az épület alaprajzához illeszkedő, de abból kinyúló tüzelőberendezés (tapasztott agyagplatnijú, a platni alatt kerámia alapozású kemence vagy a sárga löszben jelentkező átégett tűzhelyfolt) az északi, illetve az egymással ellentétes északi és déli oldalakon is megtalálható. A tapasztott, kerámia alapozással ellátott platnijú, felmenő agyag oldalfalú kemencék alapján indokolt, hogy az épületekhez tartozó, átégett, vöröses elszíneződésű tűzhelyfoltok esetében is valaha létezett, jól épített kemencékre gondoljunk, melyek felső szintje az ásatásokat megelőzően elpusztult. A kemenceplatnik szintje valamivel a sárga altalaj fölött, nagyjából azon a szinten jelentkezett, ahol a cölöplyukak egy részének feltárja is követhetővé vált.

Vajon milyen felmenő konstrukció(ka)t képzelhetünk el a Balatonöszödön feltárt alaprajz-típus alapján és mi volt egy ilyen épület funkciója?

Az építményt a következőképpen vázolhatjuk fel: alapját földbe mélyítették, ebben a térben sűrű cölöplyuk-hálózat volt, melyen egy emelt szintű, nagy valószínűséggel már a föld felszíne fölötti, deszkapallókból összekötött padlószint/járószint helyezkedett el.¹³ Az épület facölöpökön állt. A földbe mélyített rész szerkezeti elemként a házat erősíthette kizárólag csak statikailag, de szolgálhatott raktérként vagy egyéb módon hasznosított területként is. A cölöpök sűrű elhelyezkedése és a betöltés kevésbé szerves volta miatt semmiképp nem lehetett élő-, la-

¹³ Ezt már nem sikerült feltárni Balatonöszödön, viszont előkerült Esztergomban, ld. lentebb.

¹⁴ A föld felszíne fölé emelt, deszkapallókból szerkesztett padlójú gerendaházak padlózata általában túlnyúlik a falon, ezt a teret esetenként funkcionálisan is kihasználják (pl. tornácként). E háztípus legkorábbi, feltárásból is ismert példái Federsee

kótér. Az épület föld feletti részét szerves anyagokból, nagy valószínűséggel fából (gerendákból és deszkákból), a falazatot esetleg ágakból font sövényvázra, nádkévék alapozásával, tapasztott vályogból készíthették és a ház padlóját is sárral tapaszthatták be: erre utalnak a paticstörödékek közötti padló rész elemek. A fa sárral való bevonását nemcsak dekorációs, hanem sokkal inkább hőszigetelési okokból választhatták, illetve a kemence közelsége miatt talán tűzvédelmi szempontból is indokolt volt e megoldás alkalmazása (6–9. kép).

Az épületekhez tartozó tüzelőberendezések tűztere a járószint alatt volt, felépítménye már a ház járószintjébe ill. fölötté, a ház légtérébe-lakóterébe esett. Az alaprajzot tekintve a kemence félig-meddig az épületen kívül helyezkedett el, ám oldalfalának egy része valószínűleg közös volt az épülettel. A tűztér így kívül esett a lakóterén és ez az elhelyezés biztosíthatta a szabadba való füstelvezetést. Esetleg funkcionálisan is szerepe lehetett: az épületen kívüli tűztér miatt a kemence a szabadban is használhatóvá és megközelíthetővé vált, külső munkatevékenység számára. Az is elképzelhető, hogy a ház tényleges területe lényegesen nagyobb volt annál, mint amit az általunk feltárt szinten az alaprajz tükröz, és így a kemence felépítménye az épület belső teréhez tartozott (vö. 11. kép 6).¹⁴ Végül, az sem kizárt, hogy a tüzelőberendezések később létesültek, mint maga az építmény. Sem ásatástechnikailag, sem az objektumokból származó gyér, házi jellegű, nem tipikus kerámia alapján nem tudunk kronológiai különbséget megfigyelni a kérdéses szerkezeti elemek között.

Építészeti elemzés (Vasáros Zsolt)

Őskori épületek/építmények rekonstrukciója során számos probléma merül fel, amelyek száma és nehézsége általában a leletkörülmények függvénye. Adott esetben az őskori építészet egyszerű összefüggései alapján könnyűszerrel konstruálhatjuk meg egy alaprajzban fennmaradt épület felépítményét. Ennek oka a jórészt szerves anyagú épületszerkezeti elemek és az ezekből szerkesztett térelhatárolások „primitív” összefüggései, sok esetben a mai napig fennmaradt néprajzi párhuzamok hasonlóságai. Az építészeti analógiák keresése során nem szerencsés Moor és Greifensee-Böschen lelőhelyekről ismertek (Kr. e. 1100 körül) (FURRER 2002). Elképzelhető, hogy a 20., 22. és 23. házak egymás melletti közelségük miatt (a 20. és 22. között 2,5 m, a 22. és 23. házak között 4 m a távolság) összeértek, vö. FURRER 2002, Fig. 11.

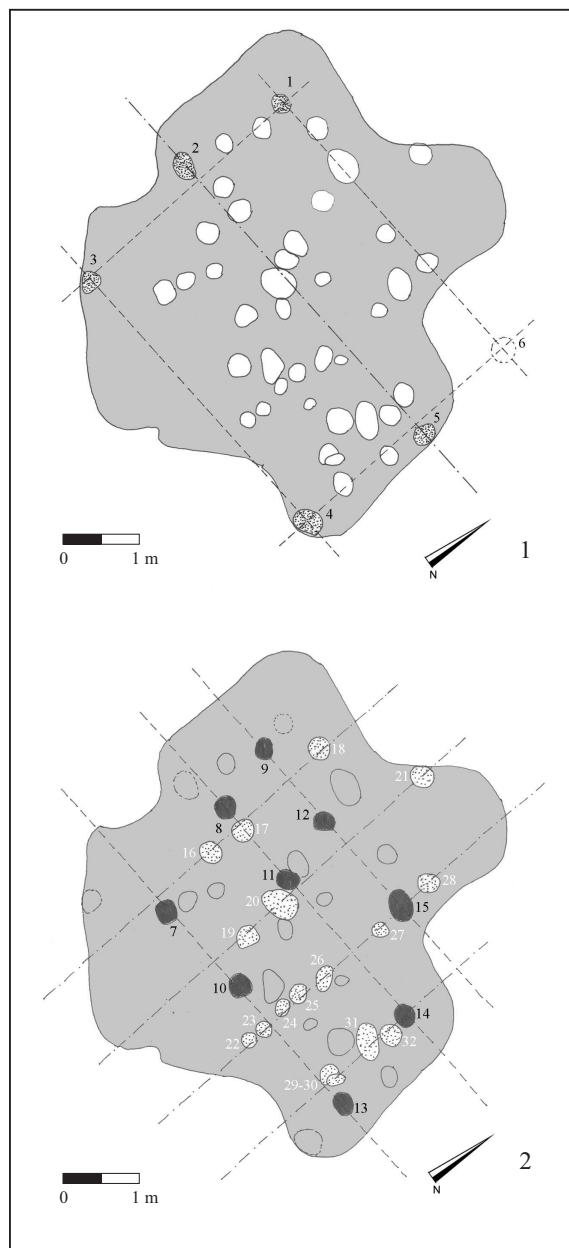
formai, szerkezeti hasonlóságok után kutatni, inkább az ásatási leletanyagból kikövetkeztethető rész-eredmények megfelelő interpretálására érdemes hangsúlyt helyezni.¹⁵

A Balatonöszöd-Temetői-dűlőben feltárt cölöpstruktúrára adott rekonstrukciós javaslat egy lehetőséget mutat be, azt az alternatívát, amelyiket több megoldás mérlegelése mellett a legindokolhatóbbnak tartottam. Ettől alapjaiban eltérő, akár a lakóház funkciót elvető konstrukció is elképzelhető, azonban munkahipotézisünket egy házszerű építmény elvi rekonstrukciójára alapoztuk. Házat konstruáltunk, amelynek célja a meglévő kiindulási feltételek mellett a lakóház-szerkezet igazolása. További lehetőségek mérlegelésére illetve részletesebb rekonstrukcióra is vállalkozunk, amennyiben a jövőbeli, illetve a még nem publikált feltárásokon más és részletgazdagabb adatokat ismerhetünk meg.

A feltárt cölöpstruktúra, a lemélyített amorf gödröt formázó terepszint és a pontosan nem megfogható járósínt(ek) sajátos viszonyban találhatók. Nagyjából a cölöpök által elfoglalt terület került lemélyítésre, amelyek közei számottevő térséget — épületként/építményként felfoghatót biztosan — nem határolnak le. A feltárt struktúra elemzése így rögtön két kérdést vetett fel. Milyen céllal készült a terepszint sajátos, amorf plasztikájú süllyesztése és a cölöprendszer milyen felépítmény konstrukciójául szolgálhatott?

A cölöpök egyébként átlagosan 20–30 cm-re kerültek lemélyítésre, amely egy „befogott”, konzolos cölöp beásási mélységéhez kevés.¹⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy nem egy tiszta cölöpszerkezettel van dolgunk, hanem valamiféle vegyes konstrukcióval, ahol az oszlopok oldalirányú stabilitását más szerkezetek biztosítják. Az indokolatlannak tűnő szintsüllyesztés sokakban az épület-alternatíva egyenes elvetését eredményezte. A terület a geohidrológiai vizsgálatok eredménye és az ásatáson megfigyeltek szerint is mocsaras, magas talajvízszintű lehetett. A talajvíz káros hatásai ellen a nyilvánvaló védekezési mód a lokális magaslaton történő közeli építkezés, amelyre esetünkben a dombhát kihasználásával sor is került. A nem számottevő szintkülönbségek miatt azonban a járósínhez közeli víz legalább időszakosan jelen lehetett, amely következtében az épületszerkezetek károsodhattak.

¹⁵ Sajnálatos módon kis számban ismeretesek a feltárt építészeti részletek interpretálására vonatkozó publikációk. A Magyarországon feltárt szerves anyagú építészeti maradványok esetében a részletek megfigyelésének különös jelentősége lenne az általában nem szerencsés leletkörülmények miatt.

12. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő — B-513/23. épület. 1: a sarkokat és a tetőgerincet tartó oszlopok kijelölése az ásatási alaprajz szerint, 2: a padlózatot tartó gerendarács tartóoszlopainak kijelölése az ásatási alaprajz szerint (rajz: Vasáros Zsolt)

Fig. 12. Balatonöszöd-Temetői dűlő — B-513/ House 23. 1: position of the timbers supporting the corners and the ridge pole, 2: position of the timber subframe supporting the floor (drawing by Zsolt Vasáros)

¹⁶ Általában egy teherhordásra is alkalmas — tehát építészeti tartószerkezeti funkciójú — cölöp beásási mélysége a teljes magasságának negyede, esetleg harmada. Ennél kisebb beásás esetén a cölöp nem kellően stabil, a földből kifordulva veszélyezteti az épület stabilitását.

Az ún. nyíltvíz-tartással¹⁷ a területen megjelenő talajvíz lokálisan összegyűjthető, koncentrálható. A cölöpkonstrukció bármilyen kis mélységbe is beásva hatékonyan csak a humusz alatti löszös talajba alapozható. Padlószint vízzel telített felszínen nem hozható létre. Véleményem szerint a létrehozott, süllyesztett alapgödör összegyűjthette a vizet, és a cölöpkonstrukcióval a járó- és vízszint fölött elbegtetett padló hosszabb távon fenntartható volt.

A cölöpök rendszerében, illetve rendszertelenségében számos geometriai alapösszefüggés kirajzolódni látszott, azonban ennyi cölöphelynél ebből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. A kirajzolható egyenes és íves vonalú összefüggések számottevően nem vitték előbbre a szerkezeti séma kialakítását célzó gondolatmenetet.

A paticsok vizsgálatából (ld. fentebb) következtek bizonyos épületszerkezeti megfigyelések a különböző anyagok összeépítésére, és formai kiképzésére vonatkozóan. A szabálytalan gödörszélből és a cölöpök rendszeréből kiragadtuk a szerkezeti szempontból fontos, a célunknak megfelelő cölöphelyeket. Így a rekonstruálandó épületnek 3 sarka, és a gerincet tartó két oszlopa — alternatívánk szerint — azonosíthatóvá vált. Esetünkben a nehezen és korlátozottan értelmezhető maradványok miatt a szerkezeti-statikai összefüggések vizsgálata és konzekvenciáik alapján lehet az elvi rekonstrukciót megadni, a lelet-körülmények lehetőség szerinti figyelembevételével.

A feltételezett cölöpszerkezet két, egymástól független rendszert alkotott. Az 1–6 jelű cölöpök alkották a tetőzetet tartó talp- és gerincselemenek függőleges alátámasztását (12. kép 1); az általános összefüggések alapján egy sematikus felépítményt javasolhatunk (13. kép 2). Az oszlopok a rövid oldalakon egymáshoz kötőgerendákkal is csatlakoznak, amelyek a tetőgerincet tartó 2-es és 5-ös jelű cölöphöz is rögzítettek. Erre utalhat az 1–3 és a 4–6 tengelyből kimozdított pozíció. A 6-os számú cölöp helyét feltételezésünk szerint az ásatás során

¹⁷ Az építés-kivitelezésben az egyik legáltalánosabb és széles körben használt időszakos víztelenítési eljárás. Lényege, hogy nyílt színen a víz természetes összegyűlésére alkalmas „medencét” alakítanak ki, ahonnan folyamatos szivattyúzással a talajvízszint a szűkebb területen hatékonyan süllyeszthető.

¹⁸ A tetőszerkezet hajlásszöge általában szakmai vitákat eredményez, többnyire régészek és építészek között. Sok esetben a formai hasonlóságok miatt idézett analógiák vezetetik tévútra a gondolkodást. Általában a növényi anyagú fedések a Kárpát-medencei klimatikus viszonyok között egy körülbelül 40–45 fokos hajlásszöget igényelnek a vízelvezetés biztosítására. A rézkorban jó minőségű rozsszalma még nem állhatott rendelkezésre, így az egyébként sok esetben 50–60 fokos hajlású zsuputató itt nem jöhet

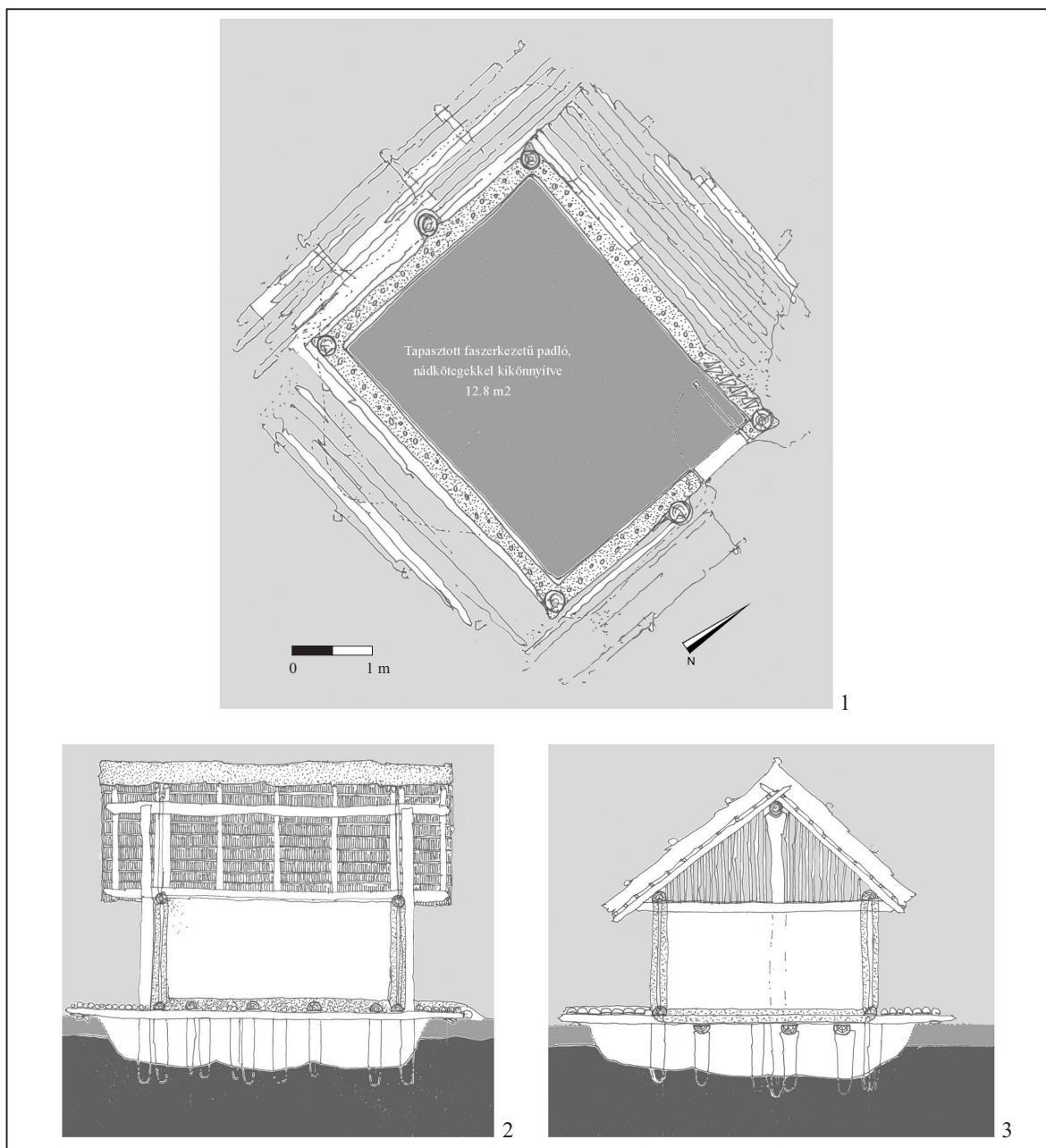
nem sikerült megfigyelni; a gödör kontúrja itt határozottan kisebb, mint a feltételezhető eredeti alaprajz, így elképzelhető, hogy az alapozás síkja magasabban volt a többinél. Ebből a megfigyelésből kiindulva sejtjük a bejárat helyét ezen a helyen.

A kétirányú tengelyek (12. kép 2, 13. kép 2–3) egy gerendarács sémáját mutatják. Ezen konstrukció célja a padlózat kialakítása, a tetőszerkezettől független, mintegy „önhordó” megoldással. Ennek magyarázata lehet a viszonylag egyszerű javíthatóság, az egyes szerkezeti elemek cseréje. A többszöri — gyakoriságban nem meghatározható — javítás látszik a paticsok többretegű tapasztásain és újrafestett felületein. Amennyiben a padlózat javításra szorult, az nem veszélyeztette a teljes konstrukció állóképességét, mert a tetőnek ettől független szerkezete volt.¹⁸ A rendszerbe nem illeszthető, illetve bizonyos pozíciókban besűrített cölöpök is utólagos javításokra engednek következtetni.

A részletek elvi megoldásainál támaszkodtunk a paticsok vizsgálatára, és az azokból kikövetkeztethető szerkezeti elemkapcsolatokra. Az egykor fennállt, viszonylag kisméretű épületekből előkerült töredék az egykori mennyiségnek elenyésző része, bár bizonyos darabokból érdekes adatok nyerhetők. Az így fennálló bizonytalanságok és a teljesen megsemmisült egykori konstrukció részleteit illetően így csak óvatosan nyilatkozhatunk.

A félbe hasított gömbfákat az értelmezés szerint felhasználtuk a padlózat kialakításakor. A nádkötegek pozíciója vízszintes lehetett, a gerendarács közeit hidalhatták át a tapasztás előtt, így kedvezően alakultak a hőszigetelési és statikai paraméterek. Az ékszerűen hasított faelemek felhasználása több helyütt indokolt, javaslatunk szerint ezek a bejárat melletti falszakasznál helyezkedhettek el. A falszerkezet a patics-töredékek alapján lehetett tapasztott sövényfal, illetve karóközös rakott-tapasztott falszerkezet. Egyik-másik megoldás nem zárja ki egymást, akár vegyesen is alkalmazhatták a különböző módszereket.

szóba. A nádfedés a legvalószínűbb, ennek nyomait fal- illetve padlószerkezeti alkalmazásánál a paticsokban megfigyelhettük. A nád, mint tetőfedő anyag mintegy 20–35 cm-es vastagságban, legalább 40 fokos dőlésszöggel alakítható ki. További elméleti és gyakorlati vizsgálatokat igényelne a fazsindely alkalmazhatósága, azonban jó minőségű, erre alkalmas fafajták a környék egykor mocsaras területein nem valószínűsíthetőek. Több régészeti park (pl. Elsnar, Asparn an der Zaya – Ausztria) építményeinél sikeresen használtak körkörösön lehántott fakérgert héjazatként. A bemutatott példák szerint az ilyen fedéseknél a hajlásszög csökkenthető, azonban ennek az anyagnak a hőszigetelési tulajdonsága nyilván rosszabb, mint a nádfedésé. Főleg műhelyrekonstrukciónál alkalmazták egyébként a módszert.

13. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő — B-513/23. épület. 1: a rekonstruált alaprajz, 2: a 23. épület hosszszelvénye, 3: a 23. épület keresztmetszete (rajz: Vasáros Zsolt)
 Fig. 13. Balatonöszöd-Temetői dűlő — Building B-513/23. 1: reconstructed ground plan, 2: longitudinal section of House 23, 3: cross-section of House 23 (drawing by Zsolt Vasáros)

Javaslatunk lényege, hogy a feltárt cölöpök többségének felhasználásával egy megvalósítható szerkezetet konstruálva épületként interpretáljuk a maradványokat az alábbi építészeti-szerkezeti konzekvenciák szerint:

1. A cölöpkonstrukciót magába foglaló gödör-komplexum a cölöpök sűrűsége és feltételezett

részbeni egyidejűsége miatt nem lehetett munkavagy műhelygödör.

2. Munkahipotézisünket a rendelkezésre álló és kiegészített cölöpstruktúra, az elképzelhető konstrukció, valamint a patiscstöredékek vizsgálata alakította ki.

3. A cölöpök által tartott, feltehetően faszerkezetű padlózat a gödör és a környező járószint fölött lehe-

tett, hasonló építmények analógiái és a szerkezet kialakítása alapján. Az építmények létesítése idején a terület valószínűleg mocsaras volt, időszakos, vagy állandó magas talajvízszinttel. Az épület és közvetlen környezetének víztelenítése a legegyszerűbben nyílt víztartással lehetséges, amelyre a kiépített gödörkomplexum alkalmas lehetett.

4. A sűrű cölöpszerkezet bizonyos elemei az építmény fal- illetve tetőszerkezetét, valamint padlózátát — alternatív javaslatunk szerint a tetőszerkezettől függetlenül — tarthatták.

5. A padlózát síkja fölél szerkesztett metszeteket az általános szerkezeti-statikai összefüggések, valamint a használhatóság követelményei szerint alakítottuk ki.

6. Az épületek oldalához csatlakozó kemencék/tűzhelyek tűztere a földfelszín alatt, a földbe vájva helyezkedett el, a boltozata (ha volt) kerülhetett a házfállal egy szintbe vagy a légtérbe. Mivel megfigyelhető, hogy az épület cölöpstruktúrájához tartozó cölöphely a kemence alapozása alatt került elő, így feltételezhetjük a kemencék későbbi létesítését. Az építészeti rekonstrukcióban így az egyidejűséggel számoló javaslatot nem adunk.

Régészeti elemzés (Horváth Tünde)

Hasonló épülettípusokat a szakirodalmi adatok alapján az őskorban több korszakból és kultúrából ismerünk, általában vizes-mocsaras, erősen nedves, csapadékos környezetből. Így például a Ljubljana környéki mocsarak (Szlovénia) területéről (GREIF 1996), Ausztriából, Dél-Németországból, Svájcban és Észak-Itáliából (PERINI 1987; SCHLICHTERLE 1989; 1997; HARDING 2000, Fig. 2. 1. 2; LEUZINGER 2000; ld. 11. kép 3). Az ezeken a lelőhelyeken feltárt szerves maradványok és a későbbi néprajzi megfigyelések alapján ez a háztípus (*Stelzbauten*) a tetőszerkezetet leszámítva, meglehetősen nagy biztonsággal rekonstruálható (vö. HOFFMANN 1992, 20. kép; FURRER 2002, Fig. 11; SCHMAEDELKE 2002, Abb. 1, Abb. 6, Abb. 7; 11. kép 5–6). A házak kb. 90–110 cm-re a

föld felszíne fölött állhattak (vö. Maharski Prekop: GREIF 1996, 445; 11. kép 4). Tapasztott agyaggal borított, fonott ágakból álló falmaradványokat Blatna Brezovica (KOROŠEC 1963, 15) és Maharski Prekop (BREGANT 1976, 56) lelőhelyeken sikerült feltárni (11. kép 4). Nagyobb mennyiségű tapasztott patics-töredékről több badeni település ismertetésekor — részletes leírás és képmelléklet nélkül — tesznek említést. Az utóbbi időben a kutatás előkerülésüket a paticsfalú házak egykori jelenlétével hozza összefüggésbe (pl. Hahót-Szartóri: BÁNFFY 1995, 42–45, Kaposújlak-Várdomb dűlő: SOMOGYI 2004, 166, 6. kép, Nagykanizsa-Billa: P. BARNA 2003, 113).

Az alaprajzokból következő elméleti feltételezésünket további megfigyelések és leletek támasztják alá. A házak közötti területen (45/6. szelvény, a 38. számú háztól kb. 15 méterre) feltárt gödörkomplexből nagy számban kerültek elő erősen átégett, nagy patics-töredékek (leírásukat ld. fentebb). A vakolatok a töredékek lenyomatai alapján belülről tapasztott félköríves és szögletes felületeket, sövényvázra tapasztott agyagkoloncokat, csúcsosan egybefogott nádkötegeket követtek. További érdekességük, hogy egyik (külső vagy belső?) felületük színezett: általában fehérre, több esetben azonban több rétegben fehérre és azon (mintába rendezetten?) rózsaszínes-pirosas színűre meszelt-festett. A vakolattörmelékek feltehetően az épületek falát és padlózátát alkották (9–10. kép).

Az épületek szerkezetének értelmezéséhez véleményünk szerint további adatokkal szolgálhatnak a település leletanyagában előforduló épületmodell-töredékek is.

A balatonöszödi épületmodell-töredékek leírása

Az eddig feldolgozott leletanyagban több, egymáshoz nagyon hasonló megformálású és díszítésű miniatűr, minden bizonnyal szertartási tárgy került elő (15. kép, 16. kép). Ezen leleteknek kevés analógiáját ismerjük (17. kép),¹⁹ ezért értelmezésük is prob-

¹⁹ Hasonló tárgyak: Aparhant, badeni kultúra (közöletlen töredék, Csizsér Antal magánygyűjtő gyűjteményében, MTA RI Adattár, 182.598–599. alapján; köszönöm Csizsér Antalnak és Bondár Máriának, hogy a leletre felhívták a figyelmemet); Cheile Aiundului-Dealul Velii, sírból, Coțofen-kultúra (CIUGUDEAN 1983); Dikili Tash-IX. szint, Bronze ancien II, Boleráz-klasszikus Baden korszak, épületmodellként értelmezve (SÉFÉRIADÉS 2001, fig. 40); Oldalfala /Stránska, SK/-Mogyorós, késői badeni kultúra, diadéma modellként (B. KOVÁCS 2002, 33. ábra); Mihályfalva /Boarta, RO/-Cetățuie, Coțofen-kultúra (DUMITREȘCU–TOGAN 1971, Pl. VI. 4); Nagykanizsa-Billa, késő-klasszikus badeni kultúra, diadéma modellként (P. BARNA 2003, 112, 18. kép 3); Nagykaroly /Carei, RO/-Drumul

Căminului, Cernavodă III-kultúra, Y-alakú lábacska töredéke, idol lábaként értelmezve (NÉMETI 2001, 300–301, Pl. VII. 10); Székesfehérvár-Nyúldomb, bolerázi fázis, diadéma modellként, idoltöredékként értelmezve (MAKKAY 1970, 42–44). Hasonló tárgyak korábbi időszakból, oltármodelleként publikálva: Öcsöd-Kováshalom, tiszai kultúra, késői neolitikum (RACZKY 1987, 29. kép); Ovčarovo, Kodjadermen–Gumelnița–Karanovo VI, kora-középső rézkor (TODOROVA 1982, Abb. 40; TODOROVA ET AL. 1983, T. 90. 13). Későbbi időszakból: Dunaszekcső-Várhegy, vučedoli kultúra (ECSÉDY 1985, 93, 8. t., 10. t. 1); ld. még HORVÁTH ET AL. 2007, Abb. 11. Sajnos, a leírások nem pontosak, és a képek sem túl jó minőségűek, így lehet, hogy tévedünk a tárgyak megítélésében.

lematikus. A hasonló tárgyakat általában idoltöredékként, épületmodellként vagy oltármodellként határozza meg a kutatás.

Épület- vagy oltármodell töredéke és Y-alakú agyagtárgy, épület- vagy oltármodellhez tartozó cölöplábak modellje (15. kép 4, 16. kép 1):

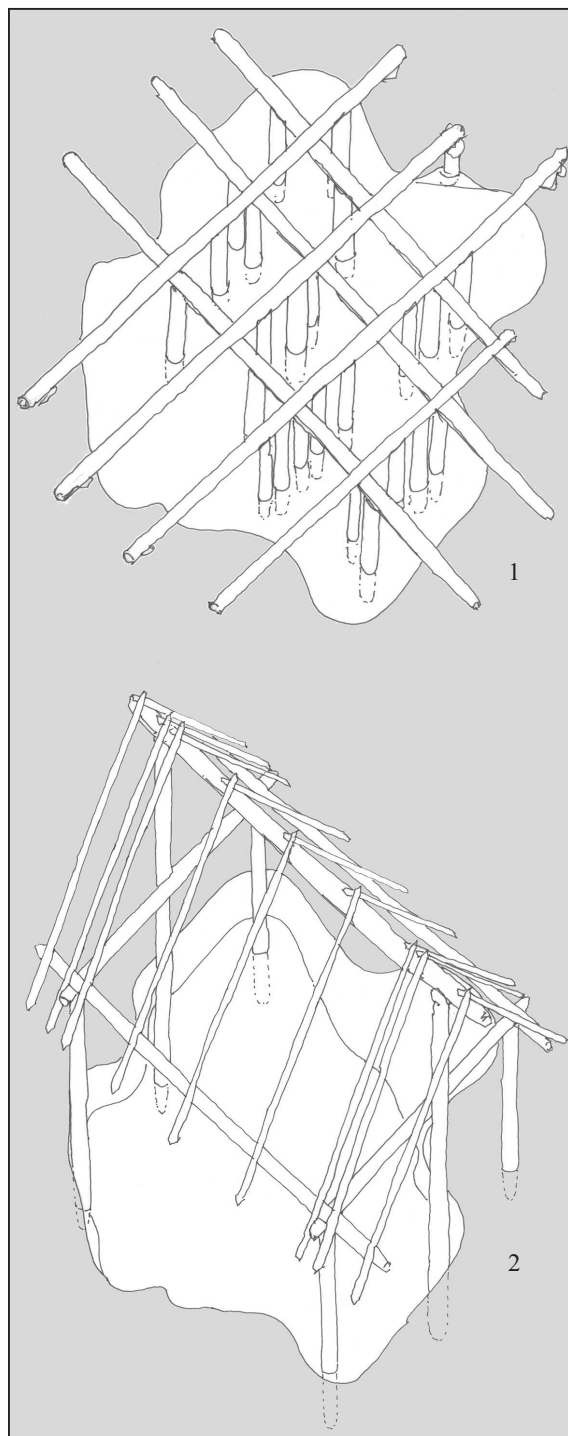
Előkerülési hely: 458. gödör, 58/26. szelvény; kora: Baden IIA fázis. Az épület- vagy oltármodell töredéke együtt került elő az Y-alakú taggal, összeillenek.

1. Y-alakú agyagtárgy, épület- vagy oltármodellhez tartozó cölöplábak modellje:

Anyaga vöröses, foltosra égett agyag, az Y-alak fő ága törött. Alapjainál kétfelé ágazó, fordított Y-alakú forma, a két rövid szár egyenesre kiképzett, álló-helyzetű, a felső része törött. A tárgy kézzel és viszonylag durván formált, felületét ujjbennyomkodásokkal tagolták, melynek következtében külső oldala csipkészszerű hatást kelt. Felületének ez az oldala, csatlakoztatva az épület- vagy oltármodellhez így díszítettnek látszik. A hátsó oldala durva, a száron közepén húzódo peremszerű taréjjal. Ma.: 44 mm, az Y-szárak közötti távolság: 42 mm, vastagsága változó, felül, a csatlakozási pontnál 8 mm.

2. Épület- vagy oltármodell töredéke:

Anyaga sötétszürkére égetett agyag, apró sóderes homokkal és finomabb szemcsés kerámiázúalékkal soványítva, helyenként vörösesbarna foltokkal égett. Hosszú, keskeny, négyszögletes agyagtárgy töredéke. A tárgy több mint fele maradt meg. Bal oldala teljes hosszában töredékes, a jobb oldal pereméből kisebb rész alul épen maradt, így ez az oldal alul biztonságosan lezárható, ám felül nem tudjuk hogyan végződött (esetleg szarvszerű felcsúcsosodásban, mint a 2060. gödör lelete? ld. lentebb). A tárgy előlapja mély, vékony, bevágott vonalakkal díszített, amelyek oszlopokba rendeződnek. Ugyanezen a felületen, a jobb széle felé vízszintes, a tárgy felületébe nyomódott, növényi eredetű szál-lenyomatok is láthatók egymás alatt (ugyanaz a díszítéstechnika a 2060. gödör és 925. rétegből előkerült leletek esetében is). Az előlapon, valószínűleg a középpontban, egy szabálytalan zezug-vonalakra emlékeztető, de a találkozási pontoknál túlhúzott vonalakkal megoldott megoldott minta van, melyet mindkét oldalán 3 függőleges, egymás melletti vonal határol. A középső részt alkotó díszítéscsoport bevágott vonalaiban meszes kitöltő anyag (inkrusztáció) maradványai figyelhetők meg. A lezárható jobb szélén a hármas függőleges vonalcsoportot két újabb oszlop követi, amelyet egymástól egy függőleges vonal választ el. A két nagyobb oszlopban ugyanezeket a zezugminta-szerű, túlhúzott vonalakkal megoldott mintakombinációt látjuk. Az épen maradt jobb alsó oldalperemen nem látható díszítés. A tárgy alsó oldalpereme széles, egyenes, talpszerű hatást kelt, a jobb szélén mély, 14 mm átmérőjű, ovális átmetszetű üreg mélyed be a tárgyba, melyet a még képlékeny agyagba, hegyes, hegye felé szűkülő átmetszetű tárggyal fúrtak ki. A lyuk íve a hátsó oldallapon kidomborodik. Az Y-alakú tárgy csak egy irányból illeszkedik pontosan, viszont a 2060. gödör leletétől eltérően ebben az esetben az Y-láb a tárggyal párhuzamos irányban áll szárain. Megfigyelhető az alsó oldalperem és a hátlap keretszerű megjelenése, szélei felé egy vékony, alig kiemelkedő párkánnyal (hasonló 2060. gödörből és a 925. rétegből származó leletek esetében is). A hátlapon is növényi eredetű lenyomatok láthatók egymás alatti csikokban (gyékény vagy nádszönyeg lenyomata?).

14. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő, B-513 / 23. épület.

1: a gerendarács elvi szerkezeti sémája, 2: a fal és a tetőszerkezet vázlata (rajz: Vasáros Zsolt)

Fig. 14. Balatonöszöd-Temetői dűlő, Building B-513 / House 23

1: ground plan of the timber-framed building,

2: scheme of the wall and roof (drawing by Zsolt Vasáros)

A tárgy megformálását a többiekhez hasonló technikával végezték: egy vékonyabb agyaglapot félbe hajtottak, és a felső szélét összeillesztve kézzel összedolgozták. A bal oldali nagy törésfelületen középen jól láthatóan elválík egymástól a két korábbi réteg, melyet nem dolgoztak össze tökéletesen, csak a lenti (ahol eleve egyben volt), és a fenti részen. A középső részen kb. 1 mm vastag légüres tér keletkezett az égetés után. A tárgy felső oldalpereme vékonyabb az alsónál, az előlap felől vékonyították el olyan módon, hogy összenyomták csúcshoz, bár az elő- és hátlap nem fut össze teljesen, a felső oldalél átlag 9 mm vastagságú marad. Nem figyelhető meg a középső rész felé való enyhe kiemelkedése a felső oldalélén. Legnagyobb Szé.: 121 mm, legnagyobb Ma.: 63 mm, legnagyobb V.: 9 mm.

Épület vagy oltármodell töredéke (15. kép 2):

Előkerülési hely: 458. gödör, 58/26. szelvény, kora: Baden IIA fázis.

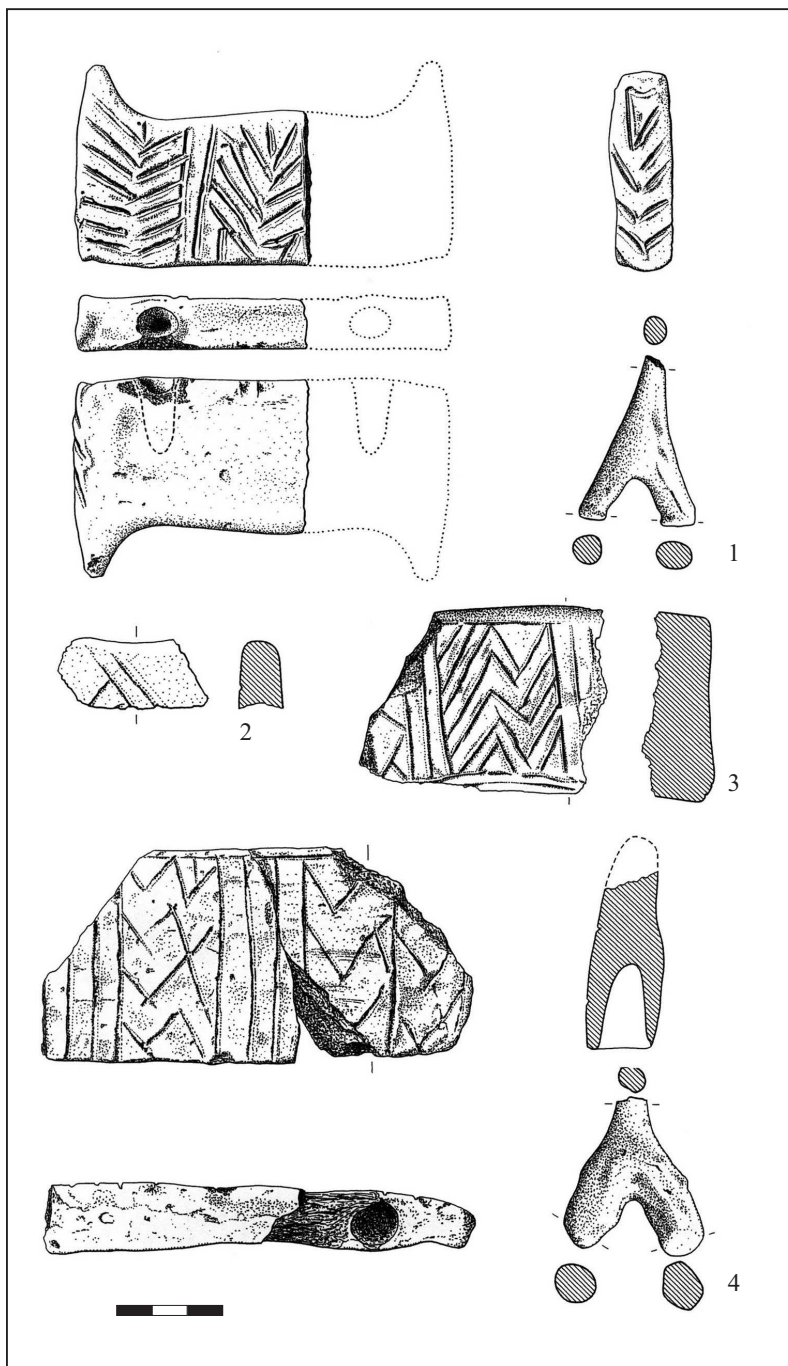
Anyaga sötét vörhenyes barna agyag, apró meszes szemcsékkel soványítva, hátsó oldala fényezett. Nagy valószínűséggel épület- vagy oltármodell felső, bal oldali sarkának töredéke. Előlapja vékony, bekarcolt sávokkal díszített, fordított V-alakban, kettős kötegekben. A barázdák között fehér inkrusztáció maradványai látszanak. Mérete: 44×20×13 mm.

Épület- vagy oltármodell töredéke és Y-alakú agyagtárgy, épület- vagy oltármodellhez tartozó cölöplábak modellje (15. kép 1, 16. kép 2):

Előkerülési hely: 2060. gödör, 55/34. szelvény; kora: Baden IC fázis. A töredék együtt került elő az Y-alakú taggal, összeillenek.

1. Y-alakú agyagtárgy, épület- vagy oltármodellhez tartozó cölöplábak modellje:

Anyaga sárgásbarna, finoman iszapolt agyag, jól égetett, helyenként a használat során fényessé vált felülettel. Leírás: fordított Y-alakú agyagtárgy, az Y magányos szára töredékes, elkeskenyedő. A kettős szárak egyenesre vágottan végződnek, mintha ezeken állt volna maga a tárgy. A magányos szár vége egyetlen adott irányban pontosan becsatlakozik a vele együtt előkerült lapos, négyszögletes agyagtárgyba, mely épület vagy oltár miniatűr modellje lehet.

15. kép. Épület- vagy oltármodell-töredékek Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyéről — 1: 2060. gödör, 2: 458. gödör, 3: 925. réteg, 50/11 szelvény, 4: 458. gödör (rajz: Ósi Sándor)

Fig. 15. House or altar model fragments from Balatonöszöd-Temetői dűlő — 1: Pit 2060, 2: Pit 458, 3: Level 925, Trench 50/11, 4. Pit 548 (drawing by Sándor Ósi)

Az Y-alakú figura fordított helyzetben a tárgy lábcsakóját képezte. Ma.: 47 mm, talpánál Szé.: 34 mm, töredékes száránál V.: 9 mm.

2. Épület- vagy oltármodell töredéke:

Anyaga foltosra égett, helyenként szürkésfekete, nagyobbik részén sárgás-rózsaszín agyag. Durva mészsze-

rű sóderrel és homokkal soványított, a felületén finom, vékony agyagbevonattal. Kialakítása egy vékony agyaglap megfelezése után a lapok egymásra hajtásával történt. A belső törésfelületen jól látható a közepén támadt, kb. 1–3 mm légüres tér, ahol rosszul dolgozták össze a két felületet. Alul és felül a törésben ez a légüres tér nem jelentkezik.

Leírás: kézzel formált, vonalakkal díszített lapos tárgy töredéke. A díszítés a tárgy külső, frontális oldalán és az épen maradt oldalszélén is jelentkezik, a bolerázi fázisra jellemző fenyőág-jellegű motívummal. A tárgy vékony, téglalap alakú, nem egészen fél töredék. Ép, bal vége szarvszerűen felhúzott, felső oldaléle a közepe felé nagyon enyhén felfelé ívelődik. A külső, ép oldalperemen látható motívumsor V-alakú, nagyjából szimmetrikus kialakítású vonalakkal, a felső lezárás V-alakjának szára szorosabban zárt. Az előlapon vagy frontális oldalon látható motívum két oszlopba osztott, melyet egymás melletti két, nem egészen párhuzamos vonal választ el egymástól. Az oldalszéle felé eső mezőben felfelé irányuló V-alakú, szimmetrikus vonalakat látunk, melynek felső részét közepén egy felfelé vezető vonal zárja le. A másik, belső mezőben hasonló motívum van, de nem annyira szimmetrikusan kialakítva. Alsó része két, lefelé irányuló, egyenes illetve részútos vonalban végződik, mintha támaszkodna rájuk. Felső része viszont zártabb szárú, de V-alakú szárral zárul le. A vonalak nem bekarcolva vannak, hanem inkább az agyag képlékeny állapotában, nagyon erősen lettek belenyomva a tárgyba. A vékony anyag, amit a puha agyagba nyomtak, erős szálas szerkezettel rendelkezett, ennek lenyomata még ma is kivehető a negatívok közepén. Hasonló szerkezetet pl. faágak vagy nád elégetésével kaphatunk. A tárgy alsó, simára kiképzett részén az oldalégre felé egy mély, befelé keskenyedő átmetszetű üreget találunk, melybe a tárggyal együtt előkerült Y-alakú tárgy egy adott irányban pontosan beleillik. Az üreg átmetszete a felszínen ovális keresztmetszetű, átmérője 12 mm. Belső fala sima, eldolgzott, mintha fúrták volna. Elképzeltük, hogy a még képlékeny agyagba belefűrték az Y-alakú tárgyat, és így alakították ki az üreget. Az alsó oldalél belső részén egy alig észrevehető, éppen csak belemélyedő sinszerű vájat húzódik végig. Sarka enyhén kicsúcsosodik. A tárgy belső oldalfelületét többé-kevésbe simára képezték ki, bár az oldalvéget kivéve itt is megfigyelhető egy alig észrevehető, sekély belső lemélyedés. Az oldalélek így párkányszerű peremkiképzést kaptak. A belső oldalfelületen használati kopásból eredő sérüléseket is láthatunk: az Y-alakú tárgyat tartó üreg belső oldalpereme itt erősen sérült, csipkőzés-szerűen feltöredezett, az alsó oldalperemen két, egymással párhuzamos, függőleges barázdát találunk még szinte közvetlenül egymás mellett. A záró oldalvág a felfelé kihúzott szarvszerű résszel a belső felületen nem egyenletesen eldolgzott.

Az eredeti tárgy, ha szimmetrikusan volt kiképezve, egy meglehetősen hosszú téglalap alakot adott, melynek felső pereme két, erősen felnyúló, orom vagy szarvszerű végződést kapott, a köztük levő rész pedig enyhén ívelt vonalban, közepén kiemelkedve volt megformálva. A tárgy külső, frontális felülete, és az ehhez a laphoz csatlakozó két lezáró végoldal benyomkodott vonalas motívumokkal van díszítve. A tárgy lábakon állt, mely lábak az alsó oldalperemhez vannak csatlakoztatva, egy-egy üreg segítségével. A lábcskák Y-alakú tagok, melyek az Y alsó

²⁰ Ez a szerkezeti elem különösen a szentélyek esetében sűrűn alkalmazott, így tulajdonképpen nem is igazán épületek, csak körülzárt szent terek/helyek lennének. Vö.: RUTKOWSKI

szárával csatlakoznak a testbe, míg az Y két elágazó szára a talpait alkotja, a tárgyra merőlegesen állva. Mérete: 64×44×17 mm, a felcsúcsosodó részen Ma.: 57 mm.

Épület- vagy oltármodell töredéke (15. kép 3):

Előkerülési helye: 925. kultúrréteg, 50/11. szelvény; kora: Baden II B–III fázis.

Anyaga szürkés-sárgára égetett agyag, felületén vékony mázzal, durva kerámiazúzalékkal soványított, likacsosra-szivacsosra égett.

Leírás: A téglalap alakú tárgy erősen töredékes: oldalszélei, és belső, hátsó felülete, valamint felső oldalpereme hiányoznak. A külső vagy frontális oldaltöredékből maradt meg nagyobb felület, melyen díszítést találunk. Az erősen bemélyedő vonalak itt is benyomkodással vannak kialakítva. A motívum valószínűleg a tárgy közepét adja ki, ahol egy mindkét oldalról hármas függőleges vonalsorral lezárt oszlopban egy hármas hullámvonal vagy zezug-vonal köteget látunk, nagyon szabályosan és szimmetrikusan kialakítva. A megmaradt töredék jobb oldalán a hármas vonal után X-alakú, egymás alatti vonalokból álló sor indul, melyből csak a felső kezdőtag maradt meg épen. A töredék valószínűleg a tárgy közepe felé tört el, attól jobb oldalra eső töredéke maradt ránk. A felső oldalélen itt is megfigyelhetjük az épen maradt rész középpont felé való ívelt emelkedését, az alsó oldalélen pedig az éppen csak bemélyülő hosszanti, sinszerű vájatot, mely párkányszerű kiképzést adott az oldalperemeknek.

Kialakításában és így ismeretlen funkciójában is mindenképpen a 458. és 2060. gödrökből előkerült leletekkel azonos rendeltetésű tárgy lehetett. Sajnos a szélei mindkét irányból töredékesek, így nem igazolható az alsó oldalán a két széle felé befűrt üreg, és a hozzá tartozó Y-alakú tárgyak megléte, sem pedig az oldalán szarvszerű felhúzott peremben való lezárás. Legnagyobb Szé.: 70 mm, legnagyobb Ma.: 53 mm, V.: 19 mm.

A településen talált (esetlegesen szentélyek ábrázolásából kiinduló), oltármodelleként vagy épület/szentélymodelleként egyaránt értelmezhető darabok egyik megformálási különlegessége, hogy két alsó sarkukban kettős lábón (azaz a síkban vagy két dimenzióban kivetített modellen is összesen négy lábón) állnak. Ha a modellek egy falsíkot jelenítenek meg az épületből vagy az oltárból, és annak máris 4 lába van, úgy ez a szerkezet háromdimenziós térbeli kivetülésében cölöpökön álló építményt sejtet, amelyhez hasonlót a Balatonöszödön feltárt épület-alaprajzokból is kiolvashattunk.

Az épületek fedélszerkezetéről tudjuk a legkevesebbet. Elképzeltük, hogy egyáltalán nem volt az épületeknek tetőzete.²⁰ Ha mégis, akkor magastetőtípust kell elképzelnünk az éghajlati adottságok miatt (vö. egy Val Camonica-i sziklavéseten is: HARDING 2000, Fig. 2. 1.2; 11. kép. 3). Mivel az alaprajz téglalap alakú, így nyereg-, félnyereg-, és sátoztető képzelhető el. Az épületmodellek felső vonalában, a

1986, Chapter VI: sacred enclosures; Bargeroosterveld (Hollandia, késő bronzkori szentély rekonstrukciós rajza: SCARRE 2000, Fig. 2).

16. kép. Balatonöszöd-Temetői dűlő — 1: 458. gödör épületmodell-lelete, 2: 2060. gödör épületmodell-lelete (fotó: Fenyvesy Róbert)

Fig. 16. Balatonöszöd-Temetői dűlő — 1: house model from Pit 458, 2: house model from pit 2060 (photo by Róbert Fenyvesi)

középtájon levő enyhe, íves kiemelkedés azt sejteti, hogy az épület középvonalában a tetőszerkezetet megemelték.²¹

Épületekre utaló adatok a badeni kultúra lelőhelyein

Az alábbi lelőhelyek egy részén feltárt épületek a korabeli ásatási módszerek és más korszakok jelenléte miatt ma már nem értékelhetőek kellő biztonsággal. Bizonyos esetekben viszont a balatonöszödi épületekhez hasonló szerkezettel találkozhatunk, ál-

²¹ Kérdéses, hogy a teljes középvonalában vagy csak a középpontban.

talában azonban csak kisebb részletek kerültek feltárára és emiatt valós funkciójuk meghatározására nem volt lehetőség.

Magyarország

1. Andocs-Nagytoldipuszta (DRAVECZKY 1965a; 1965b; KÖREK 1983, 34)

Egy „félkörív mentén öt lekerekített sarkú, cölöpvázás települési központ fekszik, amelyet gödrök öveznek.” Draveczy B. ásatása 1967-ben.

2. Aparhant (BONDÁR 2000)

5. objektum: a 4. kemence elbontása után nyesésnél újabb, amorfi alakú szürke, paticsos betöltésű, félig földbe mélyített ház. Kora: korai klasszikus Baden–Boleráz vége.

3. Balatonlelle-Országúti dűlő (SÓFALVI–NAGY–SKRIBA IN PRESS)

Két épület került elő. 1. épület (41. str.): kb. 1 m mélységű, DNy-i oldalában kemence volt. Az északi oldalán lépcsős lejárata van, alján letaposott járósínt, déli végén tárolásra (?) elkülönített tér volt. Tetőszerkezete a felszínről indult, lenyomata körben jól kivehető. A telep nyugati részén került elő. 2. épület (37. str.): kemence, munkatér és tárolóverem együttese, körülötte a felmenő szerkezetet tartó cölöplyukakkal.

4. Balatonmagyaród (BONDÁR 1991, 139)

Lekerekített sarkú, 5×4,5 m-es négyszögletes gödör, nincs szerkezeti eleme, tűzhelye. Lakóépület? Klasszikus badeni kultúra eleje.

5. Budapest-Andor utca (BANNER 1956, 213–214; ENDRÖDI 1997, 121–175)

A síroktól kb. 300 m-re fekvő telepen 8 kunyhót figyeltek meg és tártak fel egészen vagy csak részleteiben, melyek többé-kevésbé négyszögletesek voltak. 1947-ben föld feletti épület, 1 nagyobb veremlakás, 1949-ben négyszögletes földbe mélyedő kunyhó került elő Nagy T. ásatásai során.

6. Csincse-Gomba Barna földje (M3-as autópálya 14. lh.) (WOLF 1997)

Cölöplyukakat tártak fel, de azok nem rajzoltak ki alaprajzot.

7. Esztergom-Szentkirályi tározó tó (KÖVECSES-VARGA 1990, 12–14)

Az első gödör (1. ház) feltárja a 3. ásatási felületen mutatkozott, 50 cm-el a jelenkori humusz alatt, az első kelta lakóház agyagrétege alatt. Rézkori cserepek már a kelta ház tapasztott padlóján is előkerültek, ahová az alatta fekvő rétegből kerülhettek. A kelta ház betöltésének nagy részét eldőzerolták a munkagépek. A padlója alatti részen mélyülve szürke, darabos betöltés jelentkezett, sok cseréppel, közepén 25 cm mélyen egy összefüggő, sötétszürke, sima tapasztás húzódtott, amit a széléig követni lehetett. Így kirajzolódott egy nagyjából kör alakú gödör (Á.: 2 m). A kemény tapasztás körül és alatt egy laza, szürke, agyag-, csont- és cseréptörmelékkel betöltés jelentkezett. Ugyanebben a rétegben több kisebb, majdnem teljesen ép állapotú agyagedény került elő. A gödör szélével párhuzamosan egy cölöplyuk-sor húzódtott, melyek átmérője 6 cm volt. Idő hiányában ezeket nem tárták fel. A laza betöltésben 8 cm vastag tapasztás szélét bontották ki, melynek jól követhető kontúrja volt. A gödör mélysége a szélein 80, közepén 120 cm volt. Mivel a gödörben nem találtak

égésnyomokat, ezért el kell fogadnunk azt, hogy a ház nem leégett, hanem lassan elpusztult.

A 2. ház esetében a helyzet sokkal kedvezőbb volt: legalább 80 méterre keletre feküdt az 1. háztól. A 40 cm vastag humuszréteg eltávolítása után már ezen a szinten megmutatkozott a 3 m átmérőjű ház folója. Már egy ásónyom mélyen nagy, vörös, átégett, lenyomatatos agyagvakolat-töredékeket találtak. A gödör szélétől 10–30 cm-re kezdődtek, és az egész belső felületét kitöltötték a töredékek. A törmelék egy csaknem kör alakú felszint borított, csak az ÉNy-i szélén hiányzott egy félkör alakú, 80 cm átmérőjű rész. A törmelékben sok, nagy cserép töredéke volt. A gödör peremén kívül és a belső peremén 20 cm szélességben, 10 cm mélyen fekvő törmelék nélküli sávban 6 cm átmérőjű és nagyjából ugyanolyan mély cölöpöket tártak fel. Feltűnő volt, hogy a cölöpök ott hiányoztak, ahol a törmelék félkör alakban szintén hiányzott: ezen a helyen lehetett a ház bejárata. Helyenként a törmelék réteg vastagsága elérte a 40–50 cm-t. Alatta szürke betöltés jelentkezett, sok cseréppel és csonttal. A négy ásónyomban egy 10–20 cm átmérőjű, 8 cm vastag, sötétszürke-fekete padlóroncsot bontottak ki. A padló a széleken még *in situ* állapotban maradt meg, más részekben mozaikszerűen elmozdult eredetei helyéről, de rekonstruálható volt. Ezen töredékek anyaga és minősége megegyezett az 1. ház padlójával. A 2. ház padlója alatt egy 10 cm vastag szürke betöltés volt, melynek eltávolítása után kör alakban (a.: 130 cm) elhelyezkedő elszíneződések rajzolódtak ki. A foltok mélysége 5–7 cm, átmérője 14–20 cm volt. Ezek a kör alakú foltok a padlót látásmozgató kis cölöpök lehettek.

A házak mellett még egy gödröt kell megemlíteni, mely egy már félig elhordott felületen került elő. Körvonala hasonló a házakéhoz, és alaprajza is megegyezik. Csak egy 20 cm mély sáv maradt meg a legalsó rétegből, amit átégett nyomok törtek meg. Vörösre átégett agyagdarabok voltak benne, lenyomatok nélkül, elsímitott felülettel. Ez volt a 4. számú gödör az eldózerolt első felületen, ahol további kutatásokra nem volt lehetőség.

Az ásás folyamatán a tapasztott padlójú gödörházak mellett padló nélkülieket is feltártak. Ezek legtöbbször két, egymást vágó gödörből álltak, melyeknek pereme széles sávban cölöpökkel volt szegélyezve (11. kép. 2).

8. Fonyód (BANNER 1956, 215)

A szerencsés-hajdúrétihez hasonló házalap ismert Fonyódról.

9. Hahót-Szartóri I. (BÁNFY 1995, 42–43, Pl. 41)

Egy 3–5 méteres folt került elő, amelyet összefüggő, átégett paticsdarabok és másodlagosan megégett edénytöredékek alkottak. A K–Ny-i tájolású paticsfolt kb. 45 cm mélyen jelentkezett a jelenkori felszín alatt, és kb. 20 cm vastag volt. Ez alatt egy nagyobb, szélein követhető gödör került elő, két cölöpplyukkal. A leletanyag alapján a badeni kultúra késői klasszikus fázisába keltezik.

10. Kaposújlak-61-es elkerülő út, 29. lelőhely (SOMOGYI 2002, 45; 2004, 165)

2002-ben, leletmentés során egy 7×5 méteres, földbe mélyített, kemencés építményt tártak fel, amelyet tetőtartó cölöpök vettek körbe és a belsejében is dokumentáltak cölöpöket (222. objektum). Egy másik, az előbbihez hasonló építmény is előkerült, amelyhez két kemence tartozott, sarkában pedig emberi koponya volt elhelyezve.

Talán a Keszthely-Halászártéren feltárt proto bolerázi korú épülethez hasonló (?).²²

11. Keszthely-Halászárté (KALICZ 1969, 86)

E felsorolásnál kell megemlítenünk az itt feltárt nagyméretű, enyhén ívelt alaprajzú építményt, amelyben a kemencék mögött megpörkölődött emberi koponyák és egy tengeri csigából készült kürt került elő. A proto bolerázi horizontba kelteznek.

12. Kiskörös (BANNER 1956, 66)

Csalog József 1930-ban egy kisebb településen három gödörház foltját találta meg, de csak egyet tudott teljesen feltárni, a másik kettő nagyobb része tülesett a feltárási határon. A feltárt ház leírása: ovális alakú, kissé földbe mélyített, a bejárat ÉNy felé nézett. Mérete kicsiny, 285×235 cm, a bejárat szemből nagyméretű tűzhellyel. Oszlophely nem volt. A lelőhelyen más kultúra emlékműve is megjelent, ezért az épületek datálása problematikus.

13. Nagykanizsa-Inkey-kápolna, Billa áruháza (P. BARNÁK 2003, 103, 4. kép, 32. objektum)

Bővebb részletek közlése nélkül a badeni kultúra kisméretű lakóházairól adnak hírt.²³ A Billa lelőhely részletes közlésében számunkra a 32. objektum ígérkezik érdekesebbnek. A 2,90×1,95 m átmérőjű, 0,75 m mélységű gödröt 6 bizonytalanul kirajzolódó cölöpplyuk kísérte a gödör oldalán. A cölöpplyukak kis átmérőjűek és mélységűek, és a publikáló szerint nem mélyültek le az objektum fenekéig.

14. Palotabozsok (BANNER 1956, 129–130, 34. kép, 36. kép)

Török Gyula 1949-ben kisebb felületű próbaásatás során egy 190 m²-es és egy 50 m²-es különálló felületen két gödörház maradványát figyelte meg.

Az első ház gödre csaknem szabályos téglalap alakú, lekerekített sarkú volt, mellette két oldalt az altalajban szabálytalan elrendezésű cölöpplyukak helyezkedtek el. Gödre 75 cm-ről 115 cm-re mélyedt le, lépcsőzetesen, alapterülete 4,5×3,4 m. Északi sarkán az alaprajzból félig kinyúlva tűzhely feküdt 23 cm mélységben. Felmerül a gödör, a cölöpök és a tűzhely összetartozásának kérdése. A gödör legmélyebb része és a tűzhely szintje között csaknem 1 méteres különbség van. A tűzhelyet talán a gödör feltöltése után létesítették.

A második háznak csak egy része került feltárára. Több mint 6 m hosszú és 3 m széles volt, több egymásba kapcsolódó, mély gödörrendszerből állt. Nyugati falát vörösre égett sáv jelölte, amelyből egy kemence körvonala öblösödött ki, alja 60 cm mélyen jelentkezett. Ívelt boltozata és füstelvezető nyílása volt. A gödörház gödrei 85–105 cm, sőt 170 cm mélységig mélyedtek le, itt is szabálytalan alakú cölöpplyukak helyezkedtek el. Bizonytalan a gödörrendszer, a kemence és az oszlophelyek összetartozása, de ha valóban összetartoznak, úgy a balatonöszödi épületekhez igen hasonló alaprajzot kapunk. (11. kép 1)

15. Pécs-Vasas I.-Homokbánya (BÁNDI 1963; BONDÁR 1982, 40)

Részletesebb leírás nélkül nagyobb gödörházzal értesülünk, benne tapasztott tűzhellyel és méhkas alakú gödörrel. A későbbi feldolgozás szerint csak egy gödörrendszer volt.

16. Salgótarján-Pécskő (KOREK 1968, 37–47)

Korek J. 1961-ben az egyik ásatási felületen, vastag kultúrrétegben több egymás feletti házalapot tárt fel. A

²² Az itt feltárt tömegsír fölött 167,5 kg paticstörmelék feküdt hombártöredékekkel együtt. A paticstöredékek között bekarcolt díszű darabok is vannak. A 340. objektumban fekvő magányos emberváz fölött szintén kerámia- és paticstörmelék volt.

²³ Több objektumból ismert paticstöredék, a 18. objektumból előkerült darab belső felületén fehér mésznyomokat figyeltek meg.

többször megújított épületek mindig egy kis csúszással követték egymást, a kultúrreteg vastagsága ezen a helyen 180 cm-t tett ki: 60 cm mélyen 360×230–250 cm agyagréteg jelezte egy kunyhó alapját. 80–100 cm mélységben 360×300 cm-es kétrétegű agyagfelület jelentkezett, az alsó felületen kb. 100×100 cm-es tűzhellyel. 150–180 cm mélyen újabb agyagalapot talált, a többiekhez képest kissé elcsúszva. Alapterülete 300×267 cm, 80 cm átmérőjű tűzhellyel. A 180–200 cm közötti mélységben talált ház-alapnak csak egy része esett a szelvénybe, ennek alapterülete 260×220 cm volt. 208–220 cm között talált házalap alapterülete kb. 260×220 cm-es volt, és két kicsi, 50 cm átmérőjű tűzhely tartozott hozzá. Még 220–240 cm közötti mélységben is megtalálta az egyengetett agyagréteget, de ez már nem alkotott összefüggő házalapot.

17. Szerencs-Hajdúrét (BANNER 1956, 101, 25–26. ábra; KOREK 1983, 34)

1950-ben tárták fel a badeni kultúra házalapját Szerencs-Hajdúrétben, mely kissé lekerekített sarkú, téglalap alakú, 300×200 cm-es alapterületű volt. A padló a ház egyik vége felé lejtett, az egyik sarkában kb. 1 m átmérőjű peremes tűzhely helyezkedett el, kb. 95 cm mélyen.

18. Szigetcsép-Tangazdaság (KOREK 1983, 34)

A 34. objektum, talán lakógödör? Cölöplyukak, amelyek inkább a szabadon álló kemencéket védték, vagy olyan szétszórortan jelentkeztek, hogy abból építményt formájára következtetni nem lehet.

Szlovákia

19. Csontosfalva /Košťany, SK/ (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ-ŠIŠKA 1970, 277)

Ovális gödörházakat említenek 560×200 cm-es alapterülettel.

20. Nagysáro /Šarovce, SK/ (NOVOTNÝ 1958, 51, obr. 5)

Gödörházakat tártak fel, melyek lépcsőzetesen mélyültek. Alaprajzuk ovális volt, a két hosszanti oldalon erős oszlopokra támaszkodott a sátortető, irányításuk nem egységes.

Ausztria

21. Ossarn (BAYER 1928, 87; MAYER 1996)

Néhány, eltérő méretű cölöplyuk, rendszert nem tudtak találni köztük.

Szerbia

22. Brza Vrba (MEDOVIĆ 1964)

Három esetben ház- és falvakolatdarabok kerültek elő, az egyik, 270×180 cm-es objektumban pedig letaposott, égett kerámiatöredékekkel és sóderrel alapozott padlószint volt.

Horvátország

23. Vučedol-Várhegy (NIKOLIĆ 1996, 381)²⁴

Két ház az ún. badeni 2. rétegben szerkezetével, méretével, alaprajzával tűnik ki. Mindkét épület alapja vastagon letapasztott és félköríves, apszisos végződésű. Oszlopos szerkezetet tartotta a függőleges falat és sátortetőt. A falat ágakkal fonták be, és mindkét oldalról betapasztották. Az egyik épület kiégett és beomlott fala eredeti helyzetben

maradt meg, a feltáró szerint 4,4 m magas volt. A 13,3 m hosszú, 5,7×6,9×8,9 m széles első ház két helyiségből állt: egy téglalap alakú első részből, és oszlopos fallal elválasztott félkör alakú hátsó részből. Az első rész keskenyebb volt mint az apszisos hátsó rész és két oldalt az apszis szélességének megfelelően nyitott folyosó húzódtott végig. Az első helyiség oldala közelében és a hátsó helyiség tengelyében az osztófal előtt emelt négy-szögletes tűzhely volt. A házhoz két kemence és három hulladéködör tartozott. Irányítása ÉK–DNY-i, DNY-i bejáratl.

A második ház irányítása és alakja hasonló az elsőhöz, de bejárata ellenkező irányba nyílt. Valamivel kisebb alapterületű, 9,95×6,5 m-es, és hiányoztak az oldalfolyosók. Hossztengelyében erős gerendák tartották a tetőt és ezáltal kéthajóssá tették az épületet. Itt is volt tűzhelymaradvány. Az épület alapterületének nagy részét két pincegödör foglalta el, őrlőkövekkel, melyek 1,5–2 m mélyen, aknaszerűen nyúltak a padló alá. R. R. Schmidt az első házat tartja lakóépületnek, a másikat pedig konyha- és raktárépületnek. A legújabb keltezőések a kostolaci kultúrába helyezí a házakat, és arra jellemzőnek tartja az apszisos épületek meglétét.

Svájc

24. Arbon-Bleiche 3 (CH, Canton Thurgau) (LEUZINGER 2000; DE CAPITANI ET AL. 2002)

A Constance-tó partján fekvő vízparti településen, amelyet a Pfyn- és Horgen-kultúrák közötti átmeneti periódusra datálnak, több bolerázi kerámiatöredéket is feltártak (LEUZINGER 2002). A lelőhely különös fontossága, hogy a jól konzerválódott szerves maradványokból az épületek és az eszközök nagy része biztonsággal rekonstruálható. A balatonöszödihez hasonló jellegű cölöpszerkezetű házak dendrokronológiai datálás alapján Kr. e. 3384–3370-re keltezhetőek. A lelőhelyen összesen 20 lakóházat építettek fel a település fennállásának 14 éve alatt, és közben egy tűzvész is pusztított. A házak cölöpökön álló, emelt deszkapadlón álltak, faluk deszkából és sövényfonatból készült, amelyet agyaggal tapasztottak be, és mohával tömítettek. A tetőszerkezetre a zsindeyszerűen egymást fedő deszkadarabok utalnak. A házak anyaga ezüstfenyő, ritkábban tölgy volt.

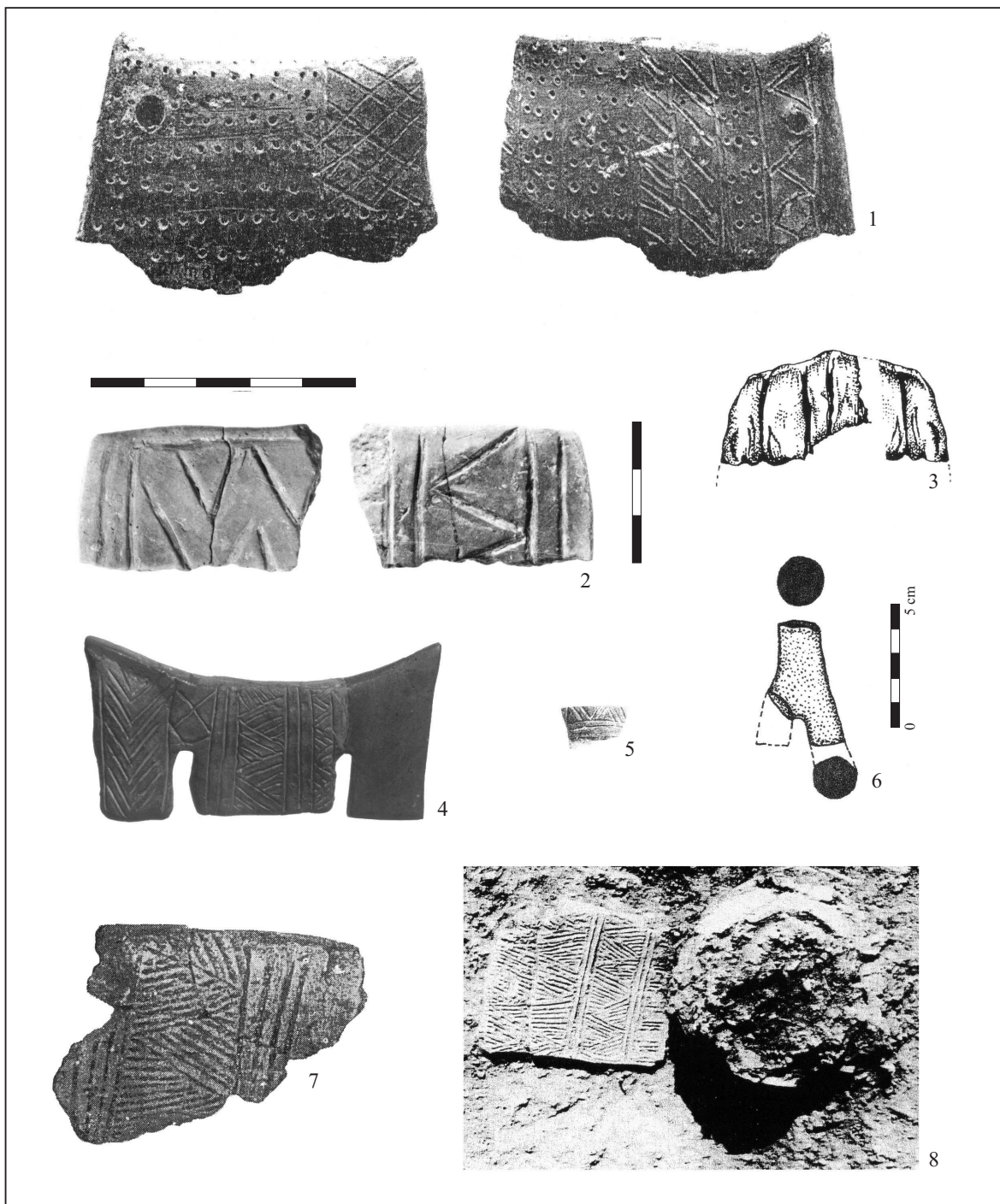
A bizonytalan említésekéből és a más kultúrák jelenléte által is zavart lelőhelyekkel kapcsolatban az adatok többsége megkérdőjeleződött: több közülük más korszakba keltezhető, illetve egy részük az utólagos értékelés során szerkezet nélküli gödörrendszernek bizonyult.²⁵

Az esztergomi házalapok a legígéretesebbek, nagy kár, hogy az épületekre nem lehetett teljes felületen rábontani. Itt a balatonöszödiekhez teljesen hasonló, de azoknál magasabb szinten megfogható épületeket tárhattak fel, amelyeknek a padlószintjét, és a padló feletti feltöltési hulladékérték egy részét is sikerült megtalálni. Különösen figyelemreméltó

az oldalfalai /Stránska-i, SK/ magaslati településen talán blokkházra utaló maradványok (4×4,5 m felületen padlómaradvány, közepén kemencével, cölöpök nélkül került elő), Kisvárad /Nitriánsky Hrádok, SK/-Zámeček erődített település és Bajcs /Bajč, SK/ esetén (összefoglalása: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1998, 394).

²⁴ Hasonló apszisos ház, bizonytalan rétegekörülmenyekkel: Šarvas (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1998, 394).

²⁵ Bizonytalan a meghatározás: Ausztriában pl. Pottenbrunn (LENNEIS ET AL. 1999, 168); Morvaországban a Brno-Líšeň-i többretegű településen házoknak vélt objektumai; Szlovákiában

17. kép. Épület- vagy oltármodell-töredékek a badeni kultúrából — 1: Dikili Tash IX. réteg (SÉFÉRIADÉS 1985, Pl. 17. nyomán),
 2: Aparhant, Csiszér Antal gyűjteménye, 3: Oldalfala-Mogyorós /Stránska, SK/ (B. KOVÁCS 2002, 33. ábra nyomán),
 4: Székesfehérvár-Nyúldomb, 5: Nagykánizsa-Billadomb (P. BARNA 2003, 18. kép 3. nyomán), 6: Mihályfalva /Boarte Cetatuie,
 RO/ (DUMITRESCU-TOGAN 1971, Pl. VI. 4. nyomán), 7: Nagykároly /Carei-Drumul Camilulue RO/ (NÉMETHI 2001, Pl. VII. 10.
 nyomán), 8: Cheile Aiundului-Dealul Velii (CIUGUDEAN 1983, Fig. 82. nyomán)
 Fig. 17. House or altar model fragments of the Baden culture — 1: Dikili Tash, Layer IX (after SÉFÉRIADÉS 1985, Pl. 17),
 2: Aparhant, collection of Antal Csiszér, 3: Oldalfala-Mogyorós /Stránska, SK/ (after B. KOVÁCS 2002, Fig. 33),
 4: Székesfehérvár-Nyúldomb, 5: Nagykánizsa-Billadomb (after P. BARNA 2003, Fig. 18. 3), 6: Mihályfalva
 /Boarte Cetatuie, RO/ (after DUMITRESCU-TOGAN 1971, Pl. VI. 4), 7: Nagykároly /Carei-Drumul Camilulue RO/ (after NÉMETHI
 2001, Pl. VII. 10), 8: Cheile Aiundului-Dealul Velii (after CIUGUDEAN 1983, Fig. 82)

egyezés az ásató által említett, a padlót alátámasztó, a padlószint alatt jelentkező kis cölöplyukak megléte az alaprajzon belül. Ugyancsak fontos, a miénkhez képest új adat a szerves anyagban dús, sötét-fekete padlóroncs, amely a fadestégekkel készült padló maradványa lehet. A nagyobb számú, rendszertelennek tűnő cölöplyuk alapján az andocsi, csincsei, kaposújlaki, nagykanizsai, palotabozsoki és szigetcsépi feltárásokon előkerült részletek is hasonló alaprajzokhoz tartozhattak, de szűkszavú leírásukból és rajz nélküli közlésükből közelebbi meghatározásuk nem lehetséges.

A balatonöszödihez hasonló alaprajzú épületmaradványok tehát a badeni kultúrán belül más lelőhelyeken is előfordulnak. Így megállapítható, hogy ez az épülettípus jellemző a kultúrára, megfigyelésének kis száma különböző okokkal magyarázható. Bár a kultúra regisztrált lelőhelyeinek száma magas, az esetek többségében azonban nem nagy felületű feltárásokról van szó és így a kutatási területbe nem eshettek bele a házalaprajzok. Néhány esetben előfordulhatott, hogy rosszul, vagy egyáltalán nem bontották ki (a cölöplyukak foltja nem túl szembeötlő), illetve egyáltalán nem ismerték fel az ilyen jellegű objektumot, máskor olyan mélységben humuszolták a felületet, hogy ott már nem találtak értelmezhető jelenséget. Elképzelhető az is, hogy egykor speciális tartalom kapcsolódott ezekhez az építményekhez: különleges funkciójuk lehetett és nem fordultak elő magas számban, talán nem is minden lelőhelyen voltak jelen.

A badeni kultúra településeinek jellemzői és a felmerülő kérdések

A badeni kultúra igen nagy kiterjedésű, Balatonöszöd és Balatonlelle esetében vastag kultúr réteggel fedett lelőhelyeinek előkerülése megkérdőjelezi azt a korábbi kutatási véleményt, amely szerint a badeni kultúra ideiglenesen vagy rövid ideig egy helyben letelepült, de alapjában véve folyamatosan mozgásban lévő, félnomád jellegű, nagyállattartó életmódot folytatott. Az említett települések igen intenzív és szokatlanul nagy kiterjedésű élettérről, az ott élők magas számáról és a település hosszú élettartamáról tanúskodnak. Feltérési párhuzamok hiányában sajnos ma még lehetetlen helytálló véleményt alkotni arról, hogy az ilyen jellegű települések mennyire egyedülállóak vagy éppen általánosak a kultúra elterjedési területén és időszakán belül, illetve milyen szerephez jutottak a kultúrában.²⁶ A felmerülő

²⁶ Vö. a késő bronzkori Br D–Ha B periódusban: V. SZABÓ 2004.

kérdések megválaszolásához röviden ki kell térnünk a badeni kultúra települési szerkezetére, településtípusainak jellemzésére.

A badeni és a coțofeni kultúrák ma már jellegzetesnek tartható településtípusa a magaslati, esetenként több rétegű és erősített település. Ezeket a lelőhelyeket, melyek száma ma már meglepően magas, törzsi/társadalmi központoknak tartják, főleg a kultuszokra utaló rendkívüli jelenségek miatt (TOČÍK 1981; KOREK 1983, 31; PATAY 1999; ZÁPOTOCKÝ 2000). A magaslati települések mellett sokszor az azokhoz tartozó külső települések is megtalálhatók, mint pl. Kisvárad /Nitriánsky Hrádok-Zámeček (TOČÍK 1981) és Vysoký breh, SK (NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1964)/, Ózd-Kőaljtető, Kerekhegy és Sportstadion (BANNER 1956, Fo., 283: 95–100, Fo. 284: 100–102, Fo. 285: 102) esetében.

Elképzelhető-e, hogy a nagy kiterjedésű, sík telepek, mint amilyen Balatonöszöd-Temetői dűlő, Balatonlelle-Országúti dűlő, vagy a hasonlóan nagy kiterjedésű lelőhelynek vélt Andocs-Nagytoldipuszta (DRAVECZKY 1965a; 1965b; KOREK 1983, 34), Budapest-Andor utca-Tress gyár területe (BANNER 1956, 213–214; ENDRÖDI 1997), Esztergom-Szentkirályi tározó tó lelőhely (KÖVECSEK-VARGA 1990), Győr-Szabadrét-domb (BARTOSIEWICZ–HERTELENDI–FIGLER 1994; FIGLER ET AL. 1997), Pilismarót-Szobi rév (VÖRÖS 1979; KEMENCZEI 1980), valamint Ossarn (BAYER 1928, 87; MAYER 1996) a magaslati telepek síkvidéki megfelelői, azaz valamiféle társadalmi/kultusz-központok lennének? Ez megmagyarázná a Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyen feltárt, kimagaslóan nagy számú, kultuszokhoz kapcsolható jelenség és lelet (HORVÁTH 2002a; 2002b; 2004) meglétét, a település nagy kiterjedését, és az azt fedő kultúr réteg jelentkezését, valamint az épületek jelenlétét.

Egyelőre nem rendelkezünk megfelelő adatokkal ahhoz, hogy megbecsülhessük, mennyire gyakoriak, és milyen céllal jöttek létre a badeni kultúra településhálózatában a nagy kiterjedésű telepek. A badeni kultúra több, mint 1600 hazai régészeti lelőhelye kapcsán alig néhány esetben találkozunk a lelőhely eredeti nagyságára vonatkozó, számított vagy akár becsült adattal. Teljes terjedelmében alig néhány lelőhely lehet feltárva, esetleg Pilismarót-Szobi rév, melynek pontos adatai és leletanyaga azonban maig közöletlen.

A Balaton déli partvonalán és Somogy megye térségében az elmúlt évtizedek alatt több jelentős, a

balatonöszödihez talán hasonló nagyságú és jelentőségű badeni lelőhelyet tártak fel (18–19. kép). Ezeknél az alábbi hasonlóságokat figyelhetjük meg: a Balatonba tartó élő vízfolyások mellett, az általában észak–déli irányú magashátakon hosszan elnyúlva húzódnak a nagy kiterjedésű települések. Nemcsak térben, hanem időben is hosszan elnyúlnak: a badeni kultúrán belül több periódust ölelnek fel. Még jelentősebb megfigyelés, hogy előzményként a Balaton–Lásinja-, a tűzdelt barázdadíszes kerámia és a proto bolerázi kultúrák leletei, míg egyfajta „utóéletként” többször a kostolaci kultúra is megtalálható a lelőhelyeken. Eszerint, bár a lelőhelyek területileg az ún. fonyódi csoportba (vö. BANNER 1956; KOREK 1983, 27–30) tartoznának, amely V. Nē-

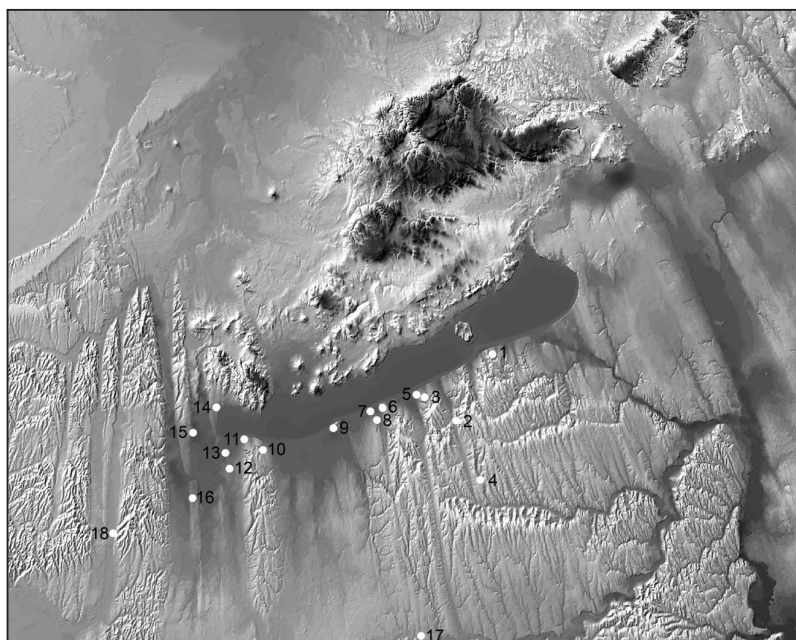
mejcová–Pavúková rendszerében a IIA fázisnak felel meg, ennél azonban korábban kezdődnek, illetve később fejeződnek be, tehát a területi csoportok nem azonosíthatóak kronológiai csoportokként is.²⁷

Kérdés marad továbbra is, hogy ha valóban ilyen számos, nagy méretű település létezett a badeni kultúrában (vö. pl. a Balaton déli partján), akkor ez a valóban jelentős számú lakosság miatt nem hagyott hátra maradandóbb építészeti emlékeket (egészen pontosan épületeket) és lelőhelyeket?

A magyarázatért egy külföldi példához fordulunk: a ljubljanai mocsarak területén fekvő Maharski Prekop lelőhelyen sikerült a leletanyag alapján bebizonyítani, hogy a lelőhelyen a bolerázi fázisban többször, de időszakosan települtek meg (GRAMMENOS 2003, 192).²⁸ Valószínűnek tartom, hogy a badeni kultúra települései is szezonálisak voltak, azért ilyen nagy kiterjedésűek térbeli és időbeli értelemben egyaránt. A balatonöszödi település talán egyetlen

²⁷ A csoportok problematikájáról ld. BONDÁR 2002, 10.

²⁸ A ljubljanai mocsarakban végzett régészeti munkálatok azt mutatják, hogy a lelőhelyek sűrűn jelentkeznek, de általában rövid életűek. Ez arra utal, hogy a lakók folyamatosan áttelepülnek újabb és újabb helyekre, illetve néha visszatérnek egy már elhagyott telephelyre (szezonális telepek, hálószerű elrendezést mutatnak). A cölöpépítmények az aktív paleo-csatornák mentén létesültek, természetesen föld/dombháton. A

18. kép. A Balaton déli partján fekvő jelentős badeni települések (térkép: © Zentai László 1996)

Fig. 18. Major Baden settlements on the southern shore of Lake Balaton (map © László Zentai, 1996)

nagycsalád szállásterülete volt, amelyet szezonálisan használtak, ám sok-sok generáción keresztül.

A badeni települések másik fontos típusát alkotják a vízparti vagy mocsári települések (KÖNINGER–KOLB–SCHLICHTERLE 2001), amelyek a vízjárás és csapadékmennyiség változása miatt egyes területeken igen jól konzerválódott állapotúak (vö. Arbon-Bleiche 3, a ljubljanai mocsarak területén Blatna Brezovica, Maharski Prekop, Notranje Gorice, Resnikov Prekop: PARZINGER 1984). Más esetekben viszont a hasonló települések már száraz környezetben kerültek elő (pl. Balatonöszöd-Temetői dűlő, Győr-Szabadrét-domb; BARTOSIEWICZ–HERTELENDI–FIGLER 1994; FIGLER ET AL. 1997), és ezért jellegüket tekintve ma már nehezen vagy egyáltalán nem azonosíthatók.

Érdekes kérdés, hogy miért ilyen kis számban ismert a Balatonöszödon azonosított épülettípus a lelőhelyen belül és általában a badeni kultúra területén? Mind a korábbi kultúrákból,²⁹ mind pedig a badeni

telepek átlagos élettartama 50–80 év (GRAMMENOS 2003, 191–193).

²⁹ A Balaton–Lásinja-kultúrában megismert oszlopszerkezetes és/vagy alapárkos, fa- és tapasztott agyag-alapanyagból készült házak a tűzdelt barázdás kerámia kultúrájában is kimutathatók: pl. Csataj /Čataj, SK/, Berencs /Branč, SK/, Nyitraegerszeg /Jelšovce, SK/ (M. VIRÁG 2004, 125–137).

kultúra végével párhuzamos kostolaci kultúrából ismerünk régészetiileg megfogható és rekonstruálható alaprajzú épületeket, csak éppen a badeni kultúra idejéből nem, vagy alig. Miféle gazdasági, éghajlati vagy életmódbeli változást feltételezhetünk éppen a badeni kultúra idején, amely ilyen mértékű változásokban mutatkozott meg?

Az általunk megfigyelt és rekonstruált épülettípus más, korban közel álló párhuzamai nedvességben gazdag földrajzi területek felé mutatnak. Balaton-öszöd térsége ma is erősen mocsaras (*vö. 18. kép*), ami a badeni kultúra idején annyiban változhatott, hogy a terület még nagyobb vízmennyiséget őrzött folyó és pangó vízkészletek formájában is.³⁰ Ezen kívül a klimatológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a rézkor időszakában egy folyamatos klímaromlás, az időjárás hűvösre, csapadékosabbra fordulása jellemző, amely különösen a késő rézkor elején kezdett drasztikussá válni.³¹ Ezek a tények indokolhatják ezen épülettípus megjelenését, elterjedését Magyarországon területén is.

Valószínű-e az, hogy a balatonöszödi lelőhelyen több ház/épület állt, de az erózió miatt nem sikerült többet megtalálni? Válaszunk erre a kérdésre az, hogy ez nem valószínű: ugyanis a három egymás mellett álló, feltárt építmény (20., 22., 23. házak) a lelőhely legmagasabb részét képező dombháton állt, ahol az erózióknak legjobban ki lehetek téve, erőteljesebben, mint a dombhajlatokban fekvő további településrészletek. Bár a házak betöltési rétegei bizonyára jelentős sérülésen és pusztuláson estek át (legnagyobb mértékben a 20. ház), ennek ellenére az alaprajz még észlelhető volt. Így — ha álltak volna a

településen további épületek — azokat is meg kellett volna találnunk, úgy, ahogy a 38. épület feltárta is előkerült. Négy épületnél több mégsem található a közel 100 000 m²-es felületen.

Mindezek miatt elképzelhető, hogy a Balaton-öszödon feltárt épületek nem hétköznapi lakóházak voltak (ahhoz egyébként is meglehetősen kis számban jelentkeztek a feltárt településkiterjedéséhez képest), hanem különleges célra épültek, vagyis: esetleg szentélyek lehettek.³² A négy épület alaprajzi hasonlósága, a bejárati rész, a tüzelőhelyek, a tájolás következetes megismétlése túlmutat a véletlenek kategóriáján. Szintén tovább erősíti nem hétköznapi jellegüket az alaprajzokból feltételezhető rekonstrukciók és az ún. épület/oltármodellek feltűnő hasonlósága, valamint az épületekhez köthető vakolatförmelvények között a festéssel díszített darabok előfordulása is.³³

A rekonstrukció során felmerülő értelmezési problémák

A Balaton-öszödon megismert alaprajzok egy új típusú, Magyarország területén régészeti kultúrákban eddig ismeretlen épülettípust testesítenek meg. Rekonstrukciójuk többféle értelmezést is lehetővé tesz, és ezek, valamint az épületek pusztán létének köztudatba kerülése és elfogadása bizonyára sok nehézséggel fog járnival, ezért a felmerülő esetleges vitapontokra már ebben a munkában igyekszem reflektálni.

1. Elképzelhető-e, hogy a tárgyalt objektumcsoportok nem épületekként, hanem hevenyészett tetővel ellátott műhelygödörként értelmezhetőek?

épületről kell beszélnünk (erre több etnográfiai párhuzamot is hozhatnánk). A szentély fogalma, és az e köré csoportosuló szimbólum- és funkciórendszer is többféle lehet. Bizonyos társadalmakban, ahol az étel megtermelése még nem ipari jellegű folyamat, a táplálék sokáig megőrzi szentségét. Egy ilyen társadalomban a tároló-házak, magtárak gyakran sokkal körülményesebben épülnek, mint a lakóházak. Külön szimbólummal és külön funkcióval rendelkeznek, amelyet összességében mégis szentélyként kellene értelmeznünk pl. köles-magtár (Fadiout, Szenegál partjánál) (DULY 1979, Pl. 15), hasonló értelemben yam-házak (Trobriand szigetek) és maori lábas tárolóépületek (DULY 1979, Pl. 80, Pl. 85).

³³ Az Überlinger-See partján fekvő Ludwigshafen lelőhelyéről a Pfyn-kultúra idősebb fázisából vesszőfonatlenyomat, simított felületű vakolatförmelvények kerültek elő, amelyek közül néhány az életnagyságú női kebel formájához hasonlít. A töredékeket fehér festéssel és reliefszerű díszítéssel különböző mintakombinációkban. Kultuszhelyhez vagy szentélyhez tartozónak vélik őket. A Pfyn-kultúra ezen periódusa dendrokronológiai adatok alapján Kr. e. 3869–3824 közé keltezhető (SHLICHTERLE 1993).

³⁰ A Balaton késő rézkori medervonalai majdnem ott húzódtak, ahol a badeni település feküdt. Győr-Szabadrétdombon éppen a bolerázi időszakban a Rába áradási üledéke alapján a település, vagy annak bizonyos részei változó időszakonként víz alatt álltak (FIGLER ET AL. 1997).

³¹ A Kr. e. 5500–3000 közé keltezett atlantikus fázis II. felének jellemzője a lassú, fokozatos lehűlés, a csapadék, és a vizek, vizenyős területek növekedése. A Balaton vízszintje elérte a 104,5 m-t (Adria felett). A szubboreális fázis (Kr. e. 3000–600) I. felére, amelyet atlantikus–szubboreális átmenetnek is neveznek (Kr. e. 3000–2000) a további klímaromlás, lehűlés, az elején nedves, később pedig szárazra fordult időjárás a jellemző (FÜZES 1989, 144–145). A Balaton déli partvonalának környezettörténeti rekonstrukciójához ld. SÜMEGI ET AL. 2004.

³² A nem hétköznapi épületek (szentélyek) és a hétköznapi céllal használt építmények között igen nehéz különbséget tenni a helyi adatközlők adatai és a terepfelmérés után is, még inkább a régészeti lelőhelyeken előkerült maradványok alapján. Szerencsés esetekben az alaprajzban vagy a leletanyagban jelentkező eltérések elárulhatják, hogy nem hétköznapi épületről van szó, más esetben viszont semmi sem tanúskodik erről, és mégis egészen bizonyosan szentélyként funkcionált

LELŐHELY	Topográfiai név	Méret (m ²)	Megjegyzés	Jellege	Regisztrált kultúrák és korszakok	Ásató neve, ásatás ideje	Irodalom
1. Zamárdi	a. Szamárdomb b. Körvölgy dűlő	a. nem ismert b. felület: 3200 m ² ,	a. Horváth I. magángyűjteményében.	a. nem ismert b. vízparti	a. Balaton-Lasinja Bolotérz	a. Káucz 1981, Abb. 7. 1. b. Kiss Vt. 2002, M7/S1 Hajdú A. 2004, XVIII. t. 3-4.	a. Káucz 1981, Abb. 7. 1. b. Kiss Vt. 2002, M7/S1 Hajdú A. 2004, XVIII. t. 3-4.
2. Szőlád	a. Öregaszó b. Kertek mögötti	a. nagy kiterjedésű b. nem ismert, 1 objektum	a. leletanyag, 4 objektum =Balatonszőlád-Csárdai-dűlő?	a. vízparti b. vízparti-dombháti	a. Balaton-Lasinja Bolotérz	a. Öross K. 2001. b. Hansel B. 2003, M7/128. km	a. Öross K. 2001. b. Hansel B. 2003, M7/128. km
3. Balatonfőszőlád	a. Temetői dűlő b. Csárdai dűlő	a. 100.000 nagy kiterjedésű b. nem ismert	a. A vízparti mátsik oldalán Szőlád-Öregaszó 2. része b. = Szőlád-Kertek alja?	a. vízparti-dombháti b. vízparti	a. Balaton-Lasinja, Furchenstich Bolotérz-Baden	a. Belényesi-Horváth-Sófalvi A. 2001-2002, S/10 b. Hajdú Á. 2003, M7/128. km	a. Belényesi-Horváth-Sófalvi A. 2001-2002, S/10 b. Hajdú Á. 2003, M7/128. km
4. Andocs	Nagyoldpuszta-Eperfás	nagy kiterjedésű kb. 350x120 m	leletmentés	nem ismert	Bolotérz-Baden	Drauczay B. 1964-65	Drauczay B. 1964-65; 1970.
5. Balatonszemes	a. Eperfás-dűlő b. Szemesi berek	a. 23.000 m ² felület b. 54.000 m ² felület, nagy kiterjedésű	a. lepusztult lelőhely	a. vízparti b. vízparti	a. Balaton-Lasinja, Furchenstich Bolotérz-Baden	a. Schlegl G. 2003, M7/S19 b. Honti Sz.-Németh P.G. 1999-2000, M7/S13	a. Schlegl G. 2003, M7/S19 b. Honti Sz.-Németh P.G. 1999-2000, M7/S13
6. Balatonlelle	a. Úszó u. 74-76. b. Országtűri dűlő Pécsi-Gámsz c. Rádi út melletti d. Rádi domb e. Kálmánváros-Temetői síkja f. Balapuzsza-Romtemplom	a. nagy kiterjedésű b. nagy kiterjedésű c. 14.872 m ² felület, 262 objektum d. 27.000 m ² felület e. 7000 m ² felület, 350 objektum f. 9837 m ² felület, 650 objektum	a-b. szomszédos fészkelőtelepek település és temető összetartoznak c. lenyomatok patiosok, pessedős és csomó-petek d. a-d. 4. lelőhely összefüggés? e. emberi ádázati gödrök f. emberi ádázati gödrökkel ugyanaz a település	a. vízparti b. vízparti-dombháti c. vízparti-dombháti d. vízparti-dombháti	a. Bolotérz-Baden b. Balaton-Lasinja, Furchenstich, proto Bolotérz-Baden c. Balaton-Lasinja, Bolotérz és klasszikus Baden d. Balaton-Lasinja, Bolotérz, klasszikus Baden e. Balaton-Lasinja, Bolotérz és klasszikus Baden f. Balaton-Lasinja, Bolotérz és klasszikus Baden	a. Esesdy 1982 b. Honti Et. Al. 2004, 18-21, 1. t. 3-4. c. Molnár L. és Sipos C. 2005, 67, ill. 2. d. Honti Et. Al. 2007, 49. e. Honti Sz. és Németh P. G. 2005, 67/5. f. Molnár L. és Sipos C. 2005, 67/5.	a. Esesdy 1982 b. Honti Et. Al. 2004, 18-21, 1. t. 3-4. c. Molnár L. és Sipos C. 2005, 67, ill. 2. d. Honti Et. Al. 2007, 49. e. Honti Sz. és Németh P. G. 2005, 67/5. f. Molnár L. és Sipos C. 2005, 67/5.
7. Balatonboglár	Berecke dűlő és Bokombánál	nagy kiterjedésű, 600 m ² és 37.000 m ²	ugyanaz a település	vízparti	Balaton-Lasinja, Furchenstich, Bolotérz, Baden, Kistólae	Honti Sz., Költő L. és Németh P.G. 1980, 2001-4, 6, 8-9.	Honti 1981; Honti Et. Al. 2004, 4-6, 8-9.
8. Ordaacsehi	a. Major b. Bugaszeg	a. nem ismert, 4200 m ² felület b. nagy kiterjedésű 90.000 m ² felület	b. dombvolánatokon	a. vízparti b. vízparti	a. Balaton-Lasinja, Baden, Kistólae b. Balaton-Lasinja, Furchenstich, Bolotérz, Baden	a. Füle P. 1994, M7/S31 b. 10bb team, 2000-2003 M7/S29	a. Bosnyák-Honti-Kiss 2000, 94; b. Honti Et. Al. 2002, 15; 2004, 41.
9. Fonyód	a. Bézsnyuszta b. Bézsnyuszta A-B c. Garai-földe d. Rákóczi-szabcs e. Várhegy f. Dögter (Zichy u.) g. Vasúti-dűlő 2. Mémóki telep	a. nagy kiterjedésű b. temető, önálló vagy telepen belül? c. nem ismert d. Rákóczi-szabcs e. nem ismert f. nem ismert g. 8414 m ² felület, 260 objektum	a. b. ugyanaz a település és temetője? 51800 felület mocsártól kennekeltő földnyelven c. Bacsák Cs. kiterás alapján d. Oláh J. földje e. szórvány f. szórvány g. Feherbázytól Ny-ra. azaz összefüggő lelőhely	a. vízparti c. ? d. magaslatt? e. magaslatt? f. ? g. vízparti dombháti	a. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden b. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden c. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden d. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden e. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden f. Balaton-Lasinja, Bolotérz, Baden g. Balaton-Lasinja, Furchenstich, Bolotérz, Baden, Kistólae	a. Gallina Zs.-Somogyi K. 2003, M7/S33 b. 1935 urnások rigolozás közben, 1-9., 18-21., tüzely c. tüzely és ház?, sír d. szórvány e. szórvány f. szórvány g. Gallina Zs. és Somogyi K. 2004, M7/S-34	a. Gallina Zs.-Somogyi K. 2003, M7/S33 b. 1935 urnások rigolozás közben, 1-9., 18-21., tüzely c. tüzely és ház?, sír d. szórvány e. szórvány f. szórvány g. Gallina Zs. és Somogyi K. 2004, M7/S-34
10. Balatonkeresztúr	Réti dűlő	nagy kiterjedésű, felület 45000 m ²	a. badeni kultúra objektumai kb. 10%-a a lelőhelynek kocsimmodell és cényfövedékek	vízparti-dombháti	Balaton-Lasinja, Furchenstich, Bolotérz, klasszikus Baden	Fabian Sz. 2003-2004, M7/S-35	Honti Et. Al. 2004, 10-11, III. t. 3; 2007, 28-29.
11. Balatonberény	Ady E. u.	?		?	Bolotérz	Ajándékozás	Bondar 2004, 12.
12. Tikos	a. Nyárás dűlő b. Homogödörök c. Bari dűlő	a. nagy kiterjedésű 16600 m ² felület, 1200 objektum b. 46000 m ² felület c. 2757 m ² felület, 19 objektum	a. a Pócs-árok keleti oldalán a lelőhely folytatása Tikos-Homogödörök. Alhatt áldozati gödör. b. két áldozati gödör embert temetőzésekkel c. 1. bolentzi gödör és egy klasszikus badeni esomvázas sír	a. vízparti-dombháti	Bolotérz, klasszikus Baden b. Balaton-Lasinja, Bolotérz, klasszikus Baden c. Bolotérz, klasszikus Baden	a. Németh P.G.-Siklósi Zs. M7/S-43, 2003-2004. b. Serfegy G. 2003-2004, M7/S-44 c. Polgár P. 2006, M7/S-42.	a. Honti Et. Al. 2004, 45-47; 2007, 15-16. b. Honti Et. Al. 2007, 16-18. c. Honti Et. Al. 2007, 15.
13. Vörs	Majonási épületek	2. és 3. sír	önálló vagy telepen belüli temetkezések? EK-re a falutól		Bolotérz?	Polgár T. 1952, leletmentés	BANNER 1956, 324. lelőhely
14. Keszthely	Apáldomb	nagy kiterjedésű	magaslatt?	vízparti	Bolotérz-Baden	Sági J. 1906	MRT I, 21/49. lelőhely
15. Sármedék	Égentsől	nagy kiterjedésű 200 objektum	a. lelőhely megismerésüket	vízparti-dombháti	klasszikus Baden	Vingó Zs. 1985	M. Vingó 1999
16. Balaton-magyaród	Kiskányvár	nagy kiterjedésű 40.000 m ² felület	magaslatt?	vízparti	Bolotérz-Baden	A és B lelőhely összefügg	BANFY-BONDOR-M. Vingó 1996, 38-39.
17. Kaposújlak	Várdomb dűlő	nagy kiterjedésű		vízparti-dombháti	Bolotérz-Baden	Gallina Zs. és Somogyi K. 2002.	SOMOGYI 2004.
18. Nagykanizsa	a. Billa árnyáza b. Inley kapnya	a. felület 1.500 m ² b. felület 7.500 m ²		vízparti-dombháti	a. klasszikus Baden (C-D1) b. Balaton-Lasinja, klasszikus Baden (DIP-III)	a. P. Bara J. b. Ajándékozás	a. P. Bara J. 2003 b. Káucz 2003.
19. Sávoly	Bakos-dombi dűlő	5.400 m ²		vízparti-dombháti	Balaton-Lasinja, Furchenstich, proto Bolotérz, klasszikus Baden	Fabian Sz. 2004, M7/S-51.	Honti Et. Al. 2007, 19.
20. Szőkecencs	Cölömpás árok	12.300 m ² felület, 808 objektum		vízparti	Balaton-Lasinja, Baden	Honti Sz. és Németh P. G. 2005, M7/S-55.	Honti Et. Al. 2007, 20-22.

20. kép. A Balaton déli partján fekvő jelentős badeni települések feltárási adatai
Fig. 20. Excavation data of the major Baden settlements on the southern shore of Lake Balaton

Lelőhelyünkön a badeni kultúrára jellemző módon a feltárt objektumtípusok legnagyobb része gödör volt. A gödrök egykori rendeltetéséről beásásuk és betöltésük árulkodhat. Ezen a lelőhelyen nem kerültek elő olyan gödrök, amelyeket a jelenségek alapján hús- vagy gabona, tehát élelem-tárolásra használtak volna, nem tudunk azonosítani füstlőgödörket sem. A leletanyagot tekintve a gödrök nagy része hulladékgödör volt — hogy korábban volt-e más funkciója valamelyiknek, azt a feltárással már nem lehetett megállapítani. A metszetekben megfigyelhető rétegek szerint a gödrök nagy része gyorsan töltődött fel, ritkább esetben fokozatosan. Néhány különleges esetben állati- és emberi vázakat tártunk fel egymás feletti rétegekben. Ezek az esetek egyértelműen rituális, megisméltendő cselekményekkel voltak kapcsolatban. A gödrök nagy többségét a déli területen egy egységes, erősen hamus szürke réteg borítja — az R-925-nek nevezett réteg, mely jellegére nézve lehet feltöltési, de planírozási, pusztulási réteg is. Inkább az utóbbit látjuk valószínűbbnek. A gödrök sokszor egymással szuperpozícióban jelentkeztek, nagyobb foltokban, máskor önállóan. A csoportos, nagy kiterjedésű gödörrendszerekben több esetben a gödrök alján levő átégés és kerámiatapasztás a badeni kultúrában megfigyelt gödörkemencére utalt (részletesen: BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 97–98; vö. még KOREK 1984, 25; ENDRÓDI–GYULAI 1998–2000, 125).³⁴ Ezeket az objektumcsoportokat — a lelőhelyen számos feltárt példával — munka- vagy műhelygödörnek tekinthetjük. Egyetlen egyhez sem tartozott azonban cölöplyuk. Egyértelműen elmondhatjuk: a műhelygödörök — ahol nagy valószínűséggel maga az „élet”: az ételkészítés, különböző munkafolyamatok stb. folyt — ad hoc jellegűek, sem egyforma mérettel, sem egyforma szerkezettel, tájolóással nem rendelkeznek. Az önálló gödrökhöz hasonlóan kevés számban önálló, föld felszínén álló, felmenő agyagfalú kemencék is feltárással kerültek. Ezek alaprajzához sem kapcsolódott cölöplyuk.

³⁴ Úgy tűnik, ez a jelenség a badeni kultúrán belül eléggé elterjedt, bár a közlések eléggé szűkszavúak.

³⁵ A patienstörödékeket mindeddig alig használták fel az épületrekonstrukciókhoz Magyarországon, kivétel pl. Sopron-Krautacker ún. szövőháza (JEREM–MÜLLER–VASÁROS 2001, Fig. 5).

³⁶ Eddigi értelmezési lehetőségei: vagy egyáltalán nem értelmezték, vagy diadéma-utánzatnak (MAKKAY 1970; B. KOVÁCS 2002; P. BARNÁ 2003), épületmodellnek (SÉFÉRIADÉS 2001), oltármodellnek vélték (CIUGUDEAN 1983); legutóbb a székesfehérvári leletet áldozati szarvakkal hozta kapcsolatba Makkay János (MAKKAY 2001, 81). Ma is az épületmodell tünik a

Ezzel ellentétben az általunk épületnek tartott objektumcsoportokra a szabályosság a jellemző, nagyságukat, szerkezetüket, tájolásukat, a telepen belül és egymáshoz viszonyított elhelyezkedésüket tekintve. Ha az alaprajzokból rekonstruálható épülettípust még lekicsinyített és leegyszerűsített, de kétségtelenül azzal formailag és szerkezetileg összeköthető modelleken ábrázolva is megtaláljuk ugyanazon a lelőhelyen, akkor a bizonyítékok sorát újabb adattal támogatathatjuk. Nagy kár, hogy ebben a környezetben szerves maradványok nem kerültek elő, de talán hiányukat kompenzálják és azokhoz hasonló információkat nyújthatnak az agyagtapasztások belső felületei.³⁵

Bár az objektumok amorf foltokként jelentkeztek, a régészeti feltárások azt bizonyítják, hogy az épületek pusztulási szintje, és az azok által kirajzolt folt nem azonos az épület eredeti nagyságával: sokszor annál sokkal nagyobb, máskor kisebb. A mi esetünkben a pusztulási folt nagyobb: az épületek eredeti körvonala a szélső cölöplyuk-sorokkal kirajzolt téglalappal azonos. Maga a tényleges épület azonban a földbe ásott rész területénél valamivel nagyobb lehetett.

2. Kellő tudományossággal járunk-e el akkor, ha egy bizonytalanul értelmezhető leletcsoportot (esetünkben az oltár- vagy épületmodelleként értelmezett tárgyakat; 15–17. kép)³⁶ összefüggésbe hozzuk az épületeknek vélt alaprajzokkal és konstrukciókkal?

Talán a leletek kétféle értelmezési lehetősége nem zárja ki egymást, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az oltár, mint a szentély legszentebb része, a későbbi, esetleg egyszerűsödött vagy elvontabbá váló ábrázolásban az egész szentélyt is jelképezhetette.³⁷ Ha pedig oltár/vagy épületmodellek kerültek elő ugyanazon a településen, meglehetősen kézenfekvő feltételeznünk előképeik, az épületek valódi jelenlétét is. A modellek egész biztosan nem hétköznapi épületeket ábrázolnak, ilyenek előállításával, ennyire kanonizált ábrázolásukkal valószínűleg nem foglalkoztak volna ilyen szabályossággal és gyakorisággal.

legkézenfekvőbb értelmezésnek, főként az újabb balatonöszödi leletek alapján. Vö. még a 19. jegyzettel.

³⁷ Vö.: “Parancsolád, hogy építsenek teneked házat az te szent hegyeden, és az te lakóhelyednek városában oltárt, az szent sátornak példájára, melyet régen készítettél vala.” — mondja Salamon (BIBLIA, Ószövetség, Királyok könyve 9:8). Héberül *A’ri-el* oltár-tűzhelyet, az égőáldozat helyét, valamint Jeruzsálem ősi nevét (a Templom városát) is jelenti (BIBLIA, Ószövetség, Izajás könyve 29:1–2). A brahmanizmusban az áldozati oltár felállítását a világ teremtéseként fogták fel (Satapatha-bráhmána I, 9, 2, 29; ELIADE 1998, 118).

Hasonló értelmezési problémákat az őskor más korszakaiban és szakrális tárgyípusai közt jöcskán találhatunk. Bizonyos bronzkori tárgyípusokat egyesek miniatűr bútoroknak,³⁸ mások oltároknak vélnek, más-más tartalmi jelentéssel (kultikus tárgyak-játékok). Házmodellek szerepelnek kemencemodellként³⁹ (ha a modell az épület egy bizonyos részletét ábrázolja), sőt, a szépen díszített házmodelleket egyértelműen szentélymodellekként értelmezik (BÁNYFY 1991, 204).⁴⁰ Hasonlóan problematikus a feltárt épület-alaprajzok lakóházként vagy szentélyként való értelmezése is (BÁNYFY 1991, 205–209).⁴¹

Házmodelleket hazánk területéről a korai neolitikumból (Körös-kultúra: Röske-Lúdvár), a középső és késő neolitikum közötti átmeneti periódusból (szakálháti–korai tiszai kultúrák: Mártély, Öcsöd-Kováshalom), a késő neolitikumból (tiszai, Vinča, lengyeli kultúrák: Aszód, Öcsöd-Kováshalom, Tordos /Turdaş, RO/) ismerünk.⁴² E modelleket általánosan alkalmazzák és felhasználják az ásatás során előkerült épületek rekonstrukciójánál (TROGMAYER 1966; KALICZ 1985, 17; BÁNYFY 1991, 213; LULEY 1992; LENNEIS ET AL. 1999, 90–91; GHEORGHU 2003, 4).⁴³

3. A balatonöszödi épületek egy egészen új épülettípust képviselnek, melyek a feltárás során nem voltak biztonságosan dokumentálhatóak. Az eddigi adataink alapján az új épülettípusnak jelenleg alapvető szerkezeti elemei hiányoznak (pl. padló/já-

³⁸ Vučedol-Gradacon az 1., apszisos házból került elő egy négy lábbon álló támlás székmodell (SCHMIDT 1945, 29. T/2.).

³⁹ A badeni kultúrában nem ismerünk kemencemodellt, de a kostolaci kultúrában (Gomolava, két típus is: PETROVIĆ-JOVANOVIĆ 2002, 361, Vučedol-Gradac, IIG1 gödör: SCHMIDT 1945, 26, Taf. 9.) és a vučedoli kultúrában igen (Vučedol-Cornfield Streim, 13. gödör, szarvas oltárral (DURMAN 2000, Fig. 66).

⁴⁰ Szentélyként emlegetik a Porodin-ból (késői Starčevo-kultúra), Trušești-ből (Cucuteni A), Cascioarele-ből (Cucuteni A) előkerült házmodelleket, amelyek tetőrészére emberi vagy állati fejet applikáltak, ill. szerkezete miatt különleges (BÁNYFY 1986). Ovčarovo (Gumelnița-kultúra) egyes (festett) oltárdarabjait naptárrendszernek vélik (NIKOLOV 1998). Ugyaninnen egyértelműen értelmezhető zárt és nyitott típusú házmodellek is ismertek (pl. TODOROVA 1982, Abb. 23. 1–5, Abb. 24, Abb. 25. 1).

⁴¹ Bánffy Eszter arra a következtetésre jut, hogy a neolitikum és a rézkor időszakában épített házak ugyanúgy rendelkezhetnek profán és szakrális karakterrel egyszerre (BÁNYFY 1991, 217). Bánffy E. egy másik munkájában így fogalmaz: "...*Non-domestic buildings in Neolithic settlements should best be identified as communal buildings than "sanctuaries". ... "The real scene of Neolithic cult activities must have taken place inside domestic houses, and not in "sanctuaries."*" (BÁNYFY 2001, 59, 61). Kétségtelenül szentélynek tartható épületek igen kevés számban ismertek. Bánffy E. a paráci /Parța, RO/ (szakálháti–korai tiszai kultúra), dolnoszlavi (Bulgária, rézkor) épületeket,

rószint), illetve az eddig ismert épületek szerkezetétől jelentősen különböznek. A legnagyobb problémát a sűrű cölöplyuk-rendszer funkciójának és a tüzelőberendezések alaprajzhoz (azon kívül vagy belül voltak-e), illetve a padlószinthez (az alatt?) viszonyított helyzetének értelmezése okozza. Kérdés, hogy elegendő indok mindez arra, hogy az objektumok épület-jellege megkérdőjeleződjék?

A régészeti ásatásokon előkerült házakat (épületeket) az alábbi kritériumok alapján határozhatjuk meg: egy épületnek⁴⁴ rendelkeznie kell (vagy legalábbis szerencsés, ha rendelkezik) valamiféle szabályos alaprajzzal, amely a lelőhelyen vagy az adott kultúrán belül ismétlődik, tehát arra jellemző. Kell, hogy legyen a különböző, elhanyagolhatatlan szerkezeti elemeken (fal, tető) kívül járó/padlószintje, tüzelőberendezése, illetve ezekhez kapcsolódó jelensége (cölöplyukak, földbe mélyített alapozás, alapárok, a fal elszíneződött paticsfoltja, beasása, kövezése, stb.), lelete (gerendák elszenesedett nyoma, famaradványok, vakolatdarabok, kőből rakott falalapozás, stb.). Ennek ellenére a különböző őskori kultúrákra és korszakokra jellemző és mára már biztosan épületként elfogadott objektumtípusok egy része nem felel meg a fent felsorolt követelményeknek.

A korai neolitikus Körös-kultúrát leginkább egy olyan ház/kunyhó-típus jellemzi, amelyet az ásatáson amorf alakú, változó nagyságú és vastagságú, átégett paticsdarabokkal fedett térségként azonosítunk. Eme

és Sabatinovka II. lelőhelyen előkerült szentélymodellet (Cucuteni időszak) szentélyként értelmezi.

⁴² Aszód (KALICZ 1976), Öcsöd-Kováshalom: festett, padlójának közepén omphalos, szakálháti kultúra (BÁNYFY 1985; 1986, Fig. 2); korai tiszai kultúra (BÁNYFY 1986, Fig. 1; RACZKY 1987, 76); Röske-Lúdvár, Körös kultúra (TROGMAYER 1966), Tordos /Turdaş, RO/, Vinča-kultúra (ROSKA 1941, T. 104. 7). Összefoglalóan: BÁNYFY 1991, 213. Korábban Banner János a badeni kultúrához sorolt egy Mártélyről ismert leletet, amelyet Kalicz N. az alföldi vonaldíszes kultúra hagyatékának tart, Bánffy E. a szakálháti-kultúrához sorolja (BANNER 1943, 7, Abb. 2; KALICZ 1976; BÁNYFY 1986).

⁴³ Különösen igaz ez a későbbi korok leletei esetében: Közel-Keleten a késő bronzkortól, Itáliában a kora vaskortól (Villanova-kultúra, illetve Latium területén is) gyakori az agyag/impasztó (durván iszapolt agyag) vagy bronz hamvvedrek, amelyek kunyhót, épületet, épületrészt formáznak. Ezekben az esetben jelentésük a „halott háza” lehet (MORETTI-MAETZKE 1970, 96–97; WERNER ET AL. 1998).

⁴⁴ A régészeti lelőhelyeken előkerült ásatási alaprajzok és az esetleg ehhez tartozó leletek egy valamikor létező háztartási épület/építmény ránk maradt nyomai. Egy élőhelyen belül azonban a háztartási építmények (*domestic architecture*) fogalma korántsem merül ki lakóépületekben, hanem számos egyéb funkciójú épület is hozzáadódhat, így pl. magtárak, tárolóházak, alvóház, klub-ház, társasági/közösségi ház, stb. Bizonyos esetekben az épület szimbóluma megegyezik a funkciójával, más esetekben viszont attól el is térhet (DULY 1979, 18).

objektumtípusnak eddig sem szerkezeti elemei, sem alaprajzi szabályosságai nem kerültek elő — mégis, a kutatás által elfogadott tény a patiektörmelék-foltokat épületekként azonosítani.⁴⁵ Hasonlóan tűnnek a lengyeli kultúra Magyarország területén feltárt házai is (KALICZ 1985, 15–19).⁴⁶

A középső és késő neolitikumban, valamint a középső rézkorban jellemző oszlopos és/vagy alapárkos, agyag–fászerkezetű, hosszú, esetenként megaron típusú vagy jellegű házakat a földbe mélyülő cölöpkonstrukción kívül sem padló/járószint, sem tüzelőberendezés nem kíséri.⁴⁷ Mégis a kutatás számára konzekvens tény, hogy ezeket épületekként azonosítsa (RACZKY ET AL. 1997; DOMBORÓCZKI 2001; HONTI ET AL. 2002, 9–10). Hasonlóan nincs sem padló/járószintjük, sem tüzelőberendezésük a harang alakú edények kultúrája eddig feltárt házainak,⁴⁸ sem pedig a késő bronzkorra jellemző hosszú cölöpvázás épületeknek⁴⁹ — feltehetően azon egyszerű oknál fogva, hogy olyan szinten helyezkedtek el, amely elpusztult, mire az ásatásra sor kerülhetett volna. Hiányuk miatt eddig nem kérdőjeleződött meg épületként való azonosításuk.

A további érveket pro és kontra sokáig lehetne sorolni, de már ezekből a részletekből is látható, hogy az őskori épületek feltárása és még inkább azok rekonstruálása nem felel meg minden ponton azoknak a követelményeknek, amelyeket elméletileg felállítunk. A szigorúnak tűnő kritériumokat nagyban módosítja az eltelt több ezer év, a pusztulás különböző mértéke, és a feltáró régész megfigyelési módszere. Ezek alapján kénytelenek vagyunk bizonyos engedményeket tenni — vagy alig marad hiteles épület megfigyelés az őskor teljes időszakából. Ezért nem tekinthetjük teljesen kizáró érvnek azon elemek hiányát, amelyeket Balatonöszödön nem sikerült feltárni, sem a meglévő szerkezeti elemek furcsaságát, mivel ezek hiányát vagy meglétét az épületek feltárása során tett megfigyelések és a rekonstrukciós lehetőségek alapján meg tudtuk indokolni.

⁴⁵ TROGMAYER 1966: a nyeregtetős házak tetőgerendázata fent egymáshoz támaszkodik, lent pedig rézsútosan a földre (Hódmezővásárhely-Kotacpart-Vata tanya, Szolnok-Szanda). Éppen egy házmodell (Röszke-Lúdvár) hívta fel a kutatás figyelmét arra, hogy a Körös-kultúrában egy más típusú, felmenő falú épületnek is léteznie kellett, amelyet később az ásatási eredmények igazoltak (pl. Hódmezővásárhely-Gorzsa: GAZDAPUSZTAI, 1957, 4; Tiszajenő-Szárázépart: SELMECZI 1969). A Körös-kultúra épületeinek legújabb összefoglalását ld. BÁNFFY 2004, 59–61.

Összefoglalás

A Balatonöszöd-Temetői dűlőben feltárt négy objektum közül három egymás mellett, egy vonalban, a negyedik azoktól kissé távolabb, félreesően feküdt, közelében egy paticsokkal feltöltött gödörrendszerrel. A négy épület alaprajza nagyfokú hasonlóságot mutat tájolását, méretét, belső szerkezetét tekintve. Sekély, amorf, változó mélységű objektumokként jelentkeztek, amelyek belső területén nagy mennyiségű, változó átmérőjű, mélységű és irányú cölöplyuk került kibontásra. A négy objektumot — annak ellenére, hogy a badeni kultúrában Magyarország területén nem ismerünk biztosan épületként azonosítható, adathalmozó és ezáltal rekonstrukcióra érdemes régészeti jelenséget — épületeknek tartjuk.

A cölöpök közé deszkára és sövényfonatra vakolatot tapasztottak fel. A vakolat egy részén simítás/vakolás és festés (fehér és pirosas) nyomai mutatkoznak. Az ily módon díszített épületeket általában nem hétköznapi, hanem szakrális építményekként emlegeti a szakirodalom (vö.: Ludwigshafen). Ezt a hipotézist támogatja azoknak a miniatűr, kettős cölöplábakon álló, díszített felületű tárgyaknak az előkerülése a lelőhelyen, amelyek kétdimenziós formában az általunk javasolt épület-rekonstrukciós lehetőségeket jelenítik meg, és épület-, esetleg oltármodellekként azonosíthatók.

A badeni kultúra más lelőhelyein előkerült, épületekként azonosított alaprajzok több esetben — mint az utólagos vizsgálatok során kiderült — más kultúrákhoz és korszakokhoz tartoztak. Léteznek azonban olyan alaprajzok, amelyek sűrű cölöplyuk-hálózattal rendelkeznek (Esztergom), és ily módon a balatonöszödi épületekhez hasonlóak. Más esetekben csak „rendszeretlen” cölöplyukakat említenek, amelyek akár hasonló építményekhez is tartozhattak, ezt utólag már nem lehet eldönteni.

A Balatonöszödön lehetséges badeni épület-rekonstrukciók két alternatívája az ún. *Stelzbau*, de

⁴⁶ Aszódon kívül Csabdiról is hasonlókat említ Kalicz N. (Antoni Judit ásatása).

⁴⁷ M. Virág Zsuzsanna Zalavár-Basasziget lelőhelyen (Balaton-Lásinja-kultúra) kiemeli a járószint és a tüzelőberendezések hiányát, ennek okát nem a feltárás hibájaként értelmezi, hanem az erodálódásban látja (M. VIRÁG 2004).

⁴⁸ Budapest-Albertfalva, Szigetszentmiklós-Üdülősor: gerendavázás, csónak alakú házak (ENDRÓDI 2002).

⁴⁹ Dunakeszi-Székes-dűlő (HORVÁTH ET AL. 2003), Kóny-Barbacsai tópart (EGRY 2002).

még nagyobb valószínűséggel *Pfahlbau* lehet. Hasonló faszerkezetes házakat a badeni kultúrából más vízparti lelőhelyekről is ismerünk (Svájc, Bodeni-tó, illetve Ljubljana-i mocsarak). Ezen építési

technika és építmény megjelenése tehát a kultúra időszakában hazánk területén sem lehetetlen, tekintve, hogy Balatonőszöd szintén mocsaras, tóparti fekvésű terület.

Horváth Tünde

MTA Régészeti Intézete
1014 Budapest, Úri utca 49.
valdemar@archeo.mta.hu

Herbich Katalin

SZTE Földtani és Őslénytani Tanszék
6722 Szeged, Egyetem utca 2–6.
herbich@geo.u-szeged.hu

Gherdán Katalin

ELTE TTK Közöttani és Geokémiai Tanszék
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.
gherdankata@hotmail.com

Vasáros Zsolt

Narmer Építészeti Stúdió
1195 Budapest, Petőfi út 15. III/11.
narmer@axelero.hu

Irodalom:

- ALCALAY, R. 1962: *The complete English-Hebrew dictionary*. Tel Aviv.
- BÁNDI G. 1963: Pécs-Vasas I.-Homokbánya. *Rég Füz* Ser. I. 16 (1963) 11.
- BÁNYFY E. 1985: Kultikus rendeltetésű leletegyüttes a Kis-Balaton középső rézkorából – A Middle Copper Age cult assemblage from the Little Balaton Region. *ArchÉrt* 112 (1985) 187–193.
- BÁNYFY, E. 1986: House models from Neolithic Hungary – Attempt at a general interpretation. In: *Archaeological "Objectivity" in Interpretation. Preliminary Volume to World Archaeological Congress 1–7 September 1986*. Vol. 2, Southampton–London 1986, 58–65.
- BÁNYFY, E. 1991: Cult and archaeological context in Middle- and South-Eastern Europe in the Neolithic and the Chalcolithic. *Antaeus* 19–20 (1990–1991 [1991]) 183–250.
- BÁNYFY, E. 1995: Hahót-Szartóri I–II. *Antaeus* 22 (1995) 40–50.
- BÁNYFY, E. 2001: Notes on the connection between human and zoomorphic representations in the Neolithic. In: Biehl, P. F.–Bertemes, F.–Meller, H. (eds): *The Archaeology of Cult and Religion*. *Archaeologia* 13 (2001) 53–71.
- BÁNYFY, E. 2004: *The 6th Millennium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European Neolithic transition. (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement)*. *Varia Archaeologica Hungarica* 15, Budapest.
- BÁNYFY E.–BONDÁR M.–M. VIRÁG Zs. 1996: A kultúra hajnala. In: Költő L.–Vándor L. (szerk.): *Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992)*. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996, 15–41.
- BANNER J. 1943: Az újabbkőkori lakóház kutatás mai állása Magyarországon – L'état actuel de la recherche des habitations néolithiques en Hongrie. *ArchÉrt* 4 (1943) 1–25.
- BANNER, J. 1956: *Die Péceli Kultur*. *ArchHung* 35, Budapest.
- P. BARNA J. 2003: Késő rézkori település Nagykanizsa-Billa lelőhelyen – Late Copper Age Settlement in Nagykanizsa-Billa. *Zalai Múzeum* 12 (2003) 97–142.
- BARTOSIEWICZ, L.–HERTELENDI, E.–FIGLER, A. 1994: Seasonal dating of hand-collected fish remains from a prehistoric settlement in Hungary. In: van Neer, W. (ed.): *Fish exploitation in the Past*. *Annales du Musée Royal de l'Afrique Centrale, sciences zoologiques* 274 (1994) 107–114.
- BAYER, J. 1928: Die Ossarner Kultur, eine äneolithische Mischkultur im östlichen Mitteleuropa. *Eiszeit und Urgeschichte* 5 (1928) 60–91.
- BIBLIA: *Biblia – Istennek az Őszövétséggel és Újzövétséggel adott kijelentése*. A Magyar Országos Egyházak Ökumenikus Tanácsának Bibliafordító Szakbizottsága (szerk.). Budapest 1975.
- BONDÁR, M. 1982: Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs-Vasas (Komitat Baranya). *MittArchInst* 10–11 (1980–1981 [1982]) 25–44.
- BONDÁR M. 1991: A badeni kultúra telepe Balatonmagyaródon – Die Siedlung der Badener Kultur von Balatonmagyaród. *Zalai Múzeum* 3 (1991) 137–154.

- BONDÁR M. 1998: Késő rézkori település maradványai Ordacsehi-Major lelőhelyen – Late Copper Age settlement at the site at Ordacsehi-Major. *SMK* 13 (1998) 39–74.
- BONDÁR M. 2000: A badeni kultúra telepmaradványa Aparhant-felső legelő lelőhelyen – The Settlement fragment of the Baden culture on the site Aparhant-felső pasture. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 22 (2000) 39–74.
- BONDÁR M. 2002: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (vázlat) – Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn (Abriss). *MFMÉ–Studia Archaeologica* 8 (2002) 7–30.
- BONDÁR M. 2004: A kocsai a késő rézkori Európában – Der Wagen im spätkupferzeitlichen Europa. *ArchÉrt* 129 (2004) 5–34.
- BONDÁR M.–HONTI SZ.–KISS V. 2000: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992-1999.) Előzetes jelentés I. – The preceding archaeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992-1999) Preliminary report I. *SMK* 14 (2000) 93–115.
- BREGANT, T. 1976: Prispevek biološko-tehničkih disciplin k proučevanju kulture Ljubljanskega barja – Beitrag der biologischetechnischen Disziplinen zur Erforschung der Laibachermookultur. *GCBI* 11 11 (1976) 85–96.
- DE CAPITANI, A.–DESCHLER-ERB, S.–LEUZINGER, U.–MARTI-GRÄDEL, E.–SCHIBLER, J. 2002: *Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon-Bleiche 3: Funde*. Archäologie im Thurgau 11, Frauenfeld.
- CIUGUDEAN, H. 1983: Funerary magic practices in the cemeteries of the Cotofeni Culture. In: Anati, E. (ed.): *Prehistoric Art and Religion. Valcamonica Symposium III–1979. Proceedings the Intellectual Expressions of Prehistoric Man: Art and Religion*. Capo di Ponte, Centro Camuno di Studi 1983, 169–176.
- DOMBORÓCZKI L. 2001: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából, Heves megye területéről – Characteristics of settlement patterns in the middle phase of the New Stone Age from the area of Heves County. In: Dani J. et al. (szerk.): *ΜΟΜΟΣ I. „Fiatal Őskoros Kutatók” Összejövetelének konferenciakötete*. Debrecen 2001, 67–94.
- DRAVECZKY B. 1965a: Andocs-Nagytoldipusztá-Eperfás. *RégFüz* Ser I. 18 (1964 [1965]) 4.
- DRAVECZKY B. 1965b: Andocs-Nagytoldipusztá-Eperfás. *RégFüz* Ser I. 19 (1965) 3.
- DRAVECZKY B. 1970: *Somogy megye régészeti képekönyve*. Somogyi Múzeum 17 (1970).
- DULY, C. 1979: *The Houses of Mankind*. London.
- DUMITREȘCU, S.–TOGAN, G. 1971: Săpăturile arheologice de la Boarta-Cetățuie (Jud. Sibin) – Archäologische Ausgrabungen in Boarta-Cetățuie (Bez. Sibin). *ActaMN* 8 (1971) 423–436.
- DURMAN, A. (ed.) 2000: *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar – The Vučedol Orion and the Oldest European calendar*. Zagreb 2000.
- ECSÉDY I. 1982: Későrézkori leletek Boglárlelléről – Late Copper Age Finds from Boglárlelle. *CommArchHung* 1982, 15–27.
- ECSÉDY I. 1985: Őskori leletek Dunaszekcső-Várhegyről – Praehistoric finds from Dunaszekcső-Várhegy. *JPMÉ* 29 (1984 [1985]) 89–125.
- EGRY I. 2002: Korahalomsíros nép települése a Kóny-Barbacsai tóparton – The settlement of a people characterised with early mound graves at the lake of Kóny-Barbacs. *Arrabona* 40 (2002) 9–32.
- ELIADE M. 1998: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Budapest.
- ENDRÖDI A. 1997: A késő rézkori badeni kultúra Budapest-Andor u. telepnyaga a kulturális kapcsolatok tükrében – Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstrasse, im Spiegel der kulturellen Verbindungen. *BudRég* 31 (1997) 121–175.
- ENDRÖDI A. 2002: Kora bronzkor – Early Bronze Age. In: Zsidi P.–Endrödi A. (szerk.): *Építménytől az épületig – Ásatástól a rekonstrukcióig. Őskori, római kori és népvándorlás kori épület rekonstrukciók és makettek – From Hut to Building – From the Excavation to Reconstruction. Prehistoric, Roman and Migration Age building reconstructions and models*. Budapest 2002, 11–14.
- ENDRÖDI, A.–GYULAI, F. 1998–2000: Hearths and other finds of the Late Copper Age Baden Culture at Budapest-Csepel Island (Gynecomorphic vessels, achaeobotanical remains). *ArchÉrt* 125 (1998–2000) 9–45.
- FIGLER, A.–BARTOSIEWICZ, L.–FÜLEKY, GY.–HERTELENDI, E. 1997: Copper Age Settlement and the Danube Water System: a case study from the North Western Hungary. In: Chapman, J.–Dolukhanov, P. (eds): *Landscapes in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity*. Colloquia Pontica 3, Oxford 1997, 209–230.
- FURRER, B. 2002: Living in a wooden box – Late Medieval log-houses in central Switzerland and northern Tessin. In: Klápště, J. (ed.): *The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings*. Ruralia IV, PA Supplementum 15, Praha 2002, 143–150.
- FÜZES M. 1989: A földművelés kezdeti szakaszának (neolitikum és rézkor) növényleletei Magyarországon. (Archaeobotanikai vázlat) – Die Pflanzenfunden in Ungarn der Anfänglichen entwicklungsphase des Ackerbaues (Neolithicum und Kupferzeit) Archaeobotanische skizze. (*sic!*) *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1 (1989) 139–239.
- GAZDAPUSZTAI GY. 1957: A Körös-kultúra lakótelepe Hódmezővásárhely-Gorzsa – The settlement of the Körös culture at Hódmezővásárhely-Gorzsa. *ArchÉrt* 84 (1957) 3–13.
- GHEORGHIU, D. 2003: Building a Ceramic Macroobject: The 2003 Vadastra project experiments. *The Old Potter's Almanack*

- 2003, 1–5.
- GRAMMENOS, D. V. (ed.) 2003: *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 3, Thessaloniki.
- GREIF, T. 1996: The Possibilities of Study the Architectural Remains of the Ljubljansko Barje (Ljubljana Marsh) Pile-Dwellings. In: Nikolova, L. (ed.): *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 BC, calibrated dates)*. Reports of Prehistoric Research Project 1, Nos. 2–4, April–December 1995. Sofia 1996, Part 3, 439–446.
- GUSEV, S. A. 1995: Hausmodelle der Tripolje-Kultur. *PZ* 70 (1995) 175–189.
- GYULAI F. 2001: *Archaeobotanika*. Jászöveg kézikönyvek, Budapest.
- HARDING, A. F. 2000: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge World Archaeology, Cambridge.
- P. HARTYÁNYI B.–NOVÁKI GY.–PATAY Á. 1968: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig – Samen- und Fruchtfunde in Ungarn von der Jungsteinzeit bis zum XVIII. Jahrhundert. *MMMK* 1967–1968 [1968] 5–82.
- HOFFMANN T. 1992: A faház (domus lignea) a középkori Európában – Das Holzhaus. *Ház és ember* 8 (1992) 5–40.
- HONTI SZ.–BELÉNYESY K.–GALLINA ZS.–KISS V.–KULCSÁR G.–MARTON T.–NAGY Á.†–NÉMETH P. G.–OROSS K.–SEBŐK K.–SOMOGYI K. 2002: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés. II. – Rescue excavation in 2000–2001 on the planned route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II. *SMK* 15 (2002) 3–36.
- HONTI SZ.–BELÉNYESY K.–FÁBIÁN SZ.–GALLINA ZS.–HAJDÚ Á. D.–HANSEL B.–HORVÁTH T.–KISS V.–KOÓS I.–MARTON T.–NÉMETH P. G.–OROSS K.–OSZTÁS A.–POLGÁR P.–P-SZEŐKE J.–SERLEGI G.–SIKLÓSI ZS.–SÓFALVI A.–VIRÁGOS G. 2004: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). Előzetes jelentés III. – Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy County. *SMK* 16 (2004) 3–70.
- HONTI SZ.–FÁBIÁN SZ.–GALLINA ZS.–HAJDÚ Á. D.–HORNOK P.–KOÓS I.–MERSDORF ZS.–MOLNÁR I.–NÉMETH P. G.–POLGÁR P.–P-SZEŐKE J.–SERLEGI G.–SIKLÓSI ZS.–SIPOS C.–SOMOGYI K. 2007: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005) Előzetes jelentés IV – Archaeological research on the Somogy county section of the M7 highway and on Route No. 67. Preliminary report IV. *SMK* 17/A (2006 [2007]) 7–70.
- HORVÁTH L. A.–SZILAS G.–ENDRÓDI A.–M. HORVÁTH A. 2003: Előzetes jelentés a Dunakeszi, Székes-dűlőn végzett őskori telepásatásról – Vorbericht über die Ausgrabungen der urzeitlichen Siedlungen von Dunakeszi. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 – Archaeological Investigation in Hungary 2000*, Budapest 2003, 5–19.
- HORVÁTH T. 2002a: A unique anthropomorphic representation of the Baden culture. *Antaeus* 25 (2002) 423–426.
- HORVÁTH T. 2002b: Késő rézkori agyagmaszk Balatonöszöd-ről. *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 31–39.
- HORVÁTH T. 2004: Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonöszöd-Temetői dűlő badeni településéről. *SMK* 16 (2004) 71–108.
- HORVÁTH T.–S. SVINGOR É.–MOLNÁR M. 2006: Újabb adatok a baden-péceli kultúra keltezéséhez. *Archeometriai Műhely* 2006/3, 19–30, 1. melléklet. (www.ace.hu/am, 2006/3.szám)
- HORVÁTH, T.–GHERDÁN, K.–HERBICH, K.–VASÁROS, ZS. 2007: Häuser der Badener Kultur am Fundort Balatonöszöd-Temetői-dűlő *ActaArchHung* 58 (2007) 43–105.
- JEREM, E.–MÜLLER, K.–VASÁROS, ZS. 2001: Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. *Praehistoria* 2 (2001) 173–193.
- KALICZ N. 1969: A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében – Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe in Südransdanubien. *VMMK* 8 (1969) 83–89.
- KALICZ, N. 1970: *Clay Gods. The Neolithic period and the Copper Age in Hungary*. Hereditas, Budapest.
- KALICZ, N. 1976: Die Hüttenmodelle der Lengyel-Kultur in Ungarn. *JMV* 60 (1976) 117–127.
- KALICZ, N. 2002: Eigenartige anthropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken – A rézkori badeni kultúra sajátos ember alakú plasztikája a Kárpát-medencében. *BudRég* 36 (2002) 11–53.
- KALICZ N. 1985: *Kőkori falu Aszódon – Neolithisches Dorf in Aszód*. Múzeumi füzetek 32, Aszód.
- KALICZ N. 2003: Újkőkori végi és rézkori megtelepedés maradványai Nagykanizsa Inkey-kápolna mellett – Endneolithische und kupferzeitliche Besiedlung bei Nagykanizsa [Inkey-Kapelle]. *Zalai Múzeum* 12 (2003) 7–47.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1982: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. *MittArchInst* 10–11 (1980–1981 [1982]) 13–25.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1984: Preliminary report on the 1977–82 excavations at the Neolithic and Bronze Age settlement of Berettyóújfalú-Herpály. *ActaArchHung* 36 (1984) 85–136.
- KEMENCZEI, T. 1980: Pilismarót-Fähre von Szob. *ArchÉrt* 107 (1980) 240.
- KOREK, J. 1968: Eine Siedlung der spätbadener Kultur in Salgótarján-Pécskö. *ActaArchHung* 20 (1968) 37–58.
- KOREK J. 1983: *Közép-Kelet-Európa a rézkor végén*. Doktori disszertáció, kézirat, Budapest.
- KOREK J. 1984: Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság I. lelőhelyen. A későrézkori település leletei – Ausgrabungen auf dem Fundort von Szigetcsép-Tangazdaság I. Die Funde der spätkupferzeitlichen Siedlung. *CommArchHung* 1984, 5–29.
- KOROŠEC, J. 1963: *Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici*. Dela 1. razr. SAZU 14, Ljubljana.

- KOVÁCS, S. 1987: Hügelgräberfelder der Badener Kultur im Slanátál (Vorläufige Bemerkungen zum Bestattungsritus und Chronologie). In: Srejšović, D.–Tasić, N. (Hrsg.): *Hügelgräberbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode. International Symposium Donji Milanovac 1985*. Beograd 1987, 99–107.
- B. KOVÁCS I. 2002: *A méhi istentriász és népe. Gömör-Kishont az őskorban I*. Rimaszombat.
- KÖNINGER, J.–KOLB, M.–SCHLICHTERLE, H. 2001: Elemente von Boleráz und Baden in den Feuchtbodensiedlungen des südwestdeutschen Alpenvorlandes und ihre mögliche Rolle im Endneolithikums. In: Roman, P.–Diamandi, S. (Hrsg.): *Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun 18-24. Oktober 1999*. Studia Danubiana, Series Symposia II, Bucureşti 2001, 641–673.
- KÓVÉCSES-VARGA, E. 1990: Grubenhäuser mit verschmierter Boden in einer Siedlung der Badener (Péceler) Kultur. In: Chropovský, B. (Hrsg.): *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabung beim Aufbau des Kraftwerk-systems Gabčíkovo–Nagyymaros*. Nitra 1990, 11–15.
- LENNEIS, E.–NEUGEBAUER-MARESCH, C.–RUTTKAY, E. 1999: *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 1999, St. Pölten–Wien, 2. Auflage.
- LEUZINGER, U. 2000: *Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon-Beliche 3. Befunde*. Archäologie im Thurgau 9, Frauenfeld.
- LULEY, H. 1992: *Urgeschichtlicher Hausbau in Mitteleuropa. Grundlagenforschungen, Umweltbedingungen und bautechnische Rekonstruktionen*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 7, Bonn.
- MAKKAY J. 1963: Adatok a péceli (badeni) kultúra népe vallásos elképzeléseihöz – Data to the Religious Beliefs of the Pécel (Baden) Culture. *ArchÉrt* 90 (1963) 3–17.
- MAKKAY J. 1970: A kőkor és a rézkor Fejér megyében – Die Steinzeit und Kupferzeit im Komitat Fejér. In: Fitz J. (főszerk.), Makkay J. (szerk.): *Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig*. Székesfehérvár 1970, 9–52.
- MAKKAY J. 2001: Néhány régészeti kapcsolat a mükénéi világ és a Kárpát-medence között – Archaeological contacts between the mycenaean world and the Carpathian Basin. *JAMÉ* 43 (2001) 75–94.
- MAYER, C. 1996: *Die Stellung der Funde vom Grasberg bei Ossarn im Rahmen der Badener Kultur I–III*. MPK 30, Wien.
- MEDOVIĆ, P. 1976: Die Cernavodă III-Kultur im jugoslawischen Donaugebiet. *Istraživanja* 5 (1976) 105–111.
- MORETTI, M.–MAETZKE, G. 1970: *The Art of the Etruscans*. London.
- MRT 1: Bakay K.–Kalicz N.–Sági K.: *Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 1, Budapest 1966.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1964: Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriánsky Hrádok. *SlA* 12/1 (1964) 163–230.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe. *SlA* 29 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1998: Die Badener Kultur. In: Preuss, J. (Hrsg.): *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen-Wirtschaft-Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend v.u.Z.* Band 1/2, Beier and Beran, Weissbach 1998, 383–400.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.–ŠIŠKA, S. 1970: Klasická fáza kultúry s kanelovanou keramikou. In: Točík, A. (red.): *Slovensko v mladšej dobe kamennej – Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*. Bratislava 1970, 192–206.
- NĚMETI, J. 2001: Cernavodă III-Boleráz finds in North West Romania. In: Roman, P.–Diamandi, S. (Hrsg.): *Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun 18-24. Oktober 1999*. Studia Danubiana, Series Symposia II, Bucureşti 2001, 299–330.
- NIKOLIĆ, D. 1996: Architecture of the Kostolac Settlements. In: Nikolova, L. (ed.): *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 BC, calibrated dates)*. Reports of Prehistoric Research Project 1, Nos. 2–4, April–December 1995. Sofia 1996, 373–383.
- NIKOLOV, V. 1998: Die Kultszene aus Ovčarovo: ein Versuch für Kalenderinterpretierung. In: Anreiter, P.–Bartosiewicz, L.–Jerem, E.–Meid, W. (eds): *Man and the animal World. Studies in Archaeozoology, Archeology, Anthropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Archaeolingua 8, Budapest 1998, 403–407.
- NOVOTNÝ, B. 1958: *Slovensko v mladšej dobe kamennej*. Bratislava.
- ONDRUŠ, V. 1972: Detské pohrby na neoliticom sídlíšti ve Vedrovicích. *ČMM* 57 (1972) 27–36.
- PARZINGER, H. 1984: Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. *AV* 35 (1984) 13–76.
- PATAY P. 1999: A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei – Höhensiedlungen der spätbadener Ózd-Piliny-Gruppe. *HOMÉ* 37 (1999) 45–56.
- PERINI, R. 1987: The typology of the structures on Bronze Age Wetland Settlements at Fiave and Lavagnone in the Italian Alpine Foothills. In: Coles, J. M.–Lawson, A. J. (eds): *European Wetlands in Prehistory*. Oxford 1987, 75–93.
- PETRASCH, J. 1986: Typologie und Funktion neolithischer Öfen in Mittel- und Südosteuropa. *APA* 18 (1986) 33–83.
- PETROVIĆ, J.–JOVANOVIĆ, B. 2002: *Gomolava. Naselje kasnog eneolita – Gomolava. Settlements of the Late Eneolithic*.

- Gomolava Knjiga 4, Novi Sad–Beograd.
- RACZKY, P. 1974: A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon – Funde der spätesten Phase der Lengyel-Kultur in Westungarn. *ArchÉrt* 101 (1974) 185–211.
- RACZKY, P. 1987: Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: Tálás, L.–Raczky, P. (eds): *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalú-Herpály*. Budapest–Szolnok 1987, 61–83.
- RACZKY P.–ANDERS A.–NAGY E.–KURUCZ K.–HAJDÚ ZS.–W. MEIER-ARENDE 1997: Polgár-Csószhalom-dűlő. Újkőkor végi telep és sírok a Kr. e. V. évezredeből – Late Neolithic Settlement and Graves from the 5th millennium B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): „Utak a múltba”. *Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – “Paths into the Past”. Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 34–43.
- ROMAN, P. I. 1976: *Cultura Coțofeni*. Bibliotheca de Arheologie 26, București.
- ROMAN, P.–NÉMETI, I. 1978: *Cultura Baden in România*. Bibliotheca de Arheologie 31, București.
- ROSKA M. 1941: *A Torma Zsófia gyűjtemény – Die Sammlung Zsófia von Torma*. Kolozsvár.
- RUTKOWSKI, B. 1986: *The Cult Places of the Aegean*. New Haven–London.
- SCARRE, C. 2000: From the Megaron to Stonehenge. In: *Gods and Heroes of Bronze Age Europa. The roots of Odysseus*. 25th Council of Europe Art Exhibition, 2000, 155–158.
- SCHLICHTERLE, H. 1989: Pfahlbauten: die frühe Besiedlung des Alpenvorlands. *Spektrum der Wissenschaft* 1989/Juni 72–85.
- SCHLICHTERLE, H. 1993: Ein Kulthaus der Jungsteinzeit am Überlinger See. In: Sangmeister, E. (Hrsg.): *Zeitspuren. Archäologisches aus Baden*. Archäologische Nachrichten aus Baden 50 (1993) 48–49.
- SCHLICHTERLE, H. (Hrsg.) 1997: *Pfahlbauten um die Alpen*. Stuttgart.
- SCHMAEDECKE, M. 2002: Zur Kontinuität von Getreidespeichern auf Stützen von vorgeschichtlicher Zeit bis in die frühe Neuzeit. In: Klápště, J. (ed.): *The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings*. Rurality IV, PA Supplementum 15, Praha 2002, 134–142.
- SCHMIDT, R. R. 1945: *Die Burg Vučedol*. Zagreb.
- SÉFÉRIADÉS, M. 1996: Deshayes' Excavation at Dikili Tash: the Early Bronze Age Levels. In: Nikolova, L. (ed.): *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500–2000 BC, calibrated dates)*. Reports of Prehistoric Research Project 1, Nos. 2–4, April–December 1995. Sofia 1996, 95–128.
- SÉFÉRIADÉS, M. 2001: Dikili Tash et Cernavodă III–Boleráz: contribution aux recherches archéologiques européennes récentes sur la période de transition et le début de l'Âge du Bronze (Europe centrale et orientale). In: Roman, P.–Diamandi, S. (Hrsg.): *Cernavodă III–Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun 18-24. Oktober 1999*. Studia Danubiana, Series Symposia II, București 2001, 109–113.
- SELMECZI, L. 1969: Das Wohnhaus der Körös-Gruppe von Tiszajenő. Neuere Angaben zu den Haustypen des Frühneolithikums. *MFME* 1969/2 17–22.
- SÓFALVI A.–NAGY B.–SKRIBA P. 2007: Balatonlelle-Országúti dűlő és Balatonlelle-Felső-Gamász. In: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Budapest–Kaposvár 2007, 151–162.
- SOMOGYI K. 2002: A Somogyvár-Vinkovci-kultúra temetkezései Kaposújlaokról – Burials of the Somogyvár-Vinkovci culture from Kaposújla. *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 45–54.
- SOMOGYI K. 2004: Előzetes jelentés a Kaposvár-61-es elkerülő út 29. számú lelőhelyén, Kaposújla-Várdomb-dűlőben 2002-ben végzett megelőző feltárásról. *SMK* 16 (2004) 165–178.
- SÜMEGI P.–BODOR E.–JUHÁSZ I.–HUNYADFALVI Z.–MOLNÁR S.–HERBICH K.–SZEGVÁRI G.–IMRE M.–TIMÁR G. 2004: A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása. In: Ilon G. (szerk.): *MOMOS 3. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete*. Szombathely 2004, 399–420.
- V. SZABÓ G. 2004: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken – Houses, Settlements, and Settlement-structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB). In: Nagy E. Gy.–Dani J.–Hajdú Zs. (szerk.): *MOMOS 2. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete*. Debrecen, 2000. november 6–8. Debrecen 2004, 137–170.
- SZEGHALMY GY. 1913: Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. *ArchÉrt* 33 (1913) 37–52.
- TASIĆ, N. 1995: *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*. Belgrade.
- TASIĆ, N. 1996: Siedlungstypen und Kulturen Serbiens, Nordwestbulgariens und Südwestrumäniens in 3. Jahrtausend v. Chr. In: Nikolova, L. (ed.): *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500–2000 BC, calibrated dates)*. Reports of Prehistoric Research Project 1, Nos. 2–4, April–December 1995. Sofia 1996, 339–351.
- TOČÍK, A. 1981: *Nitrianský Hradok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mădarovce-Kultur*. Materialia Archaeologica Slovaca 3, Nitra.
- TODOROVA, H. 1978: *The Eneolithic Period in Bulgaria in the 5th Millenium BC*. BAR-IS 49, Oxford.

- TODOROVA, H. 1982: *Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien*. Materialien zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie 13, München.
- TODOROVA, H.–VASILEV, V.–JANUSEVICS, Z.–KOVACSEVA, M.–VLJEV, P. 1983: *Ovčarovo*. RPr 8, Szófia.
- TROGMAYER O. 1966: A Körös-csoport lakóházáról. Újkőkori házmodell-töredék Röszkéről – On the dwelling of the Körös Group. *ArchÉrt* 93 (1966) 235–240.
- M. VIRÁG Zs. 1999: A badeni kultúra rézleletei Sármellék-Égenföldről – Die Kupferfunde der Badener Kultur in Sármellék-Égenföld. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 33–55.
- M. VIRÁG Zs. 2004: *Településtörténeti és kronológiai kutatások a Dunántúlon és Budapest környékén a középső rézkor első felében*. PhD disszertáció, kézirat, Budapest.
- VLADÁR, J.–LICHARDUS, J. 1968: Frühäneolitische Siedlung und Gräberfeld in Branč. *SLA* 16 (1968) 263–352.
- VÖRÖS, I. 1979: Szarvasmarha áldozat a péceli kultúra pilismaróti telepén. *DRK* 1979, 21–27.
- WERNER, P.–BUSH, R.–KLENGEL, H.–MAYER, W. 1998: *Tall Mumbaqa. Bronzezeit in Syrien*. Neumünster 1998.
- WILD, E. M.–STADLER, P.–BONDÁR, M.–DRAXLER, S.–FRIESINGER, H.–KUTSCHERA, W.–PRILLER, A.–ROM, W.–RUTTKAY, E.–STEIER, P. 2001: New chronological frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th Millennium BC). *Radiocarbon* 43 (2001) 1057–1064.
- WOLF M. 1997: Csincse-Gomba Barna földje (M3-as autópálya 14. lh.). *Rég Füz* Ser. I. 49 (1997) 61–62.
- ZÁDOR A. 1984: *Építészeti szakszótár*. Budapest.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 2000: *Cimburk und die Höhengiedlungen des frühen und älteren äneolithikums in Böhmen*. PA Supplementum 12, Prag.

Houses of the Baden culture at Balatonőszöd-Temetői dűlő

An excavation was conducted on Site S-10 at Balatonőszöd-Temetői dűlő preceding the construction of the new line of the M7 motorway in 2001 and 2002. The investigated section of the site lies by the southern shore of Lake Balaton, roughly 2.5 km from the lake, on the western side of a watercourse, which in prehistory flowed perpendicular to the lake, but has since become a marshland. The site was an extensive lake-shore or marshland settlement. Described here are four settlement features interpreted as the remains of buildings.

Three of the four features lay beside each other in a row, the fourth lay slightly farther, among pits filled with burnt daub fragments. The ground plans of the four buildings share numerous similarities as regards their orientation, size, and internal structure. They were first noted as shallow, amorphous features, in whose interior we found post-holes of varying size, diameter, and orientation. Even though archaeological features, which can be confidently reconstructed as houses are not known from the Baden distribution in Hungary, these four features were interpreted as residential buildings.

The following architectural and structural considerations were taken into account in the hypothetical reconstruction of these buildings.

(1) In view of the dense spacing and the assumed partial contemporaneity of the posts, the pit complex with the timber structure could hardly have been a work pit or a workshop.

(2) Our hypothetical reconstruction was based on the surviving and reconstructed sections of the timber structure, the possible structure of the building, the examination of the daub fragments and the known house models.

(3) In view of similar buildings and their structure, the wooden floor supported by the posts probably lay slightly higher than the pit and the one-time occupation surface. The area was probably waterlogged, with a seasonally or permanently high groundwater table at the time these buildings were constructed. The most efficient technique for draining excess water inside and around the building was an open system, to which the pit complex was highly suited.

(4) Some of the closely spaced posts supported the wall and the roofing, as well as the floor. An alternative reconstruction has some posts supporting the floor only, independently of the roofing.

(5) The reconstruction of the building's sections above the floor was based on general structural and statical considerations, as well as the criteria of practicality.

(6) The hearths/ovens built against the side of the buildings had a sunken fire-area dug into the soil, while the oven's dome (if any) lay in the same level as the house wall or in an open area. It is possible that the heating/firing installations were constructed after the use-life of the buildings had ended.

The gaps between the timber posts were filled with planks and wattling daubed with clay. Some of the surviving plaster fragments show traces of smoothing and preserve patches of red and white painting. Buildings decorated in this manner are usually interpreted as ritual, rather than simple residential buildings (e.g. Ludwigshaufen). This interpretation is supported by the miniature, decorated objects standing on two legs, usually regarded as house or altar models, which embody the reconstruction suggested here in a two-dimensional form.

The features initially identified as the remains of buildings on other Baden sites turned out to be the settlement features of cultures dating from other periods. However, several settlement features with closely spaced post-holes resembling the ones uncovered at Balatonőszöd have been found on Baden sites too (e.g. at Esztergom). Excavation reports from other sites sometimes mention "irregularly" spaced post-holes, which may have been part of similar buildings, although this can hardly be determined retrospectively.

The Baden buildings uncovered at Balatonőszöd can be either assigned to the so-called *Stelzbau* or, more likely, to the *Pfahlbau* type. Similar timber-framed buildings are known from other lakeshore settlements of the Baden culture (Lake Boden in Switzerland and the marshland by Ljubljana), suggesting that the presence of houses built using a similar construction technique is not inconceivable during the Baden period in Hungary, especially in view of the fact that the Balatonőszöd site lies in a waterlogged area on a lakeshore.